

Vasilij Melik:

Frankfurtske volitve 1848 na Slovenskem

Evropa na predvečer revolucionarnega leta 1848 je imela še močno fevdalno podobo. V celi vrsti držav je gospodoval absolutizem brez vsakih omejitev, v mnogih je bila buržoazija v svoji borbi za oblast dosegla šele prve, skromne uspehe, le malokje je bila — in navadno samo posamezne njene frakcije — že sama na oblasti. Volivna pravica je bila torej ali zelo ozka, delna in omejena, ali pa je sploh ni bilo. Kjer so obstajale kake predstavniške institucije, so bili to še v veliki meri stanovski zbori, sestavljeni iz zastopnikov plemstva, duhovščine in mest, redkokje tudi kmetov: ti stanovi so bili redko ali pogostejše sklicevani na zasedanja in so bili mnogokje brez vsakega vpliva na državne posle, druge spet so ga imeli manj ali več in ponekod so tvorili tudi prehodno stopnjo k parlamentom buržoazne vrste. Parlamenti, skoraj brez izjeme dvodomni, so predstavljali v svojih poslanskih zbornicah skoraj povsod samo najvišjo plast buržoazije: tako je imelo v Franciji volivno pravico le 0,7% prebivalstva, v Belgiji 1,1%, v Angliji 4,5% itd.¹ Povsod v teh državah je bila volivna pravica navzdol strogo omejena z volivnim cenzom, z zahtevo, naj volivni upravičenec plačuje toliko in toliko direktnega davka na leto. Le v maloštevilnih državah, ki jih smatramo lahko za posebne izjeme, je bila volivna pravica že pred letom 1848 razmeroma široka in se je približevala splošni volivni pravici iz dobe poznejše buržoazne demokracije (seveda samo kar se tiče moških državljanov). Engels je opozarjal n. pr. na prevladovanje demokratičnih elementov v političnem življenju Norveške kot na posebej značilno potezo dežele: tu je volila že znatna večina odraslih moških državljanov. Podobno je bilo v večini švicarskih kantonov.

Ker je bila uvedba voljenih parlamentov in volivne pravice (večje ali manjše, za katero frakcijo buržoazije je pač šlo) ena glavnih političnih zahtev buržoazije v njenem boju za oblast, uvedba splošne, direktne in enake volivne pravice pa ena glavnih

¹ Ti in naslednji podatki o volivni pravici so izračunani na podlagi navedb v Laviisse, *Histoire de France Contemporaine*, VI, Paris 1921; Mariott, *England since Waterloo*, London 1942; Zelubovskaja, *Belgija v 1848 godu*, *Voprosy istorii* 1948, № 4; Gratton, *Origine ed evoluzione dei partiti politici*, Trieste 1946; *Statesman's Year-Book* 1948, London; i. dr.

političnih zahtev proletariata v njegovi borbi, je jasno, da je moralo leto 1848 pomeniti v vseh državah, kjer je revolucija zmagala, uvedbo ali razširjenje volivne pravice, pač v meri, kakor so se razvijala razmerja moči med posameznimi razredi. Francoska februarjska revolucija, ki so jo izvajale predvsem pariške delavske množice, je takoj proglasila splošno in neposredno volivno pravico, ki buržoaziji seveda ni bila preveč po godu. Toda »buržoazni republikanci tega dogodka niso mogli več izbrisati,« kakor pravi Marx, »moral so se zadovoljiti s tem, da so dodali utesnjujočo določbo o šestmesečnem bivanju v volivnem kraju.«² Število volivnih upravičencev se je dvignilo na 27% prebivalstva Francije.³ Zmaga revolucije v Avstriji in Nemčiji je tudi tu pomenila zmago načela splošne volivne pravice, dasi v praksi, kakor bomo videli, nikakor ni bilo res uveljavljeno. Mnogokje seveda pa je volivno pravico dobila le neznatna manjšina, višja buržoazija. Sardinska ustava, oktroyirana 4. marca 1848, je dala volivno pravico samo 2,5% prebivalstva. V Belgiji se je čutila vladajoča liberalna buržoazija prisiljeno, znižati cenz — vendarle pa se je število volivnih upravičencev dvignilo le na 1,8% prebivalstva države.

Slovensko ozemlje je bilo leta 1848 razdeljeno na posamezne dežele avstrijskega cesarstva, večina slovenskega narodnostnega ozemlja pa je bila poleg tega vključena v nemško zvezo, ustvarjeno na dunajskem kongresu leta 1815. Bodoča družbena in državna ureditev Avstrije ali morda njen razpad, bodoče razmerje do nemške zveze ali nemške države, politični boji s tem v zvezi — v vsem tem so živeli, se borili in soočali Slovenci. Z zmago revolucije je prišla volivna pravica, ki so jo prej poznali le omejeni deli meščanstva deželnoknežjih mest in trgov za volitve v brez-vplivne deželne stanove (to se pravi, da je praktično ni bilo), so prišle volitve — v avstrijski državni zbor na Dunaju, v nemški parlament v Frankfurtu, v posamezne razširjene deželne zbore, da ne omenjamo še cele vrste drugih lokalnih volitev v razne meščanske odbore, narodne straže itd., in da pustimo vnemar tista dva dela slovenske zemlje, ki sta imela od glavnega jedra ločeno usodo, to je Beneške Slovence in Prekmurce.

Med temi velitvami so časovno prve, volitve v frankfurtski parlament, zaradi svoje posebne problematike izredno zanimive.

² Marx, Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta, Ljubljana 1947, s. 23.

³ Pri tem je treba pripomniti, da nam odstotek volivnih upravičencev od števila prebivalstva, kakor hitro imamo opitavka s splošno ali skoraj splošno volivno pravico, ne govori več toliko o stopnji demokracije kot o demografskih prilikah. Ob najbolj demokratičnih volivnih določbah, kakor jih buržoazne države nikdar niso mogle doseči, je imelo v naši FLR Jugoslaviji leta 1945 55–56% prebivalstva volivno pravico — v Franciji, kjer se je volivna pravica začela šele z 21. letom, pa leta 1946 61,5%. Odstotek mladine je namreč v Jugoslaviji neprimerno višji kakor v Franciji, ki je že dolgo dežela starega prebivalstva. Pod 20. letom starosti je bilo v Jugoslaviji leta 1931 44% prebivalstva, v Franciji leta 1930 30%, leta 1851 pa 34%.

Ko bomo govorili o njihovem poteku na naših tleh, pa se ne bomo spuščali v širša vprašanja našega tedanjega razvoja in politike, ali v probleme in potek borbe za in proti Frankfurtu, kar bo moglo biti ob svoji obširnosti predmet kake posebne izčrpane študije, ampak le v stvari, ki so ožje povezane z volitvami, z volivnimi dogodki samimi. Preden pa se tega lotimo, moramo spregovoriti nekaj besed o virih za to razpravo in — s tem v zvezi — o njeni nepopolnosti.

Najvažnejše in najboljše gradivo za študij volitev predstavljajo seveda originalni volivni zapisniki. Volitve leta 1848 pri nas niso bile direktne, ampak so najprej volili volivne može (tako imenovane »pravolitve«, v tedanjih slovenskih tekstih tudi »predvolitve«), ti volivni može pa potem poslance (te druge volitve so navadno imenovali »volitve«). Opravka imamo torej tudi z dvojnimi volivnim materialom in z dvojnimi volivnimi rezultati. Rezultati »volitev« v ožjem smislu, torej volitev poslancev, so razmeroma dobro znani in preiskani, o njih beremo v vseh razpravah o letu 1848. Za rezultate pravolitve pa se ni zanimal skoraj nihče. To seveda ni samo slučajno. Za buržoazno družbo in buržoazno znanost pravolitve niso bile važne, zanje so se začele volitve šele v drugi stopnji; samo te so odločale, samo te so jih zanimale. Zato o rezultatih pravolitve ne piše časopisje leta 1848, zato o njih skoraj nič ne govori recimo Apih⁴, ali pa, da omenimo koga z nemške strani, Ibler^{5a} v svoji kratki razpravi o frankfurtskih volitvah posebej na štajerskem; nihče od njih si ne postavlja problema, kakšne so bile, kaj so pokazale. Zdi se, kakor da glasovanje majhnega števila volivnih mož že predstavlja vso voljo ljudstva. Marksistično zgodovinopisje pa obrača svojo posebno pozornost prav na pravolitve, kot na prvo, najširšo stopnjo volitev, saj so bile volitve v drugi stopnji uvedene ravno zato, da bi razvodenile ljudsko voljo, jo predrugačile in podvrgle vplivu vladajočega razreda, da bi mogel ta kar najbolj soodločati pri zasedbi poslanskih mest. Šele obojne volitve, prve in druge, dajejo torej sliko ljudskega zanimanja za volitve, ljudskega razpoloženja in stremljenj (seveda ob upoštevanju vseh sredstev direktnega ali indirektnega pritiska s strani vladajočega razreda). Toda ko si nalogo raziskovanja zastavimo v tem smislu, naletimo pri iskanju virov na celo vrsto težav, ki se dado v glavnem označiti z dvojnimi: na eni strani so nahajališča ogromnega dela virov v nekdanjih deželnih in državnih središčih, od katerih je bilo dosegljivo ob sestavljanju te razprave samo eno, Ljubljana.^{4b} Nekateri predeli

⁴ Apih, Slovenci in 1848. leto, Ljubljana 1888.

^{5a} Ibler, Die Wahlen zur Frankfurter Nationalversammlung in Österreich 1848 (mit besonderer Berücksichtigung der Steiermark), v Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, XLVIII, 1934, s. 103—112.

^{4b} Upoštevati sem mogel samo še nekaj podatkov iz dunajskega državnega arhiva, ki jih je preskrbel tov. univ. prof. dr. Metod Mikuž, za kar se mu tudi na tem mestu najlepše zahvaljujem.

slovenskega ozemlja so torej obdelani zadovoljivo, drugi pa pomanjkljivo in je celoten problem zelo neenakomerno razrešen. Dopolniti to sliko s podrobnejšimi rezultati povsod tam, kjer manjkajo, je še naloga bodočnosti. Akti prezidialnega in gubernijskega arhiva v Ljubljani obsegajo leta 1848 območje tedanje Kranjske in Koroške, za te dve deželi je torej slika sestavljena po arhivalnem gradivu. Na srečo je v ljubljanski Narodni in univerzitetni knjižnici bogata zbirka letakov, lepakov, razglasov in časopisja (toda v fragmentih) iz leta 1848, ki si jih je shranil grof Anton Auersperg (Anastasius Grün), in ki daje mnogo materiala za Frankfurt, Dunaj in Štajersko. Ničesar pa ni bilo na žalost mogoče dobiti za Primorsko, ne arhivalnega gradiva, ne uradnih razglasov ali časopisja. Na drugi strani pa tudi tisto gradivo, ki je na našem dostopnem ozemlju, nikakor ni tako, kakor bi bilo želeli, in to prav pri volivnih zapiskih pravolitev, ki jih ni nikjer več najti. Vse, kar mi je teh prišlo v roke, so nekateri akti za Ljubljano v ljubljanskem mestnem arhivu. Pravolivni akti so bili namreč poslani po volitvah najprej na pristojni kresijski urad, od ondod na gubernij, kjer so jih pregledali in volitve odobrili, potem pa vrnili na okrožje. Toda ostanki dostopnih kresijskih arhivov tega materiala nimajo nikjer. Vse to je bilo najbrž že davno uničeno, dasi za posameznosti seveda še vedno obstaja možnost, da se kje kaj najde: nedvomno se bo sčasoma, ko se bo uredil ves Osrednji državni arhiv Slovenije in bo postal dostopen tudi ves danes založeni in raztreseni material, dobilo še marsikaj važnega in dragocenega.

Volivne principe, na podlagi katerih naj se volijo poslanci v nemško narodno skupščino v Frankfurtu, je določil predparlament, zbran v Frankfurtu od 31. marca do 4. aprila 1848, ki pa je dobil že neke splošne predloge od odbora sedmerih, postavljenega na heidelberškem sestanku; formuliral pa jih je dokončno odbor petdesetih, ki ga je izbral predparlament. Tako na heidelberškem sestanku in v odboru sedmerih, kakor v predparlamentu in v odboru petdesetih je bila večina v rokah liberalne buržoazije in le manjšina je pripadala levim demokratičnim buržoaznim skupinam — to se je seveda odražalo potem tudi v vseh sklepih in določbah. »Nemška buržoazija, ki si je ravno začela šele ustvarjati svojo veliko industrijo, ni imela niti sile niti poguma niti bistvene potrebe po tem, da bi si izvojevala brezpogojno gospostvo v državi; proletariāt, v enakem razmerju nerazvit, zrasel v popolnem duhovnem hlapčevstvu, neorganiziran in še nesposoben za samostojno organizacijo, je imel le nejasen občutek svojega globokega interesnega nasprotja do buržoazije. Tako je, čeprav stvarno njen grozeči nasprotnik, ostal na drugi strani njen politični privesek. Prestrašena — ne od tega, kar je nemški proletariāt bil, ampak od tega, kar je grozil biti in kar je na Francoskem že bil, je videla buržoazija le rešitev v vsakem, čeprav najstra-

hopetnejšem kompromisu z monarhijo in plemstvom.«⁵ »Družbene stranke in razredi, dotlej enotni v svoji opoziciji proti stari vladi, so se po zmagi ali celo še med bojem razcepili; in ista liberalna buržoazija, ki se je edina okoristila z zmago, se je takoj obrnila proti svojim včerajšnjim zaveznikom, zavzela sovražno stališče do vsakega radikalnejšega razreda ali stranke in sklenila zvezo s premaganimi fevdalnimi in birokratskimi elementi.«⁶ Tako je karakteriziral Engels nemško liberalno buržoazijo v letu 1848. Po precejšnji debati v predparlamentu, kjer so se borili desno-liberalni in demokratični nazori, je odbor petdesetih 3. aprila takole formuliral njegove določbe o volitvah:

»Na vsakih 50.000 duš se izvoli en zastopnik v nemško ustavodajno skupščino. Država z manj kot 50.000 dušami voli enega poslanca. Pri preračunavanju števila prebivalstva je merodajna zadnja zvezna matrika.

Kar se tiče načina volitev, veljajo za vsako nemško deželo naslednji pogoji: Pravica voliti in voljen biti ne sme biti omejena po volivnem cenzu, po predpravicah kake religije, po volitvah po določenih stanovih. Vsak polnoleten, samostojen državljan ima pravico voliti in voljen biti. Kandidatu ni treba, da bi pripadal državi, ki naj jo zastopa v skupščini. Politični begunci, ki se vrnejo v Nemčijo in spet nastopijo izvrševanje svojih državljan-skih pravic, imajo pravico voliti in voljeni biti. V vseh drugih ozirih je prepuščeno vsaki posamezni nemški državi, da uredi volitve, na kakršen način se ji zdi primerno; vendarle smatra skupščina (= predparlament, V. M.) direktne volitve za najbolj smotrne.«⁷

Mnogo sporov je bilo okrog vprašanja, na koliko prebivalcev naj pride en poslanec, ali naj se voli direktno ali indirektno, pa katera starost naj bo potrebna za volivno upravičenost. Samo glede prvega je zmagalo stališče naprednejših poslancev, povsod drugod je zmagala kompromisna formulacija, ki je seveda pomenila zmago konservativnejše desnice.⁸

Načelo en poslanec na 50.000 prebivalcev je pomenilo zavrnitev predloga odbora sedmerih z razmerjem 1:70.000. Stari zvezni odbor, predstavnik predrevolucijske oblasti, ki mu je ob želji liberalne buržoazije po legalnem prehodu v novo dobo in njenem strahu pred vsem revolucionarnim po sklepu predparlamenta pripadala naloga, »vzeti v roke ustanovitev ustavodajnega parlamenta« in uradno razpisati volitve, se je najprej zavzemal za razmerje

⁵ Engels, Marx und die »Neue Rheinische Zeitung« v Marx, Ausgewählte Schriften in zwei Bänden, II, Moskau-Leningrad 1934, s. 29.

⁶ Engels, Revolution und Konterrevolution in Deutschland, v isti izdaji, s. 83.

⁷ Bericht über die Wirksamkeit des Fünfiger-Ausschusses, Frankfurt 1848, s. I (Anlagen).

⁸ Za vse to glej Offizieller Bericht über die Verhandlungen zur Gründung eines deutschen Parlaments, Frankfurt 1848.

1:70.000, vendar se je pod pritiskom razpoloženja vdal in 9. aprila v svojih sklepih sprejel vse zgoraj naštete določbe predparlamenta.^{8a}

Zvezna matrika, ki so jo določili kot podlago za računanje števila poslancev, je bila v tistem času že močno zastarela; temeljila je na uradnih podatkih, ki so jih dale posamezne države zveznemu zboru še leta 1817⁹, in je bila sprejeta pač zato, ker je predstavljala edine istočasne podatke za celotno nemško zvezo, ki jih je bilo mogoče dobiti brez primerjanja in preračunavanja poznejših štetij, lepo s tabele, in ker je obenem tvorila tudi podlago za vrsto obveznosti posameznih držav do zveze (n. pr. glede vojske). Od leta 1817 naprej se je prebivalstvo seveda že močno pomnožilo — kar primerjajmo to razliko:¹⁰

	1817	1847
Avstrija	9,482.527	12,000.000
Prusija	7,923.439	11,750.000
Bavarska	3,500.000	4,440.000
Saška	1,200.000	1,756.000
Hanoverska	1,505.351	1,755.000
Württemberg	1,395.462	1,726.000
Badenska	1,001.700	1,335.000
ostale države	4,278.064	5,738.000
Nemška zveza	30,086.343	40,500.000

Tako torej razmerje dejansko ni bilo 1:50.000, ampak približno 1:67.000. Število poslancev, ki je prišlo po matriki na posamezno državo — na Avstrijo 190, na Prusijo 154 (ostanki nad 25.000 so dali po naknadnem sklepu odbora petdesetih z dne 7. aprila enega novega poslanca) — se je potem sorazmerno, po takih ali drugačnih štetjih — razdelilo na posamezne province in njih dele.

Pri vprašanju direktnih ali indirektnih volitev so se pojavljala v predparlamentu najrazličnejša naziranja. Delegat Schulz iz Darmstadta je bil n. pr. mnenja, da nikakor ne bo mogoče uporabiti enakega načina volitev za vse države nemške zveze, in je za primer navedel prav Avstrijo: »Avstrija ima v svoji sredi milijone surovih slovanskih kmetov in ne vem, kako naj bi se tam sklicale pravolivne skupščine;« zato je nasvetoval, naj bi

^{8a} Prim. Stern, Geschichte Europas von 1848 bis 1871, I, Stuttgart-Berlin 1916, s. 100—104 — Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Laibacher Gouvernement-Gebiet im Königreiche Illyrien, Jahr 1848, Laibach 1855, s. 142.

⁹ Ibler (c. d. s. 105) postavlja te podatke zvezne matrike v leto 1842 (po vsej priliki na podlagi napačne letnice že v aktih 1848. leta), ne da bi pomislil, da je docela nemogoče, da bi se prebivalstvo Avstrije v šestih letih 1842—1848 pomnožilo z 9,5 na 12 milijonov. Prim. številke po zvezni matriki v citirani zbirki Sammlung der politischen Gesetze... s. 144, in v delu Hassel, Lehrbuch der Statistik der Europäischen Staaten, Weimar 1822, s. 82, 150.

¹⁰ Hassel, na cit. mestu — Gaffletti, Allgemeine Weltkunde, 10.¹ Auflage, Pest 1847, s. 254ss.

toč volili stari stanovi, pomnoženi z zastopniki buržoazije.¹¹ Tako so se mešala reakcionarna naziranja z nacionalnim sovraštvom. Proti Schulzu se je za kmete v Avstriji zavzel zastopnik leveice Wiesner »z Dunaja in iz Prage«,¹² na čigar predlog je predparlament tudi soglasno zamenjal izraz »vsak državljan« — »kajti sicer izključujemo naše slovanske brate, pozabljamo na milijone Slovanov, ki so naši bratje«. ¹³ Obveznost direktnih volitev je zavrnila skupščina s 317 : 194 glasovi.¹³

Zanimivo zgodovino je imel najtemnejši izraz v volivnem redu, beseda »samostojen državljan«, ki se pojavlja pozneje tudi v avstrijskem začasem volivnem redu k oktroirani aprilski ustavi, in ki je dejansko pomenila nekoliko zakrinkano, pa zelo močno omejitev splošne volivne pravice, saj se jo je dalo razlagati tako ali drugače, predvsem pa uporabiti proti proletariatu. Predparlament tega izraza še ni sprejel; v zapisniku seje z dne 1. aprila je govora le o sklepu, »da je volivni upravičenec vsak polnoleten državljan«. ¹⁴ V formulaciji odbora petdesetih je že vrinjena klavzula »samostojen« — ko je nastalo vznemirjenje, od kod, je odbor petdesetih 17. aprila samo konstatiral: »Besede ‚samostojen‘ v stenografskih poročilih sicer ni, pač pa se nahaja v protokolih sekretariata, po katerih je predsednik Mittermeier skupno s tajniki in podpredsedniki redigiral dotični sklep skupščine in ga sporočil zvezni skupščini.« ¹⁵ Beseda je torej ostala in opravila svojo nalogo v smislu želja liberalne buržoazije.

Posebej delavstvu in delu drobne buržoazije, vsem, ki so si morali iskati kruha izven ožje domovine, je bila škodljiva tudi odločba, da mora biti volivec državljan tiste države, v kateri tisti čas biva, da ima torej n. pr. Bavarec volivno pravico samo na Bavarskem, ne pa v Avstriji, če tam živi.

Določba »polnoleten«, ki se je končno uveljavila proti demokraciji, predlogom 21. leta in drugih kot meje za volivno pravico, je uvajala različno starostno mejo za različne države, saj so obstajali močno različni zakoni. V Avstriji je veljalo za mejo 24. leto, kakor še potem pri vseh volitvah vse do razpada monarhije.

Samo ob sebi je bilo razumljivo, da so se volitve razpisale za vse ozemlje, ki je tedaj formalno spadalo k nemški zvezi. Razen tega pa so se že takoj v začetku pojavili različni, včasih tudi zelo fantastični načrti za razširjenje mej zveze in s tem tudi volivnega ozemlja. »Šlezvik, državno in nacionalno neločljivo zvezan s Holsteinom, naj se nemudoma sprejme v nemško zvezo in naj bo zastopan v ustavodajni skupščini prav tako kakor vse

¹¹ Cit. Offizieller Bericht... № 4, s. 14 in 15.

¹² Prav tam № 7, s. 28.

¹³ Prav tam № 7, s. 29.

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Cit. Bericht über die Wirksamkeit... s. 4.

druge nemške zvezne dežele s svobodno izvoljenimi poslanci. Vzhodna in Zahodna Prusija naj se na enak način sprejmeta v nemško zvezo,¹⁶ tako je odbor petdesetih formuliral sklepe predparlamenta. Frankfurtski parlament sam se je potem še neštokrat povrnil k tem in drugim načrtom; med drugim je šlo tudi za priključitev nekdanje beneške Istre.¹⁷

Določbo, naj vsaka država uredi volitve, »na kakršen način se ji zdi primerno«, so seveda vse upoštevale v če le mogoče konservativnem smislu. Večina se je, povsem razumljivo, odločila za indirektno volitve, tako Avstrija in Prusija. Ne samo to. Mnogo držav je izvedlo volitve tudi na način, ki je bil v pravem nasprotju z določbami predparlamenta.¹⁸ V celem se nemške države frankfurtskega parlamenta in volitev nikakor niso veselile. »V začetku revolucije je bila ta skupščina grozen strah za vse nemške vlade,« pravi Engels, »računale so, da bo njeno ravnanje vseskozi diktatorsko in revolucionarno.«¹⁹ Avstrijska vlada je sklenila, da bo izvedla volitve v svojih nemški zvezi pripadajočih deželah šele potem, ko je enako ukrenila pruska vlada.²⁰

V celem je dajalo notranje ministrstvo samo splošna navodila, podrobnosti za način izvršitve volitev pa so določali guberniji, še niže kresijski uradi, »po provincialnih in krajevnih razmerah«, tako da se je izvedba volitev na Štajerskem razlikovala od one na Kranjskem in podobno. Za vzgled so bile postavljene tudi pruske volivne določbe: »Opozarjam na Allgemeine Preussische Zeitung,« piše Pillersdorf 16. aprila, »ta vsebuje podrobne volivne predpise, ki jih lahko uporabite z upoštevanjem položaja province.«²¹

Od avstrijskih dežel so spadale k nemški zvezi po zveznem protokolu z dne 6. aprila 1818, oziroma po cesarskem patentu z dne 2. marca 1820: Zgornja in Spodnja Avstrija, Salzburška, Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriško-Gradiščanska, tržaško ozemlje, Tirolska, Češka, Moravska, Šlezija, Oświęcim in Zator.²² Od slovenskih dežel so bile torej vključene vse razen Beneške Slovenije, Prekmurja in nekdanje beneške Istre. Število poslancev se je seveda moralo razdeliti na posamezne dežele z ozirom na število poslancev v zvezni matriki, ne pa po dejanskem stanju prebivalstva. Naslednja

¹⁶ Prav tam s. I (Anlagen).

¹⁷ Prim. Rubinštejn, Nacionalnyj vopros vo Frankfurtskom parlamente v mae-sentjabre 1848 goda, Izvestija Akad. Nauk SSSR, Serija istorii i filosofii, 1948, T. 5, № 1.

¹⁸ Tako so n. pr. na Bavarskem volili po cenzusu, izključili v državi Hohenzollern-Hechingen vse samske državljane in Žide od volivne pravice itd. (Bericht über die Wirksamkeit... s. 4, 5).

¹⁹ Engels, Revolution... s. 86.

²⁰ Moisch, Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Oesterreich, Jena 1926, s. 41.

²¹ ODAS, prezidialni arhiv, 1848, akt št. 735 (v naslednjem bomo citirali samo: pr. arh. 735 in podobno).

²² Sammlung der politischen Gesetze und Verordnungen für das Herzogthum Krain im Königreiche Illyrien, Jahr 1820, s. 64.

preglednica nam kaže, koliko poslancev je odpadlo na dežele, kjer so volili tudi Slovenci, in koliko bi jih moralo pripasti.²³

	Prebivalcev 1846	Število poslancev	
		po ključu 1:50.000	v skladu z zvezno matriko
Štajerska	1.023.153	20	16
Koroška	323.712	6	5
Kranjska	472.431	9	7
Goriška	191.766	4	2
Trst	80.300	2	2
bivša avstr. Istra	74.772	1	1

15. aprila so bila dana posameznim gubernijem prva navodila za izvedbo volitev^{23a}, ki jih je potem vsaka dežela, kakor smo rekli, uporabila po svoje. V ljubljanskem guberniju se je guverner zaradi čim boljše izvedbe volitev »posvetoval z odborom, v katerega je pritegnil«^{23b} knezoškofa Wolfa, gubernialna svetnika Brandstetterja in Kreizberga, zastopnika stanov Coppinija, pa »splošno spoštovanega advokata«^{23b} Wurzbacha in »kot urednika mnogo branega kranjskega ljudskega časopisa Novice«^{23b} Bleiweisa. Kreizberg je bil v tem odboru referent in skoraj vsa poročila in navodila naslednjih mesecev, ki se tičejo volitev in so ohranjena v prezidialnem arhivu, so iz njegovih rok.^{23b}

Po navodilih notranjega ministra naj bi guberniji določili, koliko poslancev odpade na glavno mesto in posamezna okrožja, ta pa naj potem naprej določajo in obmejujejo volivne okraje na svojem ozemlju in naj pri tem, če le mogoče, kar najbolj upoštevajo župnijske meje.²⁴ V ljubljanskem guberniju se je to dosledno izvedlo. Za podlago računanja števila prebivalstva tu niso vzeli podatkov vojaške konskripcije, uradnega štetja prebivalstva, recimo iz leta 1846 ali 1843, niti ne podatkov iz uradnih provincialnih šematizmov, ampak podatke »po zanesljivih škofijskih katalogih, ki so za tekoče leto (= 1848) izšli v tisku«²⁵ (torej ljubljanske, lavantinske in krške škofije), in po katerih je imela Kranjska konec leta 1847 496.686, Koroška pa 327.943 prebivalcev. Skupnih 12 poslancev je bilo tako razdeljenih, da jih je dobila Kranjska 7, Koroška pa 5, ali po okrožjih: ljubljansko z delom notranjskega 3, ostanek notranjskega 1, dolensko 3, celovško 3 in beljaško 2.²⁵ Povprečno je torej prišel na Kranjskem en poslanec na 70.935 pre-

²³ Tafeln zur Statistik, XVIII—XIX, 1845-46, II, Wien 1851; Slovenija 1848, s. 56 — za Štajersko, Koroško in Kranjsko smo lahko računali celotno prisotno prebivalstvo, za Goriško, Trst in bivšo avstrijsko Istro pa samo prisotno civilno prebivalstvo.

^{23a} Pr. arh. 714.

^{23b} Prav tam.

²⁴ Prav tam.

²⁵ Pr. arh. 735 — večina glavnih določb in navodil, ki jih vsebuje ta skupek aktov, je izšla v tisku, najprej v razglasih, nato pa v zbirki zakonov, citirani v op. 8a, s. 142 in sledeče.

bivalcev, če računamo tudi mi po škofijskih šematizmih, na Koroškem pa eden na 65.589 prebivalcev. Za pravolivne enote so bile v celem guberniju določene posamezne župnije, razen v primerih, da so šteje pod 300 prebivalcev: tedaj so jih priključili eni sosednjih župnij. Na ta način je torej število pravolivnih enot ponekod nekaj manjše od števila župnij v volivnem okraju. Vsaka pravolivna enota je izvolila toliko volivnih mož, kolikor po 500 prebivalcev je imela: ostanek pod 300 je ostal neupošteván, ostanek nad 300 pa je dal pravico do novega volivnega moža.²⁶ V celém je imela Koroška kot dežela manjših župnij mnogo manjše pravolivne enote kakor Kranjska. Dočim je imela Kranjska 302 pravolivni enoti, jih je bilo na Koroškem 324. Odločilne pri razmejitvah so bile povsod župnijske, ne pa upravne (okrajne ali okrožne) meje, ki se s prvimi nikakor niso povsod ujemale. Tudi mesta, recimo Ljubljana in Celovec, so se delila v pravolivne enote po župnijskih mejah. Tudi pod oznako »ljubljski magistratni okraj« ni razumeti ozemlja ljubljanskega mesta, ampak ozemlje ljubljanskih mestnih župnij, torej tudi daleč izven mesta segajoče področje šentpeterske in frančiškanske fare. Ravne, ki so tedaj spadale upravno na Dolenjsko, cerkveno pa v bloško faro, so volile torej v postojnskem volivnem okraju. S to omejitvijo (da torej spada vse ozemlje posamezne župnije skupaj ne glede na upravne meje) so se v ljubljanskem okrožju pri formiranju volivnih okrajev držali upravnih okrajnih mej — le ozemlje celotne vrhniške dekaniije je bilo brez ozira na upravno razdelitev že od gubernija pripojeno ljubljanskemu volivnemu okraju ter odtrgano od postojnskega. Na Koroškem so v obeh okrožjih upoštevali le dekanijske, torej višje cerkvene meje, dočim se v dolenjskem okrožju niso ozirali niti na okrajne niti na dekanijske meje, ampak so dodeljevali neposredno župnije temu ali onemu volivnemu okraju. V podrobnostih so bili volivni okraji ljubljanskega gubernija takole formirani:²⁷

1. Ljubljanski volivni okraj s 64.034 prebivalci. Kot pravi cirkular ljubljanske kresije z dne 23. aprila, je bil »sestavljen iz

²⁶ Pr. arh. 735.

²⁷ Razdelitev za Kranjsko objavljena v Laibacher Zeitung 1848, Amtsblatt, N. 52, s. 351, za Koroško glej pr. arh. 932, 934 — številke prebivalstva za vsak volivni okraj smo izračunali po cerkvenih šematizmih. Pri tem pa moramo opozoriti na to, da tudi v volivnih zapisnikih, gubernijskih in kresijskih razglasih in poročilih najdemo številke o prebivalstvu volivnih okrajev, ki pa so doma le vse nepravilne, čeprav uporabljajo isti vir, cerkvene šematizme. Odlikuje jih silna površnost in malomarnost pri prepisovanju in seštevajanju. Tako navaja n. pr. v op. 27 a cit. cirkular ljubljanske kresije za ljubljanski volivni okraj številke 19063 + 23233 + 21781 = = 63077 — pravična vsota istih števil pa je 64.077; za kranjski volivni okraj beremo v kresijskem razglasu 79.960, v volivnem zapisniku pa 79.458; za postojnski okraj spet gubernij napak odšteva in dobi 80321 namesto 79321 itd. Te napake povzročajo potem spet napačno maknadno preračunavanje števila volivnih mož (gl. op. 91) in druge napake. Podobne pomote v celotnem volivnem materialu so zelo pogoste.

ljubljskega magistratnega ozemlja, iz okraja Ljubljana okolica in iz dekanata Vrhnika^{27a}, pri čemer moramo seveda besedo »okraj« razumeti v zgoraj pojasnjenem smislu kot »ozemlje župnij s sedežem v okraju«. Tu je torej volilo 37 župnij oziroma 36 pravolivnih enot.

2. Kranjski volivni okraj z 80.639 prebivalci. To je bil največji (po številu prebivalstva) okraj v celotnem guberniju. Obsegal je (v zgornjem smislu besed) okraje Kranj, Škofja Loka, Radovljica in Kranjska gora, v celem 58 župnij oziroma 57 pravolivnih enot.

3. Kamniški volivni okraj z 59.836 prebivalci. To je bil v vsem guberniju po prebivalstvu najmanjši volivni okraj. Obsegal je 48 župnij oziroma 47 pravolivnih enot in je bil sestavljen iz dveh teritorialno ločenih delov: iz okraja Tržič na eni, pa okrajev Smlednik, Mekinje, Brdo-Krumperek ter Ponoviče na drugi strani.

4. Mirenski volivni okraj z 69.904 prebivalci. Tu je volilo 38 župnij (vse samostojne pravolivne enote) v severnem delu Dolenjske od Šmarij pa do Krškega (podrobneje glej na karti).

5. Novomeški volivni okraj s 74.536 prebivalci. Sem je spadalo 29 župnij in prav toliko pravolivnih enot z jugovzhodnega področja Dolenjske.

6. Kočevski volivni okraj z 68.416 prebivalci. Tu je volil jugozapadni predel Dolenjske od Šenturja do Sinjega vrha — skupaj 42 župnij oziroma pravolivnih enot.

7. Postojnski volivni okraj z 79.321 prebivalci. Obsegal je ozemlje postojnske kresije manj ozemlje vrhniške dekanije, v celem 53 župnij, ki so bile vse obenem pravolivne enote.

8. Celovski volivni okraj z 68.657 prebivalci. Tu so volile dekanije Celovec, Spodnji Rož, Tinje in Dobrla ves s 70 župnijami oziroma 65 pravolivnimi enotami; skoraj docela samo slovensko narodnostno ozemlje.

9. Šentandraški volivni okraj z 61.698 prebivalci. Ta je obsegal dekanije St. Leonhard, Wolfsberg, Šentandraž in Pliberk, torej v celem 40 župnij ali 39 pravolivnih enot, od katerih jih je bilo približno polovica na slovenskem, polovica pa na nemškem narodnostnem ozemlju.

10. Šentviški volivni okraj s 66.649 prebivalci. Tu so volile dekanije Šentvid, Velikovec, dolina Krke, Breže in Krappfeld, z 89 župnijami oziroma 83 pravolivnimi enotami. Po prebivalstvu je bila večina tega volivnega okraja nemška; slovensko je bilo ozemlje velikovške dekanije in nekaj sosednjih župnij.

11. Beljaški volivni okraj z 68.942 prebivalci. Obsegal je dekanije: Beljak, Zgornji Rož, Trg (Feldkirchen), Spodnja Ziljska dolina in Žabnica (Kanalska dolina), skupaj 72 župnij oziroma 67 pravolivnih enot. Narodnostno je bilo to ozemlje spet deljeno nekako na polovico.

^{27a} Circulare an sammtliche Bezirkskommissariate und Bezirksobrigkeiten des Laibacher Kreises, Nro. 7478 (objavljen tudi v LZ, gl. op. 27).

12. Špitalski volivni okraj z 61.997 prebivalci. Tu so volili dekanati Zgornja Ziljska dolina, Zgornja Dravska dolina, Spodnja Dravska dolina, dolina Bele in Gmünd, v celem 74 župnij oziroma 70 pravolivnih enot z docela nemškim prebivalstvom. To je bil edini narodnostno homogen volivni okraj na Koroškem.

Volivna pravica je bila določena že s splošnimi določbami predparlamenta. Posebej so določbe gubernierija omenjale, da voli vsakdo v župniji, v kateri ima svoje bivališče, in izključevale iz volivne pravice one, ki so prejemali kako podporo za reveže iz javnih sredstev.²⁸ Ministrstvo je naročalo še posebej, naj se izključijo iz aktivne in pasivne volivne pravice vsi oni, ki jim je po zakonu preprečeno izvrševanje državljanskih pravic, in je razložilo pomen »samostojnosti« v tem smislu, »da pod njim ni mogoče razumeti onih, ki so podpirani iz javnih ali občinskih sredstev, niti tistih, ki so v služnem razmerju (im Dienstverhältnisse stehende Personen)«. ²⁹ To je bila, kakor vidimo, dokaj ostra omejitev splošne volivne pravice: delavci so bili iz nje izključeni. Številki volivnih upravičencev za frankfurtske volitve nimamo; ker se kake liste volivnih upravičencev, kakor vse kaže, na Kranjskem in Koroškem pred volitvami niso sestavljale in je volivna komisija za vsakogar, ki je prišel na volišče, posebej ugotavljala, ali morda ne sme voliti, takih številki v tem guberniju sploh nikdar ni bilo — morebiti pa obstajajo za Štajersko. Ker pa so za nekoliko kasnejše volitve v dunajski parlament veljale skoraj docela iste volivne določbe (glej str. 94), lahko primerjamo podatke za te volitve tudi pri frankfurtskih. V vsem kranjskem volivnem okraju z 80.639 prebivalci po cerkvenem šematizmu (76.001 prebivalca je imel ta okraj po upravnih mejah po podatkih gubernijskega šematizma) je bilo 9650 volivnih upravičencev³⁰, torej 12 % (13 % od prebivalstva po gubernijskem šematizmu). V vseh ljubljanskih mestnih župnijah je živelo 19.063 ljudi, od teh jih je imelo volivno pravico 2039³⁰ ali 11 %. In podobno na Štajerskem: od pristojnega prebivalstva dežele (leta 1846) 962.857 je bilo volivnih upravičencev 134.854³¹ ali 14 % (od celotnega prisotnega prebivalstva 13 %) — posebej n. pr. v mariborskem okrožju od prisotnega civilnega prebivalstva 13 % in podobno. Vse to nam tedaj kaže, da je bila volivna pravica dejansko močno omejena, tako v mestih kakor tudi na kmetih, kjer niso imeli volivne pravice, kakor je iz vsega razvidno, oni, ki niso imeli svoje lastne manjše ali večje posesti ali obrti.³² Kmečki

²⁸ Pr. arh. 735.

²⁹ Pr. arh. 735, 769.

³⁰ Dunajski Staatsarchiv, Oesterr. Reichstag 1848—49, fasc. 48, 49.

³¹ Rezultate volitev na Štajerskem s številom volivnih upravičencev, izvoljenih volivnih mož in glasujočih volivnih mož je objavil Pirchegger, Geschichte der Steiermark 1740—1919, Graz 1934, s. 390—.

³² Prim. n. pr. za Kranjsko številke plačevalcev zemljiškega davka v Felsenbrunn, Statistische Tabellen über die direkten Steuern im Herzogthume Krain, Laibach 1866, in podatke franciscejskega katastra.

sinovi, čeprav nad 24 let stari, ki niso še imeli zemlje v svojih rokah, niso mogli voliti.

Za volivnega moža je bil po določbah lahko izvoljen samo tisti, ki je bil pravolivni upravičenec v dotični župniji.³³ Vendar pa se to pravilo nedvomno ni povsod upoštevalo: tako vemo, da je bil nekdo iz vrhniške župnije izvoljen za volivnega moža v fari Pre-serje,³⁴ in podobno.

Volitve v glavnem kraju pravolivne enote, župnije, je vodil volivni komisar, ki ga je imenovala oblast. Za to službo so uporabljali ne le državne uradnike (okrožne in okrajne), ampak tudi uradnike zemljiških gospodov, župane glavnih občin, graščake, različne privatne uradnike in privatnike — skratka, zato so bili po splošnih navodilih gubernija in okrožij primerni vsi »pošteniki«³⁵ ljudje, »ki uživajo splošno spoštovanje«³⁶ in znajo sestaviti protokol v nemškem jeziku.³⁷ Ta volivni komisar je nato ob začetku volitev — končno je bil za izvedbo pravolitev določen torek 2. maja ob 9. uri zjutraj in tega dne so se volitve tudi izvršile³⁸ — iz srede pravolivcev izbral odbor sedmih »razumnih in spoštovanih mož«, med katerimi naj bosta vsaj dva vešča branja in pisanja, in nato ob sodelovanju in pomoči tega odbora vodil volitve. Glasovalo se je lahko ustno ali pismeno, glasno ali tiho — tajne pa te volitve v nobenem primeru niso bile, saj se je v volivni protokol natanko zapisalo, kdo je za koga glasoval. V primeru kakih sporov o volivni upravičenosti ali podobnem je odločila takoj brez priziva volivna komisija z večino glasov.³⁹ Posebej so bili vabljeni župniki, naj sodelujejo pri pravolitvah, kar je odobril tudi knezoškofijski ordinariat.⁴⁰ Prav župnikom je pripadla važna naloga pri ugotavljanju volivne upravičenosti pravolivcev. »Kar se tiče polnoletnosti, naj pričujoči župniki iz krstnih protokolov takoj razčistijo vsak dvom.«⁴¹ Protokol pravolitev — tiskani so bili posebni formularji — so podpisali volivni komisar, župnik in člani volivne komisije, podpečatila pa sta ga volivni komisar in župnik.⁴²

³³ Pr. arh. 735.

³⁴ Pr. arh. 930.

³⁵ Pr. arh. 735, 2262.

³⁶ Mal, Ljubljana in volitve za frankfurtski državni zbor, v *Kroniki slovenskih mest*, II, 1935, s. 18, imenuje kot dan pravolitev napačno 26. april. Ta dan je bil sicer določen za pravolitve po enem prvotnih načrtov (prez. arh. 714, tiskan dekret z dne 17. 4., pismo Pölkersdorfu z dne 18. 4.), toda skoraj takoj na to zamenjan z 2. majem (prez. arh. 735, tiskan dekret z dne 20. 4.).

³⁷ Pr. arh. 735.

³⁸ Ljubljanski mestni arhiv, 1848, fasc. 3, akt št. 2566 — pr. arh. 735 — za beljaško okrožje je bila predvidena tudi pritegnitev protestantskih duhovnikov. Že po volitvah je iz koroških protestantskih krogov izšla prošnja na oblasti, naj bi protestantske fare v prihodnje volile same zase, ne pa, kot pri frankfurtskih volitvah, vključene v katoliške župnije (pr. arh. 1026).

³⁹ Pr. arh. 769.

⁴⁰ Pr. arh. 735.

Za izvolitev volivnega moža oz. volivnih mož (vsak pravolivec je oddal toliko glasov, kolikor je bilo v volivni enoti izvoliti volivnih mož) je zadostovala relativna večina. Dekret gubernija je priporočal voliti one, ki so večji branja in pisanja. Volivnemu odboru je bilo prepuščeno, odločiti, ali naj po preteku dopoldanskih ur še čaka na nove pravolivce ali ne in ali naj se naknadno prišli še lahko pripuste k volitvi. Po izvolitvi je dobil volivni mož od volivnega komisarja in volivnega odbora pooblastilo, s katerim se je pri poslanski volitvi legitimiral.⁴¹

Poslanske volitve so se vršile na ozemlju ljubljanskega gubernija tri dni pozneje, v petek 5. maja 1848. Značilno je, da volivni dan ni bil prav nikdar v nedeljo, ampak vselej na delavnik, torej drugače kakor pozneje v Avstriji ali pa že tedaj na Francoskem. Tega dne so se morali zbrati volivni možje v glavnem volivnem kraju svojega volivnega okraja. Za začetek je bila spet določena 9. ura zjutraj. Volitve je vodil ali kak okrožni komisar, ali kak drug višji uradnik, ki ga je za to imenoval okrožni glavar, s pomočjo pravosodnega uradnika (justiciarja) in sedemčlanske volivne komisije, ki so jo izbrali volivci sami in ki je spet pod njegovim predsedstvom brezprizivno sklepala o vseh morebitnih sporih in pritožbah.⁴² »Na volivne glasove kot take naj volivni komisar ne vpliva, če pa ga volivec vpraša za pouk, mu ga ne sme odreči, tako kar se tiče kandidatov, ki bodo nastopili komaj kje drugje kot v časopisih, kakor kar se tiče namena skupščine, v katero naj se volijo poslanci.«⁴³

Volivni možje so volili po enega poslanca za vsak volivni okraj in po enega namestnika (za primer, da bi poslanec odstopil ali bil zadržan), potrebna pa je bila, v nasprotju s postopkom pri pravolitvah, absolutna večina glasov. Šele če tretja volitev ni prinesla absolutne večine, je bil izvoljen tisti, ki je dobil v njej relativno večino.⁴⁴ Normalno se je glasovalo obenem za poslanca in namestnika, torej tako, da je vsak oddal naenkrat dva glasova, edinole v Celovcu so glasovali najprej samo za poslanca in šele po izvolitvi tega za namestnika. Pri glasovanju nihče ni bil vezan na kandidate, ki so se prijavili kresiji ali po časopisju — glasovalo se je lahko za kogar koli. Za glasovanje je bilo treba podpisanih volivnih listkov^{44a}, s teh so potem prepisali imena glasovalcev in kandidatov, za katere so glasovali, v protokol. Volivni listki⁴⁵ so bili navadni listi papirja večjega ali manjšega formata — ne formularji — in

⁴¹ Prav tam.

⁴² Prav tam.

⁴³ Prav tam.

⁴⁴ Prav tam.

^{44a} Prav tam.

⁴⁵ V pr. arh. so ohranjene, priložene volivnim zapisnikom, glasovnice kamniškega, kočevskega in novomeškega okraja (akti 946, 948, 983).

so imeli dokaj različno besedilo, po okusu volivnega odbora in volivcev.⁴⁶

Večkrat je ista roka napisala po več volivnih listkov, pa pustila prazen prostor le za ime poslanca, ali pa izpolnila tudi tega, nakar se je volivec samo podpisal ali podkrižal. Jasno je, da je ob takem načinu bilo prilike za vplivanje več kot dovolj. Normalno so bili volivni listki nemški, vendar pa je treba poudariti, da so marsikje uporabljali tudi slovenske.⁴⁷

Gubernij je že zgodaj opozarjal, naj se volijo za poslance »modri, izkušeni in spoštovani možje«, in je zato apeliral na »zdravi čut dobrega kranjskega in koroškega ljudstva«. ⁴⁸ Poseben razglas je pozival one, ki hočejo nastopiti kot kandidati, da se oglasijo in store potrebne korake, da jih bo ljudstvo spoznalo in da ne bo dalo svojih glasov povsem nepoklicanim in neprimernim. ⁴⁹ 21. aprila je sporočil notranji minister guberniju, da se je z njegovim dovoljenjem osnoval osrednji volivni odbor na Dunaju, ki se je »obrnil že na vas in na vse kresije in name s prošnjo, da vzamem njegovo delovanje pod svojo zaščito. Ob hvalevrednem in na prospevanje dobre stvari usmerjenem namenu tega odbora ustrezam temu in prosim vašo ekselenco, da upošteva dopise tega odbora, da jim odgovarja in v njih izraženim željam, v kolikor ne bi ovirale volivne svobode, takoj po možnosti ugotovi, ter v tem smislu tudi vpliva na podrejene organe. Če bi poslal odbor odposlanca za pospeševanje

⁴⁶ Ponekod so uživali v dolgih formulacijah, kakor na priliko v kamniškem volivnem okraju:

Jaz spodaj podpisani dr. Anton Potočnik iz Kamnika št. 6, v fari Kamnik izvoljen glasom certifikata volivne komisije z dne 2. t. m. kot volivni mož za volitev poslanca v nemško narodno skupščino v Frankfurtu ob Maini, volim Viktorja barona Andriana, člana spodnjeavstrijskih in kranjskih deželnih stanov in člana odbora petdesetih v Frankfurtu ob Maini, zdaj predsednika pri centralnem volivnem odboru na Dunaju, za poslanca v omenjeno skupščino v Frankfurtu, in gospoda Karla Ulepiča, adjunkta c. kr. civilske komorne prokurature, doktorja prava, filozofije in svobodnih umetnosti itd., v Ljubljani, na Starem trgu št. 22, za njegovega namestnika.

Da sem to volitev sklenil brez tujega vpliva in ob njej vztrajam, potrjujem s svojo lastnoročno pisavo in podpisom.

Deželnoknežje mesto Kamnik,
dne 5. maja 1848.

Anton Potočnik,
c. kr. distriktni sodnik,
izvoljeni volivni mož.

Nepismeni so zadnji stavek formulirali drugače: »...potrjujem z lastnoročnim znamenjem v prisotnosti zato naprošenih lastnoročno podpisanih prič.«

⁴⁷ Tako je v kočevskem okraju od 88 volivnih listkov 26 slovenskih, ki so jih oddali volivni možje iz Ribnice, Loškega potoka, Lašč, deloma Sodražice, Smihela pri Žužemberku, deloma Hrnj in Sv. Gregorja. Naj še tu navedemo en primer takega slovenskega besedila:

Jest sdolej podpisani volim sa nashiga poslanza sa prihodni nemski shod v Frankfurt Gospoda Mihaela Ambroscha, Comesarja u Smedniki in sa negoviga namestnika pa gospoda Vinzenza Shrota u Lublani.

⁴⁸ Pr. arh. 735.

⁴⁹ Pr. arh. 714.

volitev, jim pojdite na roko, in naročite to tudi kresijam in magistratom, razen če so proti temu višji oziri.«⁵⁰ Vendar vse oblasti niso sprejemale dopisov osrednjega dunajskega volivnega odbora z zaupanjem: tako je ljubljanski županski namestnik Gutman odgovoril na proglas in vprašanje tega odbora, ali so se že javili kakšni kandidati in ali bi bilo zaželeno, da jih sam kaj predlaga: »Ker niti proglas niti dopis od vodstva odbora nista podpisana, morata ostati neupoštevana.«⁵¹ Verjetno se je mož bal, da gre za kak preveč svobodomiseln odbor. Kmalu so se osnovali tudi v deželnih glavnih mestih posebni volivni odbori pod različnimi imeni, ki so potem predlagali svoje kandidate. Mnogo kandidatov je nastopalo tudi samostojno, z letaki, anonimnimi ali lastnimi podpisanimi članki v časopisih, in podobno. Imena teh kandidatov pri nas so razmeroma znana in v literaturi obdelana.

Na Štajerskem so veljale v marsičem drugačne volivne določbe. Ne da bi ponavljali to, kar je skupno, naj označimo le glavne poteze štajerskega volivnega postopka. Štajerska je bila razdeljena na 16 volivnih okrajev s precej bolj neenakomernim številom prebivalstva kakor v ljubljanskem guberniju. Dočim je bilo tam med največjim in najmanjšim okrajem razlike za 20.803 ljudi, je bilo na Štajerskem za celih 61.518: najmanjši okraj Kindberg je štel 38.075 ljudi, največji, ptujski pa 99.593.⁵² To razliko je gotovo pripisati tudi dejstvu, da so prvotno razdelili Štajersko na 20 okrajev po takratnem stanju prebivalstva in so morali potem 4 okraje ukiniti, česar pa niso storili enakomerno.⁵³ Sestavni deli okrajev so bile okrajne gosposke. O župnijah v volivni razdelitvi ni niti sledu. V slovenskem delu Štajerske, to je v celjskem in mariborskem okrožju, je bilo šest volivnih okrajev — 3 v celjskem okrožju: konjiški, celjski in sevniški, 3 pa v mariborskem: ptujski, mariborski in gliniški.^{53a} Ostalih okrajev na nemškem ozemlju je bilo še 10; 6 v graškem okrožju, po 2 v bruškem in judenburškem.⁵⁴

⁵⁰ Pr. arh. 769.

⁵¹ Ljubljanski mestni arhiv, 1848, fasc. 3, akt. št. 2588.

⁵² Ibler, v op. 4a cit. delo, s. 107. Ibler navaja kot največji okraj celjskega s 85.548 prebivalci, kar pa je, kakor je razvidno iz podatkov v op. 53a, napačno.

⁵³ Prim. razglas štajerskega gubernija z dne 16. aprila (v Auerspergovih zbirkah letakov v NUK, Ljubljana, rokopisni oddelek) in naslednje razglase; Gatti, Die Ereignisse des Jahres 1848 in der Steiermark, Graz 1850, s. 139—143.

^{53a} Mariborski volivni okraj z 59.877 prebivalci je obsegal okrajne gosposke: Hrastovec, Jareninski dvor, Pesniški dvor, Dolga dolina, Melje, Mariborsko mesto, Mariborski grad, Vetrinjski dvor, Fala, Vihtuš, Radva-
nje, Hompoš, Slivnica, Račje, Svečina, Ernovž in Špilje. — Ptujski volivni okraj z 99.593 prebivalci je obsegal okrajne gosposke: Velika Nedelja, Zavrč, Borl, Ptujski minoritski samostan, Ptujsko mesto, Ptujski grad, Turnišče, Meretinci, Dornava, Ormož, Vurberg, Ravno polje, Gornja Radgona, Sahenturn, Zgornji Cmurek, Lokavci, Branek, Negova. — Gliniški volivni okraj s 64.680 prebivalci je obsegal okrajne gosposke: Poštela, Schwanberg s Holleneggom, Wildbach, Sekova, Glinica, Welsberg, Landsberg, Ivnik, grad v Muti, Marenberg, Arvež, Trautenberg, Waldschach,

V vsaki okrajni gosposki se je osnoval po volivnih določbah⁵⁵ volivni odbor, ki so ga sestavljali okrajni komisar, župnik onega kraja, pa predstojniki davčnih občin. Ta odbor naj bi sestavil listo vseh v okraju se nahajajočih polnoletnih samostojnih državljanov, ki imajo aktivno volivno pravico. Vsak občinski sodnik naj dobi izvleček iz te liste z imeni volivcev svoje občine in naj jih povabi k pravolitvi za dotični okraj. Ko so volivci zbrani, predlaga volivni odbor več volivnih mož, vsak volivec pa jih lahko predlaga tudi sam. Prav tako ni nihče vezan na predlagane, ampak lahko odda glas, komur hoče. »Predlaganje ima le namen, preprečiti preveliko razcepljenost glasov.« Volivci stopijo nato drug za drugim posamič pred odbor in vsakdo ustno in javno pove imena svojih kandidatov, kar se zapiše v protokol.

V glavnem volivnem kraju volivnega okraja se prav tako osnuje volivni odbor, ki ga sestavljajo krajevni predstojnik, krajevni župnik, predstojnik podružnice kmetijske družbe, ki je v okraju, pa dva odbornika volivnega kraja. Tudi ta odbor naj predlaga več poslancev in namestnikov, kar spet lahko stori tudi vsak volivec sam, in spet ni nihče vezan na predloge. Volitev naj bo tudi tu javna in ustna, vsakdo pa naj voli tri kandidate: enega za poslanca, dva pa za namestnika. Pri volitvi volivnih mož je bila potrebna relativna, tu absolutna večina.

Poslanske volitve na Štajerskem so se vršile v sredo 3. maja.⁵⁶

Za ostale slovenske dežele nimamo nič podrobnejših poročil o volivnih okrajih in volivnih predpisih. Goriška je volila dva poslanca, Trst prav tako dva, bivša beneška Istra pa je tvorila en volivni okraj s sedežem v Pazinu.

Agitacija za in proti Frankfurtu, pa za te in one kandidate se je vršila že pred pravolitvami. Zgodaj je zaznati tudi že strah pred protifrankfurtsko agitacijo. »Če bi proti pričakovanju kaka župnija odrekla pravilne volitve ali jih morebiti n. pr. zaradi panslavističnih demonstracij (aus Anlass panslavistischer Demonstrationen) sploh popolnoma preprečila, naj se volivni komisar ne spušča v prepire s to župnijo, ampak naj se s pritegnitvijo dveh prič samo protokolira, da se v dotični župniji pravolitve sploh niso

Harachegg. — Konjiški volivni okraj z 82.854 prebivalci je obsegal okrajne gosposke: Pukštajn, Lehen, grad v Slovenjem Gradcu, Zgornja Polskava, Slovenska Bistrica, Studenice, Štatenberg, Rogatec, Strmoče, Podčetrtek, Kozje, Zbelovo, Konjice, Žiče. — Sevnški volivni okraj z 51.943 prebivalci je obsegal okrajne gosposke: Podsreda, Loka, Sevnica, Laško, Rajhenburg, Brežice, Bizeljsko, Jurklošter, Planina. — Celjski volivni okraj s 85.548 prebivalci je obsegal okrajne gosposke: Vrbovec, Gornji grad, Celjsko mesto, Novo Celje, Zalog, Zovnek, Ojstrica, Tabor, Jelše, Rifnik, Zusem, Lemberk, Prebold, Vrtanje, Velenje, Šoštanj, Novi klošter. — Številke prebivalstva so izračunane po Handbuch des Herzogthumes Steiermark für das Jahr 1848, Gratz, s. 170—172. Prim. karto v Mell, Grundriss der Verfassungen und Verwaltungsgeschichte des Landes Steiermark, 1929, s. 625.

⁵⁴ Gatti s. 140—141.

⁵⁵ V op. 53 cit. razglas; Gatti 140—143.

⁵⁶ Gatti 144.

izvršile in zakaj; za to župnijo se bo potem smatralo, kakor se samo ob sebi razume, da se je pravolitvam odpovedala.« Tako piše gubernij kresijam 20. aprila.⁵⁷ Ker je bilo vladi mnogo na tem, da bi se volitve mirno in v redu vršile, so marsikje poskušali pripraviti teren za dober potek volitev že vnaprej. Tako so n. pr. na ozemlju ljubljanske kresije komisarji pred pravolitvami obšli vrsto pravolivnih enot in poskušali »poskrbeti vse primerno«. ⁵⁸ Pravolitve same so bile večinoma zelo burne. Zelo pogosto so se spremenile najprej v volivne shode, še več, v zborovanja, na katerih so kmetje postavljali svoje zahteve glede zemljiške odveze, napadali volivne komisarje, zakaj še ni patenta o odpravi dajatev itd. Pri obeh — po uradnih poročilih — najburnejših pravolitvah na Slovenskem, v Krškem in Laškem, igrajo največjo vlogo kmečke zahteve, zemlja.⁵⁹ To vprašanje je bilo važnejše kakor pa volitev sama. Sicer pa so nastopali agitatorji proti Frankfurtu in za Frankfurt.⁶⁰ Splošno razpoloženje nam najbolje slika poročilo novomeške kresije, ki pravi: »Tudi najspretnější in najspodobnejši volivni komisarji ne morejo ničesar opraviti sredi razgrajajoče množice in gluščega vpitja«. ⁶¹ Jasno je tudi, da o »nevmešavanju« volivnega komisarja ni moglo biti govora: najprej se je trudil, da je sestavil volivni odbor. »Kako težko je pri vsaki volitvi najti sedem odbornikov, ki imajo dovolj spretnosti in vpliva, da bi podpirali vodstvo poslov, si lahko predstavlja samo tisti, ki je bil sam priča poteka«. ⁶² Potem je pregovarjal kmete, naj volijo, kar je trajalo časih po cele ure in se končalo zdaj z uspehom, zdaj z neuspehom. Župniki so večinoma sodelovali pri pravolitvah. Na volivnih legitimacijah, ki so jih izdalj volivnim možem in ki so se nam ohranile, so podpisani župniki razen v nekaterih primerih.

V celem torej ne moremo pritrditi, da bi se dobesedno izvajalo navodilo, da se nikogar ne sme siliti k volitvi, da je »vsak pravolivec le volivni upravičenec, ne pa zavezanec«. ⁶² Volivni komisar in župnik — razen seveda v primerih, kjer je nastopila mlajša, protifrankfurtska duhovščina, ki je ravnala direktno proti navodilom svojih cerkvenih predstojnikov — sta se vselej trudila, pripraviti ljudi do volitev. Brez njunega poseganja in pregovarjanja bi bila nedvomno pravolivna abstinenca večja.

Preden spregovorimo o volivni udeležbi in abstinenci pri pravolitvah, pa pogledjmo, koga so volili za volivne može. Podatkov imamo precej manj, kakor bi bilo želeli, vendar še dovolj za splošno

⁵⁷ Pr. arh. 735.

⁵⁸ Pr. arh. 1139.

⁵⁹ Glej naprej str. 91, 93.

⁶⁰ Prim. pr. arh. 856, 912, 945, 983, 1009, 1139 in posamezne volivne zapisnike (cit. v op. 77ss), Novice, Laibacher Zeitung in druge časopise iz maja in junija 1848 — Apih 104—109, Mal, v op. 36 cit. delo, Mal, Zgodovina slovenskega naroda, s. 840—849, itd.

⁶¹ Pr. arh. 1139.

⁶² Pr. arh. 735.

sliko.⁶³ V mestih in trgih so volili premožnejše meščane in inteligenco, glavne krajevne veljake: trgovce, podjetnike, posestnike, uradnike, pogosto okrajne komisarje, advokate, zdravnike, oskrbnike, župane itd.⁶⁴ Med mestnimi in trškimi volivnimi možmi je zastopana tudi duhovščina, ne sicer v velikem številu, vendar pa, posebej če primerjamo s kmečkimi volivnimi enotami, ne tako slabo.⁶⁵ V kmečkih župnijah⁶⁶ docela prevladujejo kmetje kot volivni možje. Želja meščanstva (konservativnega in liberalnega) in vlade je bila, da bi bilo tudi pri pravolitvah v vaseh izvoljeno čim več nekmečkih volivnih mož: uradnikov, zemljiških gospodov, oskrbnikov, duhovnikov — skratka, pristašev »miru, reda in varnosti«. Ta želja je doživela polom: nekmečkih volivnih mož je bilo minimalno. Duhovniki, ki so v poznejših desetletjih parlamentarnega življenja v Avstriji na vasi skoraj redno volivni možje, niso izvoljeni leta 1848 tako pri frankfurtskih kakor pri državnozborskih volitvah skoraj nikjer. Vidimo pa, da so se trudili za to, da bi bili izvoljeni, da so se aktivno udeleževali volivnega gibanja, glasovali in kandidirali⁶⁷ — niiti govora ni tedaj o kakem »umiku« iz političnega življenja, narobe, vršila se je ogorčena borba za pozicije, tako v mestu kakor na vasi, za vpliv na volitve, »da bi bili izvoljeni pobožni krščanski možje«. Toda kmet v svojem revolucionarnem razpoloženju leta 1848 duhovščino odklanja, le malokje se ji posreči

⁶³ Ker ni pravolivnih zapisnikov, smo navezani na oznake poklicev pri imenih volivnih mož v zapisnikih poslanskih volitev. Te pa najdemo še najbolj popolne v treh volivnih zapisnikih celovškega okrožja, dočim jih drugi volivni zapisniki ali sploh ne poznajo, ali pa le pri nekaterih osebah. Pogostoma so označali v volivnih zapisnikih meščanske volivne možje s pridevkom »Herr«, dočim so kmečke puščali brez vsakega naslova. Tudi podatki te vrste so dragoceni.

⁶⁴ Podatkov za Ljubljano nimamo, za Celovec pa vemo, da je bilo med 26 volivnimi možmi vseh treh župnij 14 pravnikov (7 advokatov in 7 sodnikov), 1 profesor, 1 zdravnik, 1 magistratni svetnik, 2 upravnika in sodna uradnika, 1 graščinski oskrbnik, 2 fabrikanta, 1 trgovec, 1 lekarnar, 1 obrtnik (usnjarski mojster) in 1 hišni posestnik. (Pr. arh. 934.)

⁶⁵ Ljubljana ima enega ali dva duhovnika med svojimi volivnimi možmi, Celovec nobenega; v celovškem okrožju so 4 mesta in trgi (vse v nemškem delu) izvolili po enega duhovnika, na Kranjskem n. pr. Vipava,

⁶⁶ Velika večina mestnih in trških župnij je obsegala tudi večjo ali manjšo kmečko okolico: volivni možje so bili v teh primerih ali samo iz mesta oz. trga, ali pa zelo pogosto tudi iz obeh predelov.

⁶⁷ To nam kaže že frankfurtski volivni material (o protifrankfurtsko usmerjenem delu mlajše duhovšč ne seveda ne govorimo), posebno jasno pa ljubljanski pravolivni zapisniki državnozborskih volitev: v volivni sekciji Šentpeter II je prišlo do pritožbe meščanov zaradi »času neprimernega« nagovora župnika volivcem; v volivni sekciji Šentpeter I voli kot prvi (in gotovo ne brez namena) duhovnik, v volivni sekciji Šenklaž III voli med prvimi 25 teologov (od 26, ki so imeli volivno pravico!): od 55 duhovniških oseb, ki imajo volivno pravico v tej sekciji, jih voli 48, torej procentualno več, kakor v kateri koli drugi poklicni skupini, in sicer pretežno za duhovnike (od 192 glasov, ki jih oddajo, jih prpada 154 duhovnikom). (Ljubljanski mestni arhiv, 1848, fasc. 3, akt; št. 3016.)

uveljaviti.⁶⁸ Sem ter tja, toda spet zelo redko, najdemo v kmečkih župnijah nekmete-laike: zdravnike, podjetnike, juriste, upravitelje, uradnike, graščake.⁶⁹

V celem prevladujejo tako med mestnimi kakor med vaškimi volivnimi možmi premožnejši zastopniki. V vaseh je bilo torej izvoljenih daleko največ celih kmetov, tudi precej kmečkih gostilničarjev in podobnih, pa le malo polovičnih, tretjinskih in še manjših kmetov in le prav redko se pojavljajo kajžarji.⁷⁰ Pri volitvah so tedaj odločale višje meščanske plasti in večji kmetje. Koliko in kakšne borbe so se vršile pri pravolitvah med raznimi kandidati, je težko reči, ker pravolivnih zapisnikov ni. Odkritih in jasnih političnih borb nedvomno v celem ni bilo.⁷¹

Po ohranjenih glasovnicah sodimo lahko nekoliko tudi o tedanji pismenosti. Med 88 glasujočimi v kočevskem okraju je 22 nepismenih, med 29 v kamniškem okraju 8.

Zaradi pomanjkanja pravolivnih zapisnikov spet ne moremo povedati mnogo o volivni udeležbi pri pravolitvah. Iz zapisnikov o poslanskih volitvah pa se da posneti — in še to ne povsod, le, v kateri pravolivni enoti se je pravolitev izvršila, v kateri ne, to je, ali je prišlo do glasovanja — in potem je popolnoma vseeno, ali je glasoval en sam človek, ali pa jih je bilo sto ali dve sto — ali pa prav nihče ni hotel voliti. Ker pa je nedvomno med 200 in 2 večja razlika kakor med 2 in 0, nas seveda ti podatki zelo malo zadovolje. Splošno poročilo, ki ga je poslal gubernij notranjemu ministrstvu,⁷² pravi, da so »našle pravolitev na Kranjskem presenetljivo malo odzivov«, in navaja za primer dve številki, ki jih je sicer citiral že Mal:⁷³ v Ljubljani z 19.063 prebivalci v vseh župnijah je glasovalo le okrog 800 ljudi, v župniji Sora (okraj Ljubljana oko-

⁶⁸ Na Koroškem in posebej v nemškem delu bolj kakor na Kranjskem. Pozornost vzbujajo n. pr. skupina 4 sosednjih župnij v šentandraškem volivnem okraju, ki je izvolila vsaka svojega župnika (St. Gertraud, St. Margarethen, St. Michael, St. Marem okrog Wolfsberga); sicer sta v kmečkih župnijah celovškega okrožja izvoljena še 2 duhovnika v šentvidskem okraju (oba v nemškem delu). Na Kranjskem (podatkov je malo) je bil izvoljen župnik n. pr. v Dolu pri Ljubljani; zato so tudi od volivnih mož te župnije bili oddani 3 glasov: za župnika Vrtovca.

⁶⁹ Pozornost vzbujajo izvolitev graščakov za volivne može v nekaterih župnijah celovškega okrožja (v nemškem delu).

⁷⁰ Po podatkih za državnozborske volitve. Med 67 volivnimi možmi ljubljanskega in škofjeloškega okraja je bilo n. pr. 9 takih, ki niso bili celo kmetje. (V op. 30. cit. Staatsarchiv, fasc. 48.)

⁷¹ V edinem deloma ohranjenem pravolivnem zapisniku za frankfurtske volitve vidimo, da je bilo oddanih v šentpetrski farji v Ljubljani 829 glasov (vsak volivec je glasoval za 6 volivnih mož, nekateri posamezniki tudi za manj), ki so pripadli 69 različnim osebam: od teh jih je 20 dobilo več kakor po 10 glasov. Vsakdo je glasoval poljubno, opaziti ni nobene stalne povezave imen, kakor je značilna za politično diferencirane volitve, nobenih nasprotujočih si imenskih list (Ljubljanski mestni arhiv, 1848, fasc. 3, akt št. 2526). Iste rezultate daje preiskava ljubljanskih državnozborskih pravolivnih zapisnikov.

⁷² Pr. arh. 856.

⁷³ Mal, Zgod. sl. nar., s. 845, 846.

lica) pa, ki šteje 1409 prebivalcev, le 27 volivcev. Za Ljubljano navedemo lahko za volivni sektor šenkлавške župnije, da je tu glasovalo 139 volivcev.⁷⁴ Če upoštevamo, da je bilo na ozemlju ljubljanskih župnij vsega 2039⁷⁵ volivnih upravičencev, od tega v šenkлавški fari 431 — je znašala torej volivna udeležba okrog 39 %, v šenkлавški fari posebej pa 32 %; v Sori je bilo približno 317 volivnih upravičencev, torej udeležencev pri pravolitvah okrog 8,5 %. Poleg tega imamo približen podatek za pravolitveno udeležbo še za Trst: tu je volilo malo pod 2000 ljudi, kar da po podobni primerjavi okrog 20 % udeležbo.⁷⁶

Bolj podrobno smo poučeni o tem, kje so pravolivci volitev sploh odklonili, bodisi da so izrecno izjavili, da nočejo voliti, bodisi da sploh nihče ni prišel na volišče, bodisi da so sicer volili, pa potem volitev preklicali in zahtevali uničenje volivnega protokola, kar tudi ni bilo redko. Pregled abstinence in odklonitve volitev volivnih mož pa bomo združili s pregledom abstinence in odklonitve poslanskih volitev.

V ljubljanskem volivnem okraju⁷⁷ bi moralo biti ob popolni izvedbi pravolitev izvoljenih približno 121 volivnih mož,⁷⁸ zares pa so jih izvolili 114, od katerih jih je prišlo potem k volitvam 104. Po sestavnih delih volivnega okraja so te številke takole razvrščene:

	Določenih vol. mož.	Izvoljenih vol. mož	Volijo
Ljubljana	36	36	36 ⁷⁹
okraj Ljubljana-okolica	44	37	33
dekanija Vrhnika	41	41	35
	121	114	104

⁷⁴ Ljubljanski mestni arhiv, 1848, fasc. 3, akt št. 2526.

⁷⁵ Po podatkih za državnozborske volitve, prim. str.

⁷⁶ Vivante, *Irredentismo adriatico*, ristampa 1945, s. 40, prim. tudi str. 46.

⁷⁷ Volivni zapisnik pr. arh. 930.

⁷⁸ Ta številka, ki temelji za ljubljanske župnije na podatkih iz volivnega akta (36), za župnije ljubljanske okolice (44) in vrhniške dekanije (41) pa na našem preračunavanju števila volivnih mož, ki pride po številu prebivalstva z upoštevanjem volivnih določb na posamezne župnije, je le približna. Naša preračunavanja so namreč sicer teoretično pravilna, iz prakse pa vemo, da so mnogokje preračunavali napačno, dajali posameznim župnijam preveč ali premalo volivnih mož, prav tako, kakor so se motili v seštevanju prebivalstva volivnih okrajev — bodisi iz nezamevanja navodil, bodisi pomotoma, bodisi iz nevednosti itd. Tako so n. pr. šentpetrski fari v Ljubljani s 5481 prebivalci določili le 10 namesto 11 volivnih mož. Na drug. strani pa so male župnije pod 300 prebivalci priključevali, kakor vemo, večjim — toda kjer nimamo podrobnih podatkov, lahko samo domnevamo, katerim — drugačne dodelitve pa so lahko spremenile število volivnih mož. Zato se torej v tem in drugih podobnih primerih naša številka od dejanske lahko za nekaj volivnih mož razlikuje.

⁷⁹ Ljubljana je navedena kot bivališče celo pri 37 volivnih možeh, torej je moral eden med temi, če ne gre za pisno pomoto, zastopati kako izvenljubljansko župnijo.

Točno ne moremo povsod ločiti, kje se niso izvršile pravolitve in kje gre le za abstinenco sicer izvoljenih volivnih mož pri poslanskih volitvah. Sv. Katarina, Dobrova, Želimlje, Golo in Lipoglav — te župnije iz ljubljanske okolice niso bile na poslanskih volitvah zastopane niti z enim volivnim možem: v večini od njih se tudi pravolitve niso izvršile. Iz vrhniške dekanije, kjer so se sicer izvršile vse pravolitve, kakor moremo z vso verjetnostjo domnevati, pa so se pri poslanskih volitvah popolnoma abstinirali zastopniki Horjulja in Rakitne.⁸⁰

Kranjski volivni okraj⁸¹ bi moral imeti po naših preračunih 153 volivnih mož. V resnici jih je bilo izvoljenih 121, to se pravi, da jih je približno 32 odpadlo že zaradi odklonitve pravolitev. Nadaljnjih 27 je bilo sicer izvoljenih, pa niso prišli volit. 65 jih je proti volitvam na volišču protestiralo (o tem bomo še govorili) in samo 29 jih je res volilo. Za točnejšo analizo nam spet manjka podrobnih podatkov. Onih 29 volivnih mož, ki so res volili, je zastopalo župnije: Dovje, Jesenice, Sv. Križ in Koroško Belo iz kranjskogorskega okraja, Kropo iz radovljiškega okraja, Kranj, Šmartin pri Kranju, Predoslje in Šenčur iz kranjskega okraja, pa Škofjo Loko in Staro Loko iz škofjeloškega okraja. Vendar jih je že iz teh župnij mnogo (19) tudi ostalo doma ali protestiralo. Razporeditev volivne udeležbe, podpisnikov protesta, volivne abstinence in abstinence pravolitev po okrajih je bila tale:

Okraj	Določenih vol. mož	Ni izvoljenih ali ne pridejo na volišče	Prote- stirajo	Volijo
Kranjska gora	14	7	3	4
Radovljica	39	21	15	3
Kranj	48	11	25	12
Škofja Loka	52	20	22	10
	153	59	65	29

V kamniškem volivnem okraju⁸² bi moralo biti izvoljenih 113 volivnih mož, res pa so jih izvolili samo 71. Kje so pravolitev odklonili, ne vemo. Volivni zapisniki pravijo le, da se mnogokje volitve niso vršile in da so tudi na dan poslanskih volitev prihajali »od mnogih župnij volivni možje z odposlanci župnij pred okrožnega volivnega komisarja s prošnjo in zahtevo, da se jim vrnejo volivni protokoli in da se smatra izvršitev pravolitev, kakor da je ni bilo, ker so farani docela proti tej volitvi«. Vsega skupaj se je udeležilo poslanskih volitev 29 volivnih mož, ki so bili iz 14 pravolivnih enot (od 47): iz Tržiča in Kovorja (toda ti so volili po-gojno s posebno deklaracijo, o kateri bo še govora), Mengša,

⁸⁰ Župnij, iz katerih so volivni možje deloma volili, deloma pa ne, v tem in naslednjih pregledih abstinence ne upoštevamo.

⁸¹ Volivni zapisnik pr. arh. 958, 1177.

⁸² Volivni zapisnik pr. arh. 946.

Kamnika, Nevelj, Vranje peči, Spodnjega in Zgornjega Tuhinja, Motnika, Šentožbolta, Češnjice, Zlatega polja, Brda in Dola.

Mirenski volivni okraj⁸³ naj bi izvolil 135 volivnih mož v 38 pravolivnih enotah, toda v 12 so pravolitev odklonili. Tako je bilo v župnijah: Šmarje, Žalna, Štanga, Šmartno pri Litiji, Javor, Šentvid pri Stični, Višnja gora, Sela pri Šumberku, Primskovo, Dole, Sv. Križ pri Turnu, pa Mirna. Izvoljenih je bilo torej le 92 volivnih mož.^{83a} Med sicer izvršenimi pravolitvami je treba posebej omeniti ono v Krškem (Leskovcu), za katero poroča gubernij notranjemu ministru o »surovih izgredih«, pri katerih »je predvsem od nekaterih nemirnih zloviselnih posameznikov razburjeno ljudstvo siloma iztrgalo okrajnemu komisarju Maku volivni protokol in njemu kakor tudi dekanu Strženu tako silno grozilo, da sta oba zbežala.«⁸⁴ Po teh pravolitvah so poslali v Krško vojaštvo.⁸⁵ Glavna oseba pri krških izgredih je bil mali trgovec Jurij Gajer, ki je obtoževal volivnega komisarja nepravilnega postopanja in trdil, kakor so ga potem napadali v Novicah in drugem časopisju, da komisar skriva patent o odpravi zemljiške odveze, ki ga je že dobil. Tudi poslanske volitve, h katerim je prišlo 69 volivnih mož,⁸⁶ niso potekle mirno — toda spori so se tikali načina glasovanja in kandidatov, ne pa kake protifrankfurtske propagande.

Novomeški volivni okraj⁸⁷ bi moral izvoliti 147 volivnih mož. Tudi za ta okraj velja seveda, kar piše novomeški kresijski glavar guberniju, da se »v mnogih farah vseh treh volivnih okrajev volitve niso vršile, ker so bili volivci v takem razpoloženju, ki se je vsej volivni zadevi odločno upiralo.«⁸⁸ Izvoljenih je bilo 97 volivnih mož, od katerih se je na poslanskih volitvah zbrala večina — toda največ jih je, ko naj bi se glasovanje pričelo, izjavilo, da sicer z vsem soglašajo, da pa nočejo oddati nobenih glasov, in so se drug za drugim oddaljili iz dvorane, določene za volivni posel, vse do devetih volivcev, ki so v redu oddali svoje glasove. Ti so bili iz Novega mesta, Šmihela in Vavte vasi.

⁸³ Volivni zapisnik pr. arh. 948.

^{83a} Ker je bilo 11 krških volivnih mož izvoljenih z vladnega stališča prav za prav nepravilno (volivnemu zapisniku, ki ga je prinesel k poslanskim volitvam Gajer, je manjkal podpis itd.), beremo v uradnih poročilih tudi, da je bilo izvoljenih le 81 volivnih mož (prim. prezidialni arhiv 1849, akt št. 609).

⁸⁴ Pr. arh. 856, 912.

⁸⁵ Pr. arh. 879. Mimogrede naj pri tem omenimo, da se v istem aktu kaže tudi velik strah oblasti, predvsem pa novomeškega kresijskega urada, da se ne bi vojaštvo, poslano v Krško, ki je bilo italijanske narodnosti, kakor sploh tedaj večina vojaštva na Kranjskem (italijansko vojaštvo je bilo tudi poslano, da zatre izanski upor), uprlo.

⁸⁶ Zapisnik ima številko 70, vendar jo moramo popraviti na podlagi statistike oddanih glasov.

⁸⁷ Volivni zapisnik pr. arh. 983 (akt št. 948, ki je v tem svežnju).

⁸⁸ Pr. arh. 983 (948).

V kočevskem volivnem okraju^{88a} bi moralo biti izvoljenih 131 volivnih mož.⁸⁹ Pravolitev je odreklo 15 volivnih enot, tako da je bilo izvoljenih 38 volivnih mož manj, torej 93, od teh pa jih 5 ni prišlo na volišče, tako da je glasovalo 88 volivnih mož. Pravolitev so odklonili v Poljanah, Črmošnjicah, Planini, Banjaloki, Kostelu, Zagradcu, Krki, Ambrusu, Vidmu, Kopanju, Šenturju, Škocijanu, Turjaku, Robu in na Gori, volivni možje iz Strug pa so se od poslanskih volitev vsi abstinirali. Posebej je treba opozoriti na to, da so med nevolečimi župnijami tudi tri kočevske: Poljane, Črmošnjice in Planina.

V postojnskem volivnem okraju⁹⁰ bi moralo biti izvoljenih po naših preračunih 152 volivnih mož in prav toliko so jih tudi izvolili. Smeli bi torej domnevati, da so se pravolitve izvršile prav v vseh župnijah, vendar pa ne moremo tega trditi z gotovostjo.⁹¹ Volitev se je udeležilo 147 volivnih mož, torej se jih je 5 abstiniralo: po volivnem zapisniku posnemamo, da ni bil noben glasovalec doma s področja župnij Grahovo pri Cerknici in Planina pri Vipavi; če torej niso teh dveh volivnih enot zastopali ljudje iz drugih župnij, sta bili te dve edini, ki se poslanskih volitev v celoti nista udeležili.

Točnejše podatke kot za kranjske volivne okraje imamo za Koroško. Iz celovškega volivnega okraja⁹² imamo podrobna poročila: v Dholici »so farani volitev odklonili«. V Radovičah in Malem Šentvidu, ki sta tvorila eno volivno enoto, so se volivni možje abstinirali od poslanskih volitev. V župniji Krnski grad »se farani niso hoteli spustiti v nobeno volitev«, v fari Podkrnos »je bila izvedba volitev preprečena«. Za župnijo Medgorje pravi volivni zapisnik: »pravolivni protokol so zahtevali farani, ki so se zbrali v množici, od okrajnega komisarja v Grabštajnu in jim ga je ta izročil« — isto velja za sosednji fari Radiše in Podgrad: Sosednji Grabštajn je sicer pravolitve izvršil, a se volivni možje

^{88a} Volivni zapisnik pr. arh. 948.

⁸⁹ Po volivnem zapisniku; ob točnem upoštevanju volivnih pravil bi jih moralo biti 132.

⁹⁰ Volivni zapisnik pr. arh. 931.

⁹¹ Ravno v postojnskem okraju se število volivnih mož, ki bi morali biti izvoljeni v posameznih župnijah, pogosto ne ujema s številom volivnih mož, ki so zabeleženi s prebivališčem v tisti župniji po glasovalnem seznamu. Tako bi smela trnovska fara po prebivalstvu 5061 duš izvoliti 10 volivnih mož, volilo pa jih je s prebivališčem v Trnovem in Ilirski Bistrici 11. Iz košanske fare (2596) bi smelo biti 5 volivnih mož, pa jih najdemo 6, v Slapah (622 prebivalcev) bi moral biti eden, pa sta 2 itd. Mnogo bolj, kot da gre samo za napake pri določanju števila volivnih mož, moremo domnevati, da volivni možje niso bili vselej iz fare, k jih je izvolila. Vse to seveda mae trdnost naših zaključkov. Poročilo gubernija ministrstvu (pr. arh. 948) pravi, da bi moralo biti v postojnskem volivnem okraju izvoljen h okrog 160 volivnih mož, kar pa temelji verjetno na hitrem preračunu 80.000 prebivalcev (napačna številka, gl. op. 27) : 50 = 160 volivnih mož, in ne zasluži upoštevanja. Podobno nezanesljivo so sestavljena poročila tudi za druge volivne okraje.

⁹² Volivni zapisnik pr. arh. 934.

niso prikazali k poslanskim volitvam. Pravolitve se niso vršile nadalje v fari Sv. Jurij na Vinogradih, v sosednjem Šentlipšu pa so se volivni možje abstinirali od poslanskih volitev. V volivni enoti Šentlenart-Podljubelj ni nihče oddal glasu. »Farani so odklonili volitev« v Šentvidu v Podjuni. V celem je torej 9 volivnih enot od 65 odklonilo pravolitev ali jo preklicalo, 3 volivne enote pa so se vzdržale poslanskih volitev. Krnski grad je med temi po šematizmu krške škofije leta 1848 označen kot nemška župnija, dočim jo Einspieler šteje kot sosednji Šentmartin pri Dolah za mešano: »Nekateri kraji so bolj, drugi manj slovenski; vendar popolnoma nemški nobeden.«⁹³ Mali Šentvid in Radoviče sta po istih dveh virih bili takrat nemški župniji. Vse druge zgoraj našteje župnije so slovenske.

V šentandraškem volivnem okraju⁹⁴ se pravolitve niso vršile v Šmihelu pri Pliberku, v Žvabeku in v Kotljah, dočim iz Vogrč izvoljeni volivni mož ni prišel na poslanske volitve.

V šentvidskem volivnem okraju⁹⁵ ena sama fara ni izvolila volivnega moža: to je bil St. Gandolf, sosed Malega Šentvida, ki smo ga prej omenili. Po vseh narodnostnih statistikah tistega časa prištevajo St. Gandolf že med docela nemške župnije in niti ne leži več neposredno ob jezikovni meji.

V beljaškem okraju⁹⁶ se pravolitev nista udeležili dve župniji: Šentilj ob Dravi in Sv. Pavel ob Zilji.^{96a}

Če si zaradi popolne primerjave tudi z vsem nemškim delom Koroške ogledamo še špitalski volivni okraj,⁹⁷ moramo ugotoviti, da so se tu izvršile vse pravolitve in da se samo dve župniji nista udeležili poslanskih volitev: Kornat in Liesing.

O volivni udeležbi izven Kranjske in Koroške moremo zaradi pomanjkanja virov in literature povedati le malo več kakor nič. Na Slovenskem Štajerskem se pravolitve marsikje niso vršile, tako n. pr. v celjskem volivnem okraju, kjer je prišlo pri nekaterih tudi do večjih nemirov. V pravolivni enoti okr. gosposka Laško je moral volivni komisar pobegniti, župnik pa dati pismo potrdilo, da se odpove desetini. Izvoljena je bila le deputacija na Dunaj

⁹³ Koroški zbornik, Ljubljana 1946, s. 128.

⁹⁴ Volivni zapisnik pr. arh. 934.

⁹⁵ Volivni zapisnik pr. arh. 934.

⁹⁶ Volivni zapisnik pr. arh. 932.

^{96a} O Matiji Majarju piše Apih: »Potoval je tja (= na Višarje) Majar skozi Beljak, baš ko so tu volilci se zbirali, da bi volili poslanca za Frankobrod. Volilci, slovenski Ziljani, so bili nesložni, nekteri so hoteli voliti, drugi ne. Majar, mnogim znan rojak, stopi med nje in jim prav po domače pove: »Ste-li znoreli? Nimamo-li že cesarja? Hočete mar imeti dva cesarja in plačevati oba?« To so razumeli možje in kričeči: »Nočemo voliti razšli se.« (Str. 107.) Vendar so se, kakor vidimo po volivnih zapisnikih, pravolitve in poslanske volitve v Beljaku v redu izvedle, brez vsake večje abstinence. Ali se morebiti nanaša zap. sano na Sv. Pavel ob Zilji? Ali pa je Majarjeva agitacija v Beljaku ostala brez efekta?

⁹⁷ Volivni zapisnik pr. arh. 932.

z zahtevami kmetov.⁹⁸ Pravolitve so bile odklonjene mnogokje v ptujskem volivnem okraju, n. pr. v negovskem okraju in drugod.⁹⁹ V ptujskem volivnem okraju je poleg tega od 168 volivnih mož 100 protestiralo proti volitvam v Frankfurt.¹⁰⁰

Ničesar ne vemo o pravolitvah ali abstinenci oziroma udeležbi pri poslanskih volitvah na Goriškem ali v Trstu, razen tega, kar smo že povedali o pravolivni udeležbi v Trstu.

Zelo pičla je bila volivna udeležba v bivši avstrijski Istri, v pazinskem volivnem okraju, in sicer prav v slovenskem delu.¹⁰¹

Če hočemo pravilno oceniti volivno udeležbo, moramo primerjati frankfurtske volitve z drugimi iz leta 1848, to je predvsem z državnozborskimi, ki so se vršile približno mesec dni kasneje. Za volitve v parlament na Dunaju so veljavne v glavnem iste določbe kakor za volitve v Frankfurt. Začasni volivni red z dne 9. maja 1848 je določal, da imajo pri pravolitvah aktivno in pasivno volivno pravico »a) vsi avstrijski državljani brez razlike vere, ki so dovršili 24. leto, b) svobodno izvršujejo svoje državljanske pravice, c) imajo šest mesecev svoje redno bivališče v volivnem okraju (te določbe frankfurtski volivni zakon še ni poznal!), in d) nimajo volivne pravice pri volitvah članov prve zbornice. Delavci z dnevno ali tedensko plačo, služničad in osebe, ki uživajo podporo iz javnih dobrodelnih zavodov, ne morejo biti volivci.«¹⁰² Določba d) je seveda odpadla, ker je morala vlada po majskih dnevih pristati na to, da senata za enkrat ne bo, glede delavcev pa je morala malo pozneje, 10. junija, izdati naslednjo izjavo: »Na vprašanja, ki so prispela, se naknadno k določbam o volitvah poslanecev v ustavodajni državni zbor izjavlja, da smejo samostojni delavci, ki so izpolnili 24. leto in svobodno izvršujejo svoje državljanske pravice, nastopiti kot volivci v onih volivnih okrajih, v katerih imajo stalno bivališče.«¹⁰³ Vendar pa je treba pripomniti, da se ta dodatna odredba, ki spet uporablja temni izraz »samostojnik«, ni povsod izvajala. »Kjer so volivni sezname že napravljeni, ali je morda celo že opravljena volitev volivnih mož, ni zaradi te izjave izvršiti nobene modifikacije v že storjenih

⁹⁸ Apih c. d. s. 108, Lapajne, Politična in kulturna zgodovina štajerskih Slovencev, Ljubljana 1884, s. 212 — Mal, Zg. sl. nar. 845 omenja te volitve z enim samim stavkom, ki pa vzbuja vtis, kakor da je prišlo do nemirov le zaradi tega, ker so bili Slovenci-volivci proti frankfurtskemu parlamentu, torej iz nacionalnih ozirov, kar pa je popolnoma napačno.

⁹⁹ Apih s. 109, Ibler s. 112.

¹⁰⁰ Gatti s. 146, Apih s. 109, Ibler s. 111.

¹⁰¹ Prim. Carlo De Franceschi, Memorie autobiografiche, v Arheografo Triestino XL, Trieste 1925—26, s. 82, 249 ter Barbalić, Prvi parlamentarni izbori u Istri, Historijski zbornik, Zagreb 1948, s. 175. — De Franceschi piše, da ljudje iz okraja Podgrad niso hoteli iti volit, »naščuvani od sonarodnjakov iz Kranjske«, pač pa da so volili oni iz okrajev Volosko in Belaj (s. 82).

¹⁰² V op. 8a cit. zbirka zakonov s. 227.

¹⁰³ Pr. arh. 1374.

ukrepih, ker bi se s tem volitve zavlekle, ¹⁰⁴ pravi ministrsko navodilo. Tako se je vsekakor zgodilo v pretežnem delu naših pokrajin. Dasi so odredbo sporočili ljubljanskemu magistratu, ni vendar v seznamih volivnih upravičencev vseh pravolivnih enot najti niti enega delavca.

Volitve so bile prav tako indirektne kakor frankfurtske, prav tako se je volil en volivni mož na 500 prebivalcev, toda s to izjemo, da je bilo za mesta, ki so volila lastne poslance, pa niso imela preko 200.000 prebivalcev, določeno razmerje dveh volivnih mož na 500 ljudi, in z določbo, da se pri preračunavanju števila volivnih mož na pravolivne enote ne jemlje več 300 za mejo, ki daje pravico do novega volivnega moža, ampak že 250. Število poslancev je bilo spet določeno z razmerjem 1 na 50.000 prebivalcev, toda za podlago računa ni seveda več služila zvezna matrika, ampak številke za »domače prebivalstvo«, ki so posnete po konskripciji leta 1843 in ki se v resnici ne nanašajo na domače prebivalstvo, kot je rečeno v začasnem volivnem redu, ampak na prisotno prebivalstvo. ¹⁰⁵ Že to je število poslancev precej zvišalo, n. pr. za Kranjsko od 7 na 9, za Koroško od 5 na 6, za Štajersko od 16 na 20 itd. Toda poleg tega so bila za glavna deželna in nekatera druga večja mesta »v upoštevanju posebnih interesov trgovskega in obrtniškega prebivalstva« določena posebna poslanska mesta, n. pr. za Ljubljano, Celovec, Gorico posebej po eno, saj bi ta mesta po številu prebivalstva sicer ne mogla tvoriti sama zase volivnega okraja, za Gradec pa poleg onega, na katerega je imel pravico, še eno itd. Na ta način so torej volile v celem Štajerska 21, Koroška 7, Kranjska 10, Primorje 12 (Trst od tega 2) poslancev. Te volitve so bile seveda že mnogo bolj organizirane in pripravljene kot frankfurtske. Splošno imamo že n. pr. opravka s seznamami volivnih upravičencev itd. Pravolivne enote na Kranjskem in Koroškem niso več tako ozko navezane samo na župnijske meje, mnogokje imajo že odločilno veljavo upravne meje; vendar je bila v posameznih okrožjih različna praksa. Tako so v celovškem okrožju volili po okrajnih gospodskih (ki so bile po prebivalstvu zelo majhne), v novomeškem pa po župnijah. Ljubljana že voli v okviru svojih mestnih, ne več župnijskih meja. ¹⁰⁵

Za Kranjsko lahko primerjamo tudi volitve v deželni zbor, ki so se vršile 13. (pravolitve) in 15. junija (poslanske volitve), torej tik pred državnozborskimi (15. in 18. junija). Primerjavo pa lahko izvršimo samo za silno omejena področja, ker je arhivalno gradivo s podrobnimi rezultati le malenkostno ohranjeno. Te volitve so se vršile — tu nas zanimajo le kmečki volivni okraji — po istih glavnih tehničnih določbah kakor volitve v državni zbor. Volivni okraji so bili povsem isti — odračunati moramo seveda področja

¹⁰⁴ Prim. Tafeln zur Statistik, XVI, 1843, Wien 1847.

¹⁰⁵ Prim. Laibacher Zeitung 1848, Nr. 71, s. 429, 432, Amtsblatt Nr. 70, s. 401.

mest Ljubljane, Kranja, Novega mesta, Kamnika in Tržiča, ki so volila v mestni kuriji —, toda pri deželnem zboru so volili po dva poslanca. Volivna pravica je bila omejena, volivno pravico je imel vsak polnoleten in samostojen cesarski podložnik, ki je imel v zemljiški knjigi zapisano podložno zemljišče, za katerega je plačeval na leto najmanj 3 goldinarje direktnih cesarskih davkov, ali pa je imel rokodelstvo ali obrt, od katere je plačeval davek.¹⁰⁶ V primeri z volivnimi okraji za frankfurtske volitve so bili seveda oni za državnozborske in deželnozborske volitve manjši in drugače razmejeni.

Primerjajmo splošne rezultate frankfurtskih in državnozborskih volitev za Kranjsko.¹⁰⁷

	Določenih vol. mož	Izvoljenih vol. mož	Glasovalo vol. mož	Odstotek izvoljenih od določenih	Odstotek glasujočih od glasujočih	Odstotek glasujočih od izvoljenih
Frankfurt	952	740	475	78%	50%	64%
Dunaj	1025	819	644	80%	65%	79%

Kaj nam pokaže ta primerjava? Razmeroma prav majhno razliko med obema volitvama, kar se tiče udeležbe pri pravolitvah. Volivna abstenenca, odklanjanje volitev volivnih mož, je bila močna tudi pri državnozborskih volitvah, docela v nasprotju s tem, kar je pisal Apih: »O volitvah nam je še opomniti, da so se vršile sploh v lepem redu; da bi se bile ktere srenje uprle volitvam, nam ni znano in se nam zdj neverjetno, saj je narod ves up stavil na državni zbor.«¹⁰⁸ Velika razlika med dunajskimi in frankfurtskimi volitvami pa je v udeležbi izvoljenih volivnih mož pri poslanskih volitvah: tudi tu smo pri dunajskih volitvah sicer še daleč od visoke udeležbe, vendarle pa je občutno večja kakor pri volitvah v nemški parlament. Oglejmo si nekoliko podrobnejše podatke, ki jih imamo za nekatera področja na razpolago!

¹⁰⁶ Oklic kranjskega deželnega zbora (tudi kot priloga Novic), § 24.

¹⁰⁷ Številke za državnozborske volitve so dobljene na podlagi volivnih poročil v prezidialnem arhivu, razen števila določenih volivnih mož, ki je izračunano na podlagi podatkov o prebivalstvu v cerkvenem šematizmu 1848. Cerkveno štetje sicer ne daje zanesljivih števil za množino prebivalstva, vendar pa je bilo pri volitvah najbolj uporabljano in se je število volivnih mož, ne sicer vedno, pa vendarle v večini primerov, računalo po njegovih navedbah. Zato je tako izračunano število za celotno Kranjsko določenih volivnih mož sicer samo približno, in sicer precej manj točno kakor pri frankfurtskih volitvah, vendar pa praktično uporabno in mnogo bliže resnici, kakor pa če bi računali po podatkih Tafeln zur Statistik ali gubernijskega šematizma in drugih virih. Število volivnih mož je bilo pri državnozborskih volitvah precej večje kakor pri frankfurtskih, prvič, ker je Ljubljana imela po naznačenih pravilih dvojno število volivnih mož, in drugič, ker je tudi sicer na istih ozemljih h enotah normalno pripadalo državnemu zboru več volivnih mož (že zaradi ugodnejšega količnika 250 namesto 300 in še iz drugih razlogov).

¹⁰⁸ Apih s. 154.

Ozemlje ljubljanskih mestnih župnij je obakrat volilo vse volivne može, ki so bili določeni.¹⁰⁹ Njihova udeležba pri poslanskih volitvah je bila pri frankfurtskih volitvah 100%na, pri dunajskih nekoliko, a ne bistveno manjša.¹¹⁰

Za ozemlje upravnega okraja Ljubljana-okolica pa lahko na-vedemo naslednjo preglednico:¹¹¹

	Udeležba pri pravolitvah			Preb.	V. upr. drž.	Udeležba	
	frk.	dež.	drž.			dež.	drž.
Preska	da	da	da	1381	141	18	8
Sora - Sv. Katarina	da*	da	da	1868	422	8	12
Šentvid	da	da	da	2339	274	27	13
Ježica	da	da	da	1660	208	22	15
Črnuče - Sv. Jakob	da	ne	ne	1468	300	—	—
Polje	da	ne	ne	2413	260	—	—
Moste	—**	da	da	2444	342	34	17
Šiška	—**	da	da	2404	238	68	34
Sostro - Javor	da	da	ne	2093	306	23	—
Lipoglav - Rudnik	da*	da	ne	1326	186	42	—
Ig	da	ne	ne	2270	282	—	—
Tomišelj	da	ne	ne	1037	139	—	—
Želimlje - Golo	ne	da	ne	1630	238	28	—
Brezovica	da	da	da	1753	216	53	9
Dobrova	ne	ne	ne	2040	271	—	—

Pri frankfurtskih volitvah ne moremo razlikovati med neudeležbo pri pravolitvah in abstinenco pri poslanskih volitvah —* Sora in Rudnik volita, Sv. Katarina in Lipoglav ne —** volijo v Ljubljani.

Medtem ko je pravolitev pri volitvah v Frankfurt odreklo od 17 volivnih edinic največ 5, pri deželnozborskih volitvah, ki so sledile, od 15 edinic 5, ni hotelo pri parlamentarnih volitvah, dva dni za deželnozborskimi, glasovati že 8 edinic od 15, torej več kakor polovica. Volivna udeležba je v teh treh dneh padla od 322 na 108 — pri tem pa je bilo pri deželnozborskih volitvah še manj volivnih upravičencev kakor pri državnozborskih! Zanimanje za volitve je torej prav jasno padalo časovno od volitev do volitev!

V škofjeloškem upravnem okraju¹¹² lahko primerjamo državnozborske volitve z deželnozborskimi prav tako podrobno; na žalost pa nimamo dovolj točnih podatkov za frankfurtske volitve. Tudi tu je volivna udeležba pri pravolitvah padla od deželnih (tu je

¹⁰⁹ Pri frankfurtskih volitvah 36, pri dunajskih 65 na ljubljanskem magistratnem ozemlju, 10 v Mostah in Šiški, ki sta pri Frankfurtu volili v mestu.

¹¹⁰ V mestu 63 od 65, dočim za moščanske in šišenske volivne može nimamo podatkov o udeležbi.

¹¹¹ Podatki po fasc. 48 v op. 30 cit. Staatsarchiva na Dunaju in po stanovskem arhivu v ODAS, fasc. volitve 1848.

¹¹² Podatki po istih virih.

znašala 379) do državnih volitev (tu je bila 352), tudi tu je manj pravolivnih enot odklonilo volitev pri deželnih (samo 2: Leskovica in Javorje) kakor pri državnih volitvah (že 6: Poljane, Dobje, Leskovica, Javorje, Sorica in Dražgoše). Na ozemlju škofjeloškega volivnega okraja za dunajske volitve (ozemlje ljubljanskookoliškega in škofjeloškega upravnega okraja) pri frankfurtskih volitvah ni bilo izvoljenih ali ni prišlo na poslanske volitve 31 volivnih mož (od 96), pri državnozborskih 59 (od 110, ki bi morali biti izvoljeni, torej nad polovico!). Šele če upoštevamo še 22 volivnih mož, ki so v Kranju protestirali zoper Frankfurt, dobimo pri frankfurtskih volitvah manjšo udeležbo (45 %) kakor pri državnozborskih (46 % od števila določenih volivnih mož).

Nekoliko drugačno sliko nam daje primerjava za ostali del Gorenjske. V državnozborskem radovljiškem in kamniškem volivnem okraju je bilo izvoljenih 159 volivnih mož, udeležilo pa se jih je volitev 142 — dočim je na istem ozemlju prišlo k poslanskim volitvam za Frankfurt le 91 volivnih mož, in še od teh je potem ogromen del (43) protestiral zoper volitve.

Na Dolenjskem je bilo za frankfurtski parlament izvoljenih 282 volivnih mož od določenih 413 — pri državnozborskih volitvah pa 343 od določenih 426; tudi udeležba pri poslanskih volitvah je bila pri državnozborskih volitvah znatno večja: 233 proti 166. .

Na ozemlju postojnskega okrožja so se pri frankfurtskih volitvah izvršile najbrže prav vse pravolitve, tako v postojnskem volivnem okraju kot v vrhniškem delu ljubljanskega. V celem je bilo izvoljenih 193 volivnih mož, pri državnozborskih volitvah pa na istem ozemlju v postojnskem in logaškem volivnem okraju samo 185, pri čemer pa spet ne smemo pozabiti, da je imel dunajski parlament več volivnih mož na istem ozemlju. O državnozborskih volitvah ne vemo sicer ničesar v podrobnostih, pač pa so nam ohranjena poročila o deželnozborskih pravolitvah. Poglejmo eno takih za volivno enoto Sv. Vid na Blokah (tu je volila večina fara Sv. Vid in Sv. Trojica): »Dopoldne ob pol desetih je prišlo okrog 30 do 40 mož iz različnih krajev imenovanega volivnega distrikta... in ko so jim razložili namen volitev, so vsi izjavili, da nočejo podvzeti nobene volitve te vrste, ampak da hočejo dva naravnost iz svoje srede izvoljena moža poslati s pismeno prošnjo njegovemu veličanstvu na Dunaj. Zastonj je bil trud podpisanega volivnega komisarja in duhovnih gospodov od Sv. Vida, da bi prisotne pripravili do pravega pojmovanja današnjih volitev, njih namena in prednosti, ki jih zagotavlja najvišja ustava, in da bi jih opozorili na škodo, ki bo zanje vsekakor nastala, če volitev opuste. Šele proti dvanajsti uri opoldne se je posrečilo pridobiti naklonjenost okrog deset prisotnih za volitve, toda ko so vsi ostali nenadoma zapustili shod in šli domov, so začeli tudi ti kolebat v svojem sklepu in so izjavili, obžalujoč omejenost ostalih, da nočejo voliti, da jih oni ne bodo zmerjali za zapeljivce. Vsi prisotni so se v ostalem zadržali docela mirno in so le vztrajali na tem, naj jim bo dovoljeno, poslati

dva iz svoje srede izvoljena moža s pismeno prošnjo, ki naj bi jo nedvomno sestavila okrajna gosposka, k njegovemu veličanstvu cesarju, in so nato odšli, ne da bi se še kaj brigali za one, ki so jim še dopovedovali in svetovali k volitvi.«¹¹³ Poročilo iz Vrbice (tu je volil del župnije Trnovo pri Ilirski Bistrici) pa pravi: »Volivni komisar je postavil po § 33 volivnega reda volivno komisijo, razložil po slovensko pravolivcem, ki so prišli v velikém številu, namen volitev in hotel začeti z volitvami, ko se je zaslislala na shodu množica glasov tele vsebine: da nočejo izvesti nobenih volitev, da so bili že prejšnjikrat potegnjeni od gospode, da bodo šli vsi skupaj k cesarju in mu dokazali, da niso nobeni uporniki, kakor je to gospoda pisala cesarju, da so njemu pokorni, nikakor pa ne zemljiški gospodi, in takega več. Volivna komisija se je trudila, da bi tem ljudem, ki so bili iz krajev Kuteževo, Trebčane, Jablanica, Vrbica in Gorenji Zemon, še enkrat razložila pomen volitev, toda brez uspeha, kar je imelo za posledico, da so tudi zmerni volivci iz ostalih krajev zapustili ta burni shod in da je volivni akt sam izostal. Volivni komisar sporoča to s pripombo, da prebivalci navedenih krajev nimajo zaupanja niti v katero koli oblast, niti sploh v kakega civilnega človeka, kar je tudi smatrati za glavni vzrok opuščene volitve.«¹¹⁴ Vrhnjski okraj je poslal rezultate pravolitev s svojega področja z opombo, »da je po poročilih volivnih komisarjev za pravolitve v državni zbor pričakovati še manj povoljen rezultat, ker kmet na splošno izjavlja, da je od desetine in dajatev zemljiški gosposki brezpogojno osvobojen, za vse drugo pa se prav nič ne briga, da pa hoče deželnoknežje davke brez odpora plačevati.«¹¹⁵

Splošna primerjava za Koroško daje naslednje številke:¹¹⁶

	Določenih vol. mož	Izvoljenih vol. mož	Glasovalo vol. mož	Odstotek izvoljenih od določenih	Odstotek glasujočih od določenih	Odstotek glasujočih od izvolj.
Frankfurt	645	617	602	96 %	93 %	98 %
Dunaj	nad 700	696	670	?	?	96 %

Dasi nam nepopolni podatki jasnost slike zelo motijo, je vendar velika razlika v primeri s Kranjsko, kakor smo jo že ves čas opazovali, očitna. Tudi tu sicer odklanjajo pravolitve, tako pri

¹¹³ Stanovski arhiv v ODAS, fasc. volitve 1848.

¹¹⁴ Prav tam.

¹¹⁵ Prav tam.

¹¹⁶ Številke za državnoborske volitve so dobljene na podlagi volivnih poročil v prezidialnem arhivu, števila določenih volivnih mož pa ni bilo mogoče postaviti, ker bi po najvišjih cenitvah prebivalstva, kakor jih vsebujejo cerkveni šematizmi, dobili samo 681 volivnih mož, izvoljenih pa je bilo 696. Ravnali so se torej ali še po nekih nam neznanih številkah, ali pa so še nekaterim krajem (mestom) poleg Celovca dajali večje število volivnih mož. Nedvomno pa niso izvolili vseh volivnih mož: tako vemo, da so odklonili pravolitev v Mohličah (velkovški volivni okraj) (pr. arh. 1588).

frankfurtskih kakor pri dunajskih volitvah, vendar v dokaj neznatni meri in obakrat približno enako. Prav tako neznatna je abstenenca izvoljenih volivnih mož pri poslanskih volitvah — za spoznanje je pri državnozborskih volitvah celo večja.

Zelo težko je podati kako primerjavo za Štajersko, za katero nimamo že za frankfurtske volitve nikakih pravih števil. Prav tako nam ni mogoče zračunati približnega števila določenih volivnih mož za deželo oz. okrožja pri državnozborskih volitvah.¹¹⁷ Vse, kar moremo ugotoviti, je v primeri z ostalimi okrožji nedvomno močno odklanjanje pravolitev v celjskem okrožju.¹¹⁸ »Okraj Zbelovo (= konjiški volivni okraj) iz strahu pred izgredi ni volil volivnih mož,« je rečeno še posebej v opombi k tabeli, ki jo je objavil Pirchegger.¹¹⁹ Povprečno se je udeležilo na Štajerskem poslanskih volitev 92 % izvoljenih volivnih mož; toda mariborsko okrožje pri tem ni upoštevano, ker podatki manjkajo. V celjskem okrožju je bila taka volivna udeležba samo 86 %.¹²⁰

Oglejmo si zdaj še nekoliko odstotek volivne udeležbe pri pravolitvah v državni zbor. Videli smo že nekaj števil za posamezne pravolivne enote na Kranjskem. Tem dodamo lahko tudi nekaj širših podatkov:¹²¹

Volivni okraj	Vol. upr.	Udeležba	
Radovljica	7842	1397	18 %
Škofja Loka	6447	460	7 %
Ljubljana	1657	1133	68 %

Za celotno Kranjsko pravi gubernijsko poročilo, da volivna udeležba ni dosegla 25 %.^{121a} To udeležbo in celotni položaj ob pravolitvah na Kranjskem je gubernij takole obrazložil:

»Na Kranjskem (se je udeležilo pravolitev) predvsem zato tako malo ljudi, ker tamkajšnji kmet, večč samo kranjskega jezika, še vedno ni mogel dobiti nobenega pravega pojma o novi državni ureditvi, ker so ga zmedli neštevilni letaki, sestavljeni v najbolj nasprotujočem si smislu, katerih vsebine ni znal ločiti od uradnih razglasov in poukov, posebno še, ker nasprotni letaki najvnetije streme po izpodkopavanju vsega zaupanja v nastavljene deželno-knežje uradnike. Kmet na Kranjskem je predvsem pograbil vprašanje o odpravi urbarialnih dajatev in desetine in ga napravil prevladujočega, pri tem pa je pretežno prevladalo mnenje, naj odškodnine dominiji ne dobe s strani zemljiških posestnikov, ki so

¹¹⁷ Tudi tu odpovedo razni podatki o številu prebivalstva, ker se kaže število volivnih mož stalno večje, kakor bi to zahtevali podatki statistik.

¹¹⁸ Če pr merjamo podatke Tafeln za leto 1848, je razen v celjskem okrožju povsod izvoljenih več volivnih mož, kakor bi jih moralo biti določenih; celjsko okrožje pa jih ima znatno manj (388 namesto 444).

¹¹⁹ Gl. op. 31.

¹²⁰ Izračunano vse po podatkih Pircheggerjeve tabele.

¹²¹ Gl. op. 30.

^{121a} Pr. arh. 1490.

postali svobodni, ampak na druge načine, kakor v sosednji Hrvatski, nato na Ogrskem in v Galiciji, o čemer so mu letaki prikazovali različne stvari. Značilne vsebine so predvsem poročila okrajnih komisarjev na Vrhniki in v Kočevju.^{121b}

Za Koroško imamo na razpolago na eni strani za celovško okrožje samo nekaj številke za posamezne pravolivne enote, za katere je prišlo poročilo slučajno prepozno in ga zato niso več poslali na Dunaj: v pravolivnih enotah (obenem okrajih) Magerek, Žalem, Vetrinjš, Labot, gospostvo in trg Dravograd je znašala povprečna volivna udeležba 44 % (284 od 640).¹²² Na drugi strani imamo za beljaško okrožje poročilo ljubljanskega gubernija, ki pravi, da se je tem udeležila volitev volivnih mož skoraj polovica volivnih upravičencev.¹²³

Za Štajersko imamo naslednje podatke:¹²⁴

Okrožje	Vol. upr.	Udeležba	
judenburško	13.190	6.426	49 %
bruško	8.857	4.194	47 %
mariborsko	30.196	11.735	39 %
graško	50.492	14.661	29 %
celjsko	32.119	6.705	21 %
celotna Štajerska	134.854	43.721	32 %

Samo dva okraja v vsej deželi sta imela nadpolovično volivno udeležbo: mesto Gradec in mariborski volivni okraj.

Končno imamo številke še za Istro, kjer je znašala volivna udeležba v celi deželi povprečno 41 %, v okrajih s slovenskim prebivalstvom pa 44 % (kopersko-piranski okraj) in 43 % (Podgrad — Volosko — Belaj).¹²⁵

Kar se tiče mest, imamo precej različno volivno udeležbo tudi tu. Videli smo zelo veliko volivno udeležbo v Ljubljani (in sicer je večja v centru kot na periferiji). Nad polovico volivnih upravičencev je volilo n. pr. v Kranju (170 od 272). Na drugi strani pa ima n. pr. Škofja Loka izredno majhno volivno udeležbo: 25 od 327.¹²⁶ Slika, ki smo jo v celem dobili iz teh številke, pa ni značilna samo za slovenske dežele, ampak prav tako za hrvatske ali nemške avstrijske (hrvatsko Istro, nemško Štajersko). Tudi za Dunaj imamo n. pr. poročilo o majhnem zanimanju za parlamentarne volitve in o majhni volivni udeležbi.¹²⁷

Prehajamo k poslanskim volitvam v frankfurtski parlament. Volivne komisije, ki so jih morali, kakor smo videli, izbrati za te volitve ob njih začetku, so bile po svoji sestavi po velikii večini iz

^{121b} Prav tam — zadnja poročila v arhivu niso ohranjena.

¹²² Pr. arh. 1588.

¹²³ Pr. arh. 1490.

¹²⁴ Izračunano po Pircheggerjevi tabeli (gl. op. 31).

¹²⁵ Prim. De Franceschi in Barbalić (cit. v op. 101).

¹²⁶ Gl. op. 30.

¹²⁷ Smets, Das Jahr 1848, 2. Band, Wien 1872, s. 430—431.

vrst meščanstva in uradništva; kmetje kot člani volivne komisije so bili le maloštevilni, pa čeprav so v zboru volivnih mož kmetje popolnoma prevladovali. V postojnskem volivnem okraju so bili n. pr. v volivnem odboru: 1 okrožni protokolist, 2 okrajna komisarja, 1 mestni blagajnik, 1 duhoven, 1 poštni mojster in 1, ki po poklicu ni označen in bo prav zaradi tega verjetno kmet. Ali pa v celovškem volivnem okraju: 1 advokat, 1 sodnik, 1 graščinski inšpektor, 1 trgovec, 1 posestnik nepremičnin, 2 brez navedbe poklica, torej verjetno kmeta.¹²⁸

Volitve so se vršile navadno na ta način, da so po izvolitvi volivne komisije ali pa tudi prej prebrali imena volivnih kandidatov, ki jih je predlagal dunajski osrednji odbor ali kaka druga podobna organizacija, ali ki so se sami javili kresijskemu uradu ali po časopisju; ali pa je imel volivni komisar kak nagovor. Ponekod so govorili tudi kandidatje sami ali pa so spregovorili tudi drugi ljudje, tudi proti izvedbi volitev, kakor se je zgodilo n. pr. v Kranju. Seveda o kakih volitvah brez vplivanja ni niti govora. Volivna agitacija je bila sicer močna že pri pravolitvah, vendar pa se je glavna borba začela šele pri poslanskih volitvah oziroma malo pred njimi. To je povsem razumljivo. Saj so volivni možje, ne pa pravolivci, odločali, kdo bo izvoljen in ali bo izvoljen. Večina kandidatov se je zmenila samo za volivne može, pravolivci je niso brigali.¹²⁹ Poleg tega je bilo na volivne može, prišle iz raznih krajev in ločene od svoje srede, mnogo lažje vplivati, kakor pa na pravolivce, zbrane prebivalce svoje vasi. Na delu so bili govori, obljube, pregovarjanja, individualne obdelave volivnih mož, prepričevanja in dokazovanja, prevare, prilizovanja itd. itd. Marsikdaj se je zgodilo, da so volivni možje glasovali drugače, kakor pa je bil njihov namen, ko so prišli na volišče. Vlada je dobro vedela, kakšen smisel imajo indirektne volitve. Jasno je seveda, da je imel volivni komisar ogromno vlogo pri tem vplivanju. Od njega je bilo odvisno, kako bo prikazal volitve, kako posamezne kandidate, od njega je bila odvisna v veliki meri sestava volivnega odbora itd. itd. Vpliv na volivne može se je samo povečal ob dejstvu, da je nastopalo tako veliko število tujih, volivnim možem prav nič znanih kandidatov, med katerimi je bilo res težko izbrati pravega, ob politični neizkušenosti in nevednosti in podobnem. Jasno je tedaj, da so bile mnogokje volitve vse prej kakor samostojne. Zanimiv je opis pozneje razveljavljenih celjskih volitev:¹³⁰ nekaj volivnih mož je prišlo z namenom, da ne bodo volili, pa so jih pregovorili h glasovanju. Med glasovanjem so šepetali volivnim možem imena kandidatov, ki naj jih volijo, ti pa jih, ker so bila tuja in neznana,

¹²⁸ Prim. volivne zapisnike, pr. arh. 930, 931, 932, 934, 946, 948, 958, 983, 1177.

¹²⁹ Izredno zanimivo sliko, kako so se v Avstriji leta 1848 postavljale kandidate in kako so se vršile volitve, daje Arneth, *Aus meinem Leben*, Wien 1891, s. 291 ss.

¹³⁰ Muller v *Politisch-industrielle Tagszeitung*, Nr. 31, 11. 5. 1848.

niti niso prav slisali niti ne prav izgovorili in komisija ni mogla ugotoviti, za koga prav za prav gre, nakar so se zatekli k metodi pisanih glasovnic.

Tudi glavno poglavje borbe za in proti Frankfurtu se je odigravalo pri poslanskih volitvah: izvoljeni volivni možje so lahko protestirali ali ostali doma ali volili. Ravno na Kranjskem smo videli pri primerjavi rezultatov frankfurtskih in dunajskih volitev, kako veliko vlogo je imela ta faza borbe.

Oglejmo si zdaj rezultate glasovanja samega!¹³¹

V Ljubljani so glasovali 104 volivni možje. Pri prvi volitvi je dobil največ glasov za poslanca grof Auersperg (35), za njim pa trgovec Lukmann (27). Največ glasov za namestnika je dobil Scheuchstuhl (20), za njim Schrott (15), oba sodnika. Vsega skupaj je bilo imenovanih 23 imen. Potrebne so bile še druge volitve, pri katerih je dobil Auersperg 63 glasov, Lukmann pa 29 (glasovalo je le 96 volivnih mož), kot namestnik pa Lukmann 45, Scheuchstuhl pa 34. Imenovanih je bilo še 12 imen. Potemtakem je bil izvoljen Auersperg za poslanca, ker je dobil absolutno večino, glede Lukmanna pa je menil volivni odbor, da je izvoljen za namestnika, čeprav ni dobil absolutne večine, »ker bi oni, ki so glasovali zanj kot poslanca, glasovali tudi zanj kot namestnika«. To sicer formalno ne docela pravilno stališče je bilo potrjeno.¹³² Mimogrede naj še omenimo, da je v Ljubljani pri drugih volitvah nek Vrhničan glasoval dvakrat, ne da bi se to opazilo, in sicer obakrat za čisto druga kandidata — enkrat za Auersperga in Lukmanna, drugič za Kreizberga in Schrotta.

V Kranju je prišlo do znamenitega protesta zoper volitve. Prišlo je na volišče 94 volivnih mož. »Po začetku volitev... je nastopil kaplan Luka Stanovnik iz Šmartina pri Kranju kot govornik in je opozoril k volitvi prišle volivne može na nevarnost priključitve kranjske province k nemški državni zvezi in jim je prikazal, da imajo namen imenovati nemškega cesarja in da bi morali Avstrijci in s tem cesarstvom združene province imeti ne več enega, ampak dva (podčrtano v originalu) cesarja in se jima pokoravati. To je dalo povod, da so se ti, v tem protokolu na koncu podpisani volivni možje, kljub obsežnim in izrecnim opozorilom, kakor sledi, izrekli zoper volitev poslanca in njegovega namestnika v narodno skupščino v Frankfurtu ob Maini:

Mi nočemo imeti nobenega posla z nemško zvezo držav in zato tudi sploh in pod nobenim pogojem ne (podčrtano v originalu) damo naših glasov za volitev poslanca in njegovega namestnika v nemško narodno skupščino v Frankfurtu ob Maini.

¹³¹ Glej volivne zapisnike, naštete v op. 128.

¹³² O pravilnosti izvolitev je odločalo avstrijsko notranje ministrstvo, ne pa frankfurtski parlament.

Mi hočemo izkazati poslušnost samo in edinole našemu premilostljivemu cesarju in biti podložni in pokorni samo njemu, in ker imamo sploh trdno zaupanje v splošno znano pravičnost in dobroto našega premilostljivega cesarja, prepustimo modremu sklepu najvišjega, da za nas pošlje poslance v nemško narodno skupščino v Frankfurtu, ker nismo sovražno razpoloženi do nemške zveze držav, ampak se ji le zato nočemo priključiti, da bi ne bila ogrožena naša narodnost.

Končno še pristavljamo, da bomo pripravljeni dati svoje glasove za avstrijsko državno skupščino na Dunaju, kakor hitro bodo razpisane volitve poslancev tjakaj (tu sledi v volivnem zapisniku nedopisan začetek prvega podpisa).

Ko je bila zgornja, prvotno po volji podložnikov zapisana izjava istim v deželnem jeziku prebrana, so izjavili na pobudo nekaterih posameznikov, da je ne morejo podpisati, in so dali na zapisnik naslednjo, od njih samih pismeno podano izjavo:

IZJAVA

naslednjih volivnih množ okrajev Radovljica, Kranj in Škofja Loka v zadevi volitve poslancev v Frankfurt.

Mi se z volitvijo poslancev iz naših okrajev v Frankfurt ne strinjamo, ker ustava, ki nam jo je njegovo veličanstvo naš cesar Ferdinand obljubil, še ni ostvarjena in bomo zato ob svojem času morali poslati poslance na Dunaj. Nemčija izven meja cesarstva Avstrije še ni konstituirana in je razkosana. Ista naj ustvari najprej red v svojih mejah, nato bodo Slovenci na Kranjskem pretehtali, ali morejo nameravani nemški zvezi držav pristopiti ali ne. Za enkrat smo mnenja, da nam je pristop k nemški zvezi nepotreben, ker smo imeli naša vlada in mi vedno dobro sosedstveno razmerje z izvenavstrijsko Nemčijo in ga hočemo imeti še nadalje. Kakor hitro bodo izvenavstrijski Nemci ustvarili definitivno ustavo, nas lahko kot dobri sosedje povabijo v Ljubljano ali na Dunaj, da o tem izrečemo svoje naziranje, ali ji pritrdimo ali ne. Dotlej pa prosimo za obdržanje iste nevtralnosti, ki smo se je doslej vedno držali nasproti Nemcem, ker smo naziranja, da bi Nemci na volivno skupščino v Ljubljano, naše deželno glavno mesto, če bi jih mi tja pozvali, težko verjetno prišli, in bi tak poziv smatrali kot predrznost (sledе podpisi: iz okraja Škofja Loka 22, Radovljica 15, Kranjska gora 3, Kranj 25).

Nato se protokol zaključi in podpiše z opomnjo, da se je po njegovem zaključku pristopilo k izvršitvi volitev po posebnem zapisniku, nadalje, da je pri tej volivni komisiji pričujoči gospod kranjski dekan Jožef Dagarin kaplana iz Šmartina pri Kranju Luko Stanovnika, ki se je pri teh volitvah vsilil kot govornik, v imenu njegove knežje milosti gospoda ljubljanskega knezoškofa

izrecno pozval, da neha s svojim govorom; da pa ta svojemu predpostavljenemu gospodu dekanu ni sledil in da so v tem protokolu imenoma navedeni kmetje burno grozili, da bodo dejansko nastopili, če imenovanemu kaplanu ne bo dovoljeno nadaljevati svoj hujškaški govor.

Temu incidentu je tudi v glavnem pripisati, da je bilo število volivcev pri današnjih volitvah premajhno.

Onih 29 volivnih mož, ki so volili,^{132a} je glasovalo v prvi volitvi za 12 kandidatov. Največ glasov za poslanca je dobil advokat Kavčič (11), za njim uradnik Konšek iz Kranja (6), za namestnika pa tudi Kavčič (10), za njim Lukmann (5). Potrebna je bila najprej druga volitev (Konšek 10, Kavčič 7 za poslanca, Kavčič 10, Lukmann 5 za namestnika), v kateri je glasovalo 26 ljudi prav tako še za 12 kandidatov, in potem še tretja, v kateri pa so dobili spet vsi prav isto število glasov in sta bila tako Konšek (za poslanca) in Kavčič (za namestnika) izvoljena z relativno večino. Pri teh volitvah so se volivci v drugi in tretji volitvi dokaj trdo držali svojega prvega glasovanja, drugače kakor v Ljubljani. Zanimivo je, da je pri vseh treh glasovanjih dobil po en glas za poslanca tudi Prešeren; volil ga je kmet iz Dorf farjev pri Stari Loki. Povsem jasno je, že po tem, ker je dobil en sam glas, da gre tu za popolnoma slučajno volitev, kakor jih je tedaj ogromno: kmet je poznal in spoštoval, cenil Prešerna, ki je bil mnogo v stikih s kmeti, pa je oddal zanj svoj glas. Ministrstvo, ki mu je pripadla odločitev, ali je kranjska izvolitev veljavna ali ne, je odločilo, da se je prepričalo, »da volitev v nemško narodno skupščino v volivnem okraju Kranj ne najde odziva; ker pa ne sme biti nikakega pritiska in ker se omenjeni volivni izid ne more smatrati kot volja vsega kranjskega volivnega okraja, ne ostane nič drugega, kakor da smatramo, da se ta, direktivam nasprotna volitev sploh ni vršila.«¹³³ Tako je Kranj ostal brez poslanca (Konšek in Kavčič sta bila sicer izvolitev že sprejela).

V Kamniku je volilo 29 volivnih mož. Volivci iz Tržiča pa so volili z naslednjo izjavo, ki se ji je na svojem glasovalnem listku pridružil tudi zastopnik Kovorja:

Pogoji priključitve k Nemčiji.

1. Zajemčenje integritete avstrijskega cesarstva v vseh njegovih sestavnih delih.
2. Zajemčenje kranjske narodnosti in kranjskega jezika.

^{132a} Med drugimi se je udeležil volitev in glasoval tudi Konrad Lokar iz Kranja, za katerega je sklepal Žontar na podlagi seznama članov »Slovenskega društva«, da je bil med onimi, ki so »vneto agitirali proti volitvam« (Žontar, Prešeren in Kranj 1846—1849, ČZN XXXII — Kovačičev zbornik, Maribor 1937, s. 211). Ta konkretni primer nam spet kaže, kako še daleč ne moremo govoriti ob frankfurtskih volitvah o kaki enotnosti naziranja in nastopanja pri tistih, ki so pozneje (seznam je namreč že iz časa, ko je Bleiweis prevzel vodstvo) med članstvom »Slovenskega društva«.

¹³³ Pr. arh. 1177.

3. Popolna garancija suverenosti cesarstva proti Nemčiji. Avstrija naj na podlagi podeljene lastne ustave (= oktroirane ustave z dne 25. aprila) sama izvrši svoje notranje oblikovanje na ustaven način, Avstrija naj z Nemčijo kot zvezo popolnoma suverenih držav stopi le v mednarodnopravne odnose; vendar naj tudi ti potrebujejo po določbi avstrijske ustave sankcije avstrijskega cesarja in avstrijskega ljudstva na državnem zboru. Po volji naših volivcev smo pooblaščenim podvzeti volitev poslanca samo, v kolikor so ti pogoji sprejeti. Če ne bi bilo tako, se odrekamo vsake volitve. Ti pogoji, ki odgovarjajo volji volivcev, naj se sprejmejo v protokol in naj bodo tudi izvoljenemu poslancu napisani, z legitimacijo, da pusti naš pravolivni okraj volitev našega poslanca v Frankfurt le pod pogojem omenjenih točk. Naša želja kot poslanec je gospod doktor Andrej Napreth, dvorni in sodni advokat v Ljubljani, kot namestnik pa gospod dr. Kavčič v Ljubljani, dvorni in sodni advokat.

Tržič dne 5. maja 1848.

Josef Deu — Casp. Pollack
Joh. Nep. Klander — And. Klander
Justin Kaitharek

Ta protest pa v protokolu ni nikjer omenjen. Pri volitvah je dobil baron Andrian 15 glasov kot poslanec, Ulepič 21 glasov kot namestnik (za njima sta dobila največ glasov dr. Napreth kot poslanec 6, Kavčič kot namestnik 6) in sta bila oba izvoljena z absolutno večino. Imenovanih je bilo 8 imen.^{133a}

V Mirni je glasovalo 69 volivnih mož. Pri prvih volitvah je dobil največ glasov mali trgovec Jurij Gajer iz Krškega (23), za njim pa posestnik-graščak Santo Treo iz Male vasi (21), kot namestnik pa največ gubernialni svetnik Raab (20), za njim pa okrožni komisar Laschan (12). Pri drugi volitvi pa je dobil Santo Treo 36 glasov in je bil izvoljen, dočim je dobil Gajer 20 glasov; za namestnika pa je bil izvoljen Raab (35), dočim je dobil drugi največ glasov Ivan Ahačič iz Ljubljane (6). V prvi volitvi je bilo imenovanih 25 kandidatov,¹³⁴ v drugi 18. Le 15 jih je v drugi volitvi glasovalo drugače, ostali so vztrajali pri prejšnjem glasovanju. Volitev pa ni mogla potekati v redu. Skupina volivcev z Gajerjem »je prišla in je vzela od pravolivnih komisij izdane legitimacije nazaj, prav tako tudi pravolivni zapisnik fare Leskovec, protestirala nato proti veljavnosti tega volivnega protokola, preklicala svoje lastne glasove in proglasila ves sedanji protokol,

^{133a} En glas (za namestnika) je dobil Bleiweis, toda kot »profesor Valentin (!) Bleiweis v Ljubljani«. — V celem je dobil Bleiweis pri frankfurtskih volitvah 3 glasove, razen omenjenega (z Brda, kakor kaže, od nekmeta) v kamniškem okraju še 2 v ljubljanskem okraju (v mestu samem, tudi za namestnika).

¹³⁴ En glas je dobil tudi Karel Dežman z Dunaja, tedaj eden vodilnih članov dunajske Slovenije in borec zoper Frankfurt.

kakor tudi postopanje ob tem, za nično in ničevo«. Nobeden od izvoljenih svojega mesta ni sprejel.

V Novem mestu je volilo samo 9 volivnih mož. Vse glasove, razen enega, je dobil okrožni komisar Anton Laschan, ki je bil prej služboval v Novem mestu, zdaj pa v Beljaku — isti, ki mu je Prešeren leta 1835 ob njegovem odhodu na Dolenjsko posvetil verze:

»Varha te čaka Dolenc pred aristokratov tiranstvam,
varuj se družbe volkov, bodi jim bramba pravic!«

Za to volitev je ministrstvo kljub majhni udeležbi pri glasovanju odločilo, da je veljavna, ker ni bilo nobenega protesta zoper volitve, ampak so neglasujoči izjavili, da se z vsem strinjajo. Laschan je izvolitev sprejel, s 7 glasovi za namestnika izvoljeni novomeški advokat Župančič pa jo je odklonil. Imenovanih je bilo 5 kandidatov.

V Kočevju je volilo 88 volivnih mož. Predsednik apelacijskega sodišča Schrott (služboval je do tedaj v Benetkah) je dobil 64 glasov kot poslanec, za njim največ Ambrož 15; za namestnika pa je dobil Ulepič 57 glasov, Schrott pa 15. Druga volitev ni bila več potrebna. Vseh kandidatov je bilo tu imenovanih samo 5.

V Postojni je volilo 147 volivnih mož. Okrožni komisar Gold je dobil 120 glasov kot poslanec, za njim Ulepič 20; za namestnika pa je dobil Ulepič 47 glasov, dr. Dolenc z Dunaja pa 37. Gold je bil torej takoj izvoljen, Ulepič pa je dobil sicer le relativno večino, toda ker so volivci izjavili, da bodo pri drugi in tretji volitvi prav tako glasovali, je bil proglašen za izvoljenega in je bila izvolitev potrjena. Imenovanih je bilo 9 imen.

V Celovcu je volilo 116 ljudi. Pri prvi volitvi je dobil dr. Stieger, advokat v Celovcu, 35 glasov, graščinski inšpektor Scheliesnigg pa 21 glasov; volivni možje so glasovali za 13 oseb. Pri drugi volitvi je bil izvoljen dr. Stieger s 74 glasovi (glasovalo je to pot 113 volivnih mož), Scheliesnigg jih je dobil 26 (volivci so glasovali samo še za 4 kandidate). Šele nato se je vršila namestniška volitev: izvoljen je bil takoj Scheliesnigg s 62 glasovi (od 115), kot drugi je dobil justiciar Karner 19 glasov. Kandidatov je bilo 9.

V Šentandražu je bil izvoljen že v prvi volitvi ob 108 glasujočih graščak in feldmaršal na italijanskem bojišču grof Thurn Valsassina z 62 glasovi, dočim je dobil dr. Gritzner, dunajski c. kr. dvorni tajnik, 46 glasov. Z 58 glasovi je postal obenem Gritzner namestnik (profesor Burger iz Celovca pa je dobil 45 glasov). Glasovi so bili oddani le za 5 različnih oseb. Thurn se je odrekel izvolitvi in je tako postal poslanec namestnik Gritzner.

V Šentvidu je glasovalo 132 oseb, pri drugih volitvah, ki so bile potrebne, 123, pri tretjih pa še 120. Dobili so:

kot poslanec	I.	II.	III.
dr. Knapič, advokat 59	Knapič 59		64
Kanitsch, okr. komisar 17	dr. Rak, apelac. svetnik 22		26

kot namestnik	I.	II.	III.	
Scheliesnigg	35	Scheliesnigg	39	48
dr. Stieger	16	Nowak, okr. kom.	22	19

Pri prvih volitvah je bilo 20 različnih imen na glasovnicah, pri drugih še 14, pri tretjih še 12.

V Beljaku je prišlo volit 126 volivnih mož, ki so za poslanca takoj izvolili predsednika sodišča Buzzija (80 glasov). Drugi je dobil največ glasov uradnik Aichelburg (13 glasov). Z namestnikom ni šlo tako gladko: v prvi volitvi je dobil Aichelburg 26 glasov, dr. Stieger 20 — pri drugi Aichelburg 41, Stieger 28, pri tretji Aichelburg 35, Stieger 28. Pri prvi volitvi je bilo 15 imen, pri drugi namestniški 8, prav tako pri tretji.

V Špitalu je bilo 121 volivnih mož. Pri prvih volitvah je dobil državni svetnik Pipiz 46 glasov, dr. Stieger 23 — kot namestnik vladni svetnik Fränzl z Dunaja 40, graščak Aichenegg 19 glasov. Pri drugi volitvi je dobil dr. Stieger 60, Pipiz 49 — kot namestnik Fränzl 49, zdravnik dr. Thauer 25 glasov — pri tretji in končni volitvi dr. Stieger 101 glas, Pipiz 11, kot namestnik pa advokat dr. Aichenegg (ki prej sploh ni dobil nobenega glasu!) 55, dr. Thauer pa 16 glasov. Pri prvih volitvah je bilo 17 različnih kandidatov, pri drugih 12, pri tretjih 12.

V Konjicah je bil izvoljen graški odvetnik Bouvier.¹³⁵

V Celju je bil izvoljen, potem ko so bile prve volitve proglašene za neveljavne, dr. iuris Mullei iz Slovenske Bistrice.

V Sevnici je bil izvoljen sollicitator Titus Marek iz Gradca.

V Ptujju je bila volitev, podobno kakor v Kranju, odklonjena z veliko večino. »V prepričanju, da se bo navdušenje, ki ga je zbuvalo plapolanje nemške zastave s Sv. Štefana v mnogih patriotičnih srcih, kmalu razblinilo v mirna opazovanja, ali se vsaj ohladilo v mirni zavesti, so volivni možje v slovanskem ptujskem okraju, odklanjajoč vsako zvezo z Nemčijo, svobodno in resnično, tako kakor mislijo, namesto zlaganega zaupanja izjavili, ne, to se pravi, s 100 glasovi proti 60 so izjavili, naj se ne pošlje noben poslanec v Frankfurt, pri čemer je še pripomniti, da sta dva okraja s 30 glasovi predala volivnemu odboru pismen protest proti izvolitvi poslanca, da so iz več okrajev samo nekatere občine določile volivne može, in da je na za ptujskega poslanca predlaganega Franca Raispa, župana tega mesta, v celem odpadlo le 44 glasov.«¹³⁶ Raisp izvolitve tudi ni sprejel.

V Mariboru je bil izvoljen gimnazijski profesor Mally.

V Glinici je bil izvoljen graški advokat dr. Pattai.

Na Goriškem sta bila izvoljena, v enem volivnem okraju tolminski okrajni komisar Stein, v drugem grof Coronini.¹³⁷

¹³⁵ Gatti 145—147, Apih 108—109.

¹³⁶ Gatti 146.

¹³⁷ Apih 104.

V Trstu sta bila izvoljena Nemca Burger, uradnik, in Bruck, finančnik (poznejši avstrijski minister).¹³⁸

V Pazinu je bil izvoljen advokat Kandler, ki pa je, »v skladu s svojim nacionalnim in avtonomističnim mišljenjem«,¹³⁹ odklonil mandat, nakar je postal poslanec za namestnika izvoljeni Nemec, uradnik Jenny.

Če si zdaj za Kranjsko in Koroško, za kateri imamo podrobnejše podatke, karakteriziramo glasovanje še posebej, vidimo, da je bilo pri prvem glasovanju — in tega bomo vzeli za podlago primerjanju, ker pokaže pravo razporeditev mnogo bolj kakor pa drugo ali tretje, končno glasovanje — oddanih skupaj na Kranjskem 948, na Koroškem pa 1088 glasov. Pri tem smo šteli poslanske in namestniške glasove skupaj, tako da prideta na vsakega volivnega moža 2 glasova. Vendar je treba upoštevati, da v dveh okrajih po en volivec ni glasoval za namestnika (Kamnik, Mirna), v celovškem okraju pa smo mogli upoštevati le poslanske volitve, ker se namestniške niso vršile istočasno. Pri tem glasovanju je bilo, ne glede na to, ali za poslanca, ali za namestnika, imenovanih na Kranjskem 60, na Koroškem pa 47 kandidatskih imen. Ti, na katere so glasovi odpadli, pa se dele v naslednje poklicne skupine:

	Kranjska		Koroška	
	glas.	oseb	glas.	oseb
upravni uradniki	571	16	512	18
ekonomski uradniki	10	1	68	4
profesorji	9	2	64	1
advokati in pravniki	143	12	265	6
druga inteligenca	1	1	22	3
trgovci	50	3	13	1
mali trgovci	24	1	—	—
tovarnarji	4	2	26	3
poštni mojstri	14	2	4	1
posestniki nepremičnin	—	—	15	1
graščaki	87	4	90	5
katoliški duhovniki	7	1	—	—
protestantski duhovniki	—	—	5	1
neznani (verj. kmetje)	28	14	4	1
	948	60	1088	47

V obeh deželah prevladujejo uradniki, potem advokati in nazadnje še graščaki. Duhovnikov, lahko rečemo, ni: župnik Vrtovec iz Šentvida pri Vipavi, ki so ga priporočale Novice in volivni odbori prav za vsake volitve, je dobil vsega skupaj v treh volivnih okrajih 7 glasov. Značilno je tudi nizko število glasov, oddanih za kmete,¹⁴⁰

¹³⁸ Apih 104, Vivante 40—41.

¹³⁹ Vivante 41.

¹⁴⁰ Kmetje niso sicer nikjer v volivnih zapisnikih označeni kot taki, vendar pa je po krajih njih bvanja in po tem, da jih ni v gubernijskem šematizmu, dokaj jasno, da ne more iti za koga drugega.

zraven tega pa tudi — na Kranjskem — velika razcepljenost teh glasov (ki so obenem skoraj vsi, 10, iz mirenškega okraja). Dasi gre za majhne številke, je vendarle že značilno, da je teh glasov za kmečke kandidate le mnogo več na Kranjskem kot na Koroškem.

Kaj sledi iz tega? Primerjajmo poklice izvoljenih poslancev obeh, frankfurtskih in dunajskih volitev!

Na Kranjskem in Koroškem je bilo izvoljenih pri frankfurtskih volitvah — ne glede na to, ali so izvolitev sprejeli ali ne — 4 graščaki, 5 uradnikov, 3 advokati. Pri državnoborskih volitvah pa so bili izvoljeni: 5 uradnikov, 5 kmetje, 1 mali trgovec, 1 advokat, 1 poštni mojster, 2 fabrikanta in 2 graščaka. Toda poudariti je treba, da sta oba graščaka s Koroške, vsi trije kmetje pa s Kranjske.¹⁴¹ Velika razlika med obema volitvama je očitna. Toda ta razlika ni nobena posebnost Kranjske in Koroške ali drugih slovenskih dežel — to je splošen pojav v vsej Nemčiji in Avstriji. V vsem frankfurtskem parlamentu je sedel en sam kmet¹⁴² — v avstrijskem državnem zboru jih je bilo — tudi iz dežel, ki so spadale k nemški zvezi, ogromno. Poglejmo, kaj pravi Mehring za volitve v Prusiji: »Pri volitvah, ki so se za oba parlamenta (= pruskega in frankfurtskega) vršile v prvih junijskih dneh, je dokazala splošna volivna pravica svoj naravni instinkt s tem, da je vso burševsko romantiko od Arndta in Jahna, petrefakta osvobodilnih vojn, vse predmarčne znamenitosti deželnih zborov in univerz poslala v Frankfurt v na videz odličnejšo, toda v resnici bolj brezmočno skupščino. Za pruski parlament so bili izvoljeni novi ljudje in deloma zelo praktični ljudje: ne le prvič, ampak tudi zadnjič je bil podeželski proletariat parlamentarno zastopan s kakimi 50 ljudmi.«¹⁴³ Pri državnih zborih je šlo za velike kmečke probleme, za zemljo, v Frankfurtu pa se tega konkretno niso nič dotikali.^{143a} Zato pa so kmetje pri volitvah v Frankfurt mirno glasovali za celo vrsto kandidatov, ki jim zanje ni prav nič bilo in ki jih niso poznali. Zato tudi pri frankfurtskih volitvah tako velik delež tujcev, ljudi z Dunaja, iz Gradca itd. Zato so bili kmetje tudi mnogo bolj dostopni vplivom volivnega komisarja in ponujajočih se kandidatov, ker so se zavedali, da je končno precej vseeno, kdo jih zastopa. Gotovo je seveda, da to ne velja povsod. V splošnem pa le kažejo imena poslancev in njih socialna struktura, da se je zdel kmetu Frankfurt mnogo bolj stvar buržoazije, kakor njega samega — in to ne le na Slovenskem. Nedvomno je bila taka volitev mnogim samo nek »opravek na uradu«, »dolžnost« — in nič več.

¹⁴¹ Ob tem lahko opomnimo, da šentvidski koroški poslanec Kajetan Nagele ni bil kmet, kakor piše Apih (s. 150), ampak zemljiški gospod, ki pa se je res zavzemal za kmečke zahteve (prim. šematizem in volivne zapisnike).

¹⁴² Valentin, 1848, *Chapters of German History*, London 1940, s. 271, 272.

¹⁴³ Mehring, *Historische Aufsätze zur preussisch-deutschen Geschichte*, Berlin 1946, s. 192.

^{143a} Glej o tem tudi na str. 124 ss.

Kaj moremo reči o politični smeri poslancev in politični borbi pri volitvah? Jasno je, »da o pravi borbi strank pri volitvah še ni moglo biti govora, prav zato, ker še ni bilo strank«, kakor pravi Mehring za Prusijo.¹⁴⁴ Že se vršijo velike polemike in borbe za zvezo držav in državno zvezo, povsod se kažeta leva in desna smer — toda vse to je še polno velikih nedoslednosti in nejasnosti. Bleiweis, konservativen kakor malo kdo, je glasoval za Auersperga, s katerim se nikakor ni mogel strinjati in ki je bil v svoji polemiki s Slovenijo celo za državno zvezo v Nemčiji. Skupaj sta izvoljena fevdalec in avstrijski general Thurn pa skrajni levičar Gritzner. Vendar pa je že značilno, da noben duhovniški volivni mož ne glasuje za Gritznerja kot poslanca, tudi tam, kjer so sicer vsi zastopniki iste pravolivne enote zanj. Tudi ne moremo trditi, da bi bil slučaj, da so v volivnem okraju Sevnica poslali volivni možje tako v frankfurtski parlament kot v državni zbor odločnega levičarja, v Frankfurt Mareka, na Dunaj Smrekerja. V celem pa se vendarle glasovanja leta 1848, v našem primeru še posebej frankfurtska, odlikujejo bolj po lokalni, kakor po politični diferenciaciji. Vzemimo n. pr. ljubljanski volivni okraj. Auersperg je dobil glasove v Godoviču, Hotedrščici, Rovtah, Logatcu, Zaplani, Vrhniki, Polhovem Gradcu, Brezovici — pa nikjer bolj na vzhodu niti enega. Scheuchenstuhel dobi vse glasove od volivnih mož iz Šentvida, Ježice, Črnuč, Polja — nikjer nobenega bolj na zapad. Prav tako so teritorialno povezani Lukmannovi glasovi, Ambroževi, Dolžanovi. Pa vzemimo spet šentandraški okraj z Gritznerjem in Thurnom: za Gritznerja kot poslanca glasujejo vsi volivni možje, doma južno od Drave (edimole v Prevaljah je dobil tudi Thurn en glas), in prav tako z enim samim glasom izjeme (St. Leonhard, toda razen enega so tudi tu vsi za Gritznerja) v severnih župnijah volivnega okraja. Srednji predel glasuje za Thurna kot poslanca. Nadalje, v volivnem okraju Šentvid na Koroškem je dobil n. pr. apelacijski svetnik dr. Rak vse svoje glasove v župnijah velikovške dekanije in v na te meječih župnijah Šentjanž nad Mostičem in Šenturh — pa nikjer drugje nobenega pri vseh treh volitvah. Čudno, pa za volitve leta 1848 dokaj značilno glasovanje kažejo istrske volitve: za poslanca je bil izvoljen Italijan Kandler, za namestnika Nemec Jenny; isti volivci volijo tedaj dva moža, ki si po vseh svojih nazorih, po vsem svojem razmerju do vprašanja odnosa Istre do nemške zveze diametralno nasprotujeta. Takih, marsikje zavestnih kombinacij glasovanja za pristaše dveh nasprotnih taborov (enega za poslanca, drugega za namestnika) je leta 1848 precej, v celotni Avstriji in Nemčiji. Tudi različni volivni odbori, ki smo videli, da so se ustvarjali za volitve, so imeli značaj slogaštva: že v dunajskem centralnem volivnem odboru so bili zastopani pristaši zvezne države in zveze držav, dasi so zadnji prevladovali, in med imeni ljudi, ki so bili priporočani, najdemo povsod zastopnike najrazličnejših

¹⁴⁴ Mehring, s. 192.

smeri.¹⁴⁵ Tako sta n. pr. priporočana v Gradcu na isti listi Pattaj in Potpetschnigg, potem v Frankfurtu zastopnika prvi levice, drugi skrajne desnice.¹⁴⁶ Vse to je seveda povečavalo težave pri izbiranju.

Poleg tega pa je treba poudariti še to, kar smo že omenili, da zelo pogosto volivni možje kandidatov niso niti poznali in do dne volitev o njih niso prav nič slišali, kaj šele vedeli kaj o njihovi usmerjenosti. Pri predvolivnih in volivnih govorih takih kandidatov pa je bilo povsem razumljivo mnogokje dosti več demagoških izjav kot pa resničnega razkrivanja programa.

Delovanja izvoljenih poslancev v Frankfurtu po tačas dostopnih virih nismo mogli zasledovati. Med poslanci s slovenskega ozemlja so bili zastopani pristaši vseh različnih smeri, vendar so bili liberalni ljudje desnega krila v večini. Ti poslanci v glavnem niso jemali svojega dela preveč resno, zdaj se naveliča eden, zdaj drugi »sedeti« v Frankfurtu, pa demisionira in se vrne domov — saj v Frankfurt s svojim avstrijskim duhom, s svojim odporom do vsake močnejše in enotnejše Nemčije niti niso spadali. Na ta način so se zastopniki v Frankfurtu zelo naglo menjavali, in to že mnogo pred časom, ko začno avstrijski poslanci v celem številneje zapuščati parlament. V kratki dobi manj kakor enega leta se izmenjajo tudi po trije poslanci istega okraja. Za to so bile potrebne seveda nadomestne volitve, pri katerih pa so volili samo poslance oziroma namestnike, dočim se pravolitve niso ponavljale.¹⁴⁷ Isti volivni možje so bili torej v funkciji za ves čas frankfurtskega parlamenta.

Zastopniki levice v Frankfurtu so vztrajnejši in ne zapuščajo svojih mest. Že to, koliko časa je bil kdo v Frankfurtu, je nekako merilo njegove politične opredeljenosti. Levici so pripadali od poslancev, izvoljenih na slovenskem ozemlju, trije: v šentandražkem okraju izvoljeni Max Gritzner z Dunaja, v sevniškem okraju izvoljeni Titus Mareck iz Gradca in v gliniškem okraju izvoljeni Guido Pattai iz Gradca, ki je tudi edini z našega ozemlja sodeloval v stuttgartskega parlamentu.¹⁴⁸

Vsi ti zastopniki levice so bili po porazu revolucije seveda preganjani in so jim bila vrata v državno službo zaprta — Mareck se je moral izseliti v Ameriko in je umrl v Texasu. Iz državne službe je bil odpuščen še za časa zadnjega zasedanja frankfurtskega parlamenta, vendarle pa potem milostno sprejet nazaj Anton Laschan, ki se je pregrešil s tem, da ni sledil pozivu avstrijske vlade, ko je odpoklicala vse svoje poslance iz Frankfurta, »kar

¹⁴⁵ Smets s. 92 in sledeče — Molisch s. 42 in sledeče.

¹⁴⁶ Gatti 144 — prim. Niebour, Die Abgeordneten Steiermarks der Frankfurter Nationalversammlung, v Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark, X, Graz 1912, s. 260, 262.

¹⁴⁷ Posebno v prvem času po frankfurtskih volitvah pa cele vrste potrebnih ponovnih volitev niso izvedli, ker so se bali nemirov. »Želel bi,« piše guverner ministrstvu (pr. arh. 1017), »da bi se zdaj skrbno obvarovali vsakega ne povsem neizogibnega povoda za nadaljnje in večje razburjenje«. To je veljalo za Kranjsko, na Koroškem take nevarnosti ni bilo.

¹⁴⁸ Prim. Niebour, v op. 146 cit. delo.

bi kot državni uradnik moral storiti«, ampak je vztrajal do konca in podal tudi izjavo, da ga morejo odpoklicati samo tisti, ki so ga izvolili.¹⁴⁹

Če hočemo presoditi zadržanje volivcev na Slovenskem do volitev v frankfurtski parlament, moramo na kratko označiti ne le stališče raznih slovenskih taborov, ampak tudi stališče avstrijske vladé in nemške avstrijske ter češke buržoazije.

Dasi je že heidelberški sestanek postavil prve osnove frankfurtskemu parlamentu, je vendarle šele »po zmagah ljudstva na Dunaju in v Berlinu postalo samo ob sebi razumljivo, da se predstavniška zbornica za celo Nemčijo sestane«.¹⁵⁰ Kako urediti to novo Nemčijo? »Naj je bila politična izobrazba v Nemčiji takrat še tako nezrela, vendarle se je z neustavljivo močjo vsiljevalo spoznanje, da je iz dveh velesil, pol tucata srednje močnih držav in nekaj tucatov malih držav, skratka iz pisane mešanice skoraj docela monarhičnih držav in državic mogoče vzpostaviti enotno in svobodno Nemčijo le v obliki republike.«¹⁵¹ V celoti sta zastopala tak program Marx in Engels v »Novem renskem časopisu«: »Konec pruske, razpad avstrijske države, resnično zedinjenje Nemčije kot republike — drugega revolucionarnejšega, bližnjšega programa nismo mogli imeti,« pravi Engels.¹⁵² Toda tak program je bil za nemško buržoazijo prehud in preradikalen. Le manjšina, predvsem južno-nemška drobna buržoazija, je zahtevala republiko, »toda v zgodovinsko davno preživeli obliki: kot federacijo republikanskih kantonov po švicarskem vzoru.«¹⁵³ V celem pa je bila nemška buržoazija prej pripravljena odreči se enotnosti kakor monarhiji. Nastajala je cela vrsta problemov, drugačnih v tej ali oni mali državi, drugačnih v Prusiji ali še posebej v Avstrijski monarhiji s celo kopo različnih narodnosti. Nemška avstrijska buržoazija in drobna buržoazija se je tedaj delila v nekako dva velika tabora: levica se je zavzemala za trdnejši, močnejši priključek k Nemčiji, za močnejšo centralno nemško oblast, za večjo ali manjšo raztopitev Avstrije v Nemčiji, skratka, če naj govorimo z gesli, ki so se tedaj uporabljala, za Nemčijo pred Avstrijo, za državno zvezo proti zvezi držav. Najnaprednejši, najbolj revolucionarni in demokratični v tem taboru so bili tudi republikanci. Ta tabor je imel glavne postojanke v večjih centrih z industrijo, delavstvom in razvito buržoazijo. Imel je pa več ali manj vse tiste napake, ki so bile značilne za celo takratno nemško levico in ki sta jih tako ostro kritizirala Marx in Engels — med temi napakami pa nacionalni šovinizem nikakor ni bil na zadnjem mestu.

Pa saj je bilo za celotno, tudi napredno avstrijsko razpoloženje značilno, kot pravi Engels, »da so isti ljudje, ki so na

¹⁴⁹ Pr. arh. 1849, št. 1001 (v konvolutu z Dunaja vrnjenih spisov).

¹⁵⁰ Engels, *Revolution* ... (cit. v op. 6) s. 84 — prim. Mehring s. 176.

¹⁵¹ Mehring s. 188.

¹⁵² Engels, *Marx und die »Neue Rheinische Zeitung«* (cit. v op. 5) s. 32.

¹⁵³ Mehring s. 188—189.

Dunaju stopili na barikade, v prvih šestih mesecih 1848 polni navdušenja hiteli k armadi, da bi se borili proti italijanskim patriotom.¹⁵⁴

Desni liberalci in konservativci so nastopali za šibko centralno oblast, pa za močne vlade posameznih držav, za ohranitev avstrijske samostojnosti in suverenosti, skratka, za Avstrijo pred Nemčijo in za zvezo držav proti državni zvezi. Odločevali so pri tem gospodarski razlogi — strah pred konkurenco industrije in trgovine iz Nemčije,¹⁵⁵ strah pred revolucijo in republiko itd., itd. Ta tabor se je oklepal predvsem cesarja in monarhije. »Mi smo Avstrijci in hočemo ostati — mi se hočemo tudi nadalje imenovati Avstrija in biti Avstrija, Slovani kakor Nemci od Sudetov do bregov Jadranskega morja, otroci enega zakona, dojenči ene skrbne matere. Živela Nemčija, toda Avstrija nad vse.«¹⁵⁶ je pisala Wiener Zeitung. V tem konservativnem avstrijskem duhu se pojavljajo pozivi k bratstvu Nemcev in Slovanov, pozivi, ki pa seveda prav nič ne pomenijo, da bi bila ta buržoazija pripravljena se kaj umakniti od svojih predprav in prvega mesta v državi, ampak le kličejo Slované, naj bodo zmerni v svojih zahtevah, da se tako skupno ohrani Avstrija. Tako jadikuje urednik graške »Politisch-industrielle Tagszeitung« Carl von Frankenstein maja 1848 ob »obžalovanja vrednih dogodkih« na Dunaju nad »separatizmom narodnosti, nedinostjo med različnimi narodi Avstrije samo zaradi jezika«: »Že se giblremo deloma na tleh anarhije in cepitve sil Avstrije. Le še majhen skok do pravega republikanstva in Avstrija, lepa, mogočna, velika Avstrija bo razpadla v toliko majhnih republik, kolikor je narodnosti in jezikovnih razlik. Toda proč s to strašno, grozotno sliko strahotne bodočnosti! Pokonci! Nemški bratje, Slovani in Madžari! podajte si bratsko roko! Trdno se oklenite dobrega cesarja, utrjujte cesarsko državo, kajti svoboda nam je bila dana s cesarsko besedo. Na nas vseh je, da mu plačamo samo s hvalo. Naj živi močna Avstrija — edina trdno pobratena Avstrija! Zdaj predvsem le mir, red in varnost!«¹⁵⁷

Tako prehajamo že v tretji tabor: to je tabor reakcije, dvora, nosilcev absolutističnega sistema, velikega konservativnega fevdalnega plemstva, cerkve, skrajnih konservativnih vrhov meščanstva itd. Jasno je, da je ideja nemškega parlamenta naletela pri tem taboru, pri vseh pristaših »legitimizma«, na odpor. Avstrijskemu cesarju nedvomno ni moglo priti na misel, da bi se prostovoljno podredil nekemu revolucionarnemu parlamentu — takega je pričakoval — in se tako še bolj odrekel svoji oblasti. Njegova linija borbe je torej bila nedvomno linija borbe proti Frankfurtu in to od vsega začetka. Toda ta borba se je dala vršiti na dva načina: z direktnim bojem, s prepovedjo volitev v parlament, ali pa z indi-

¹⁵⁴ Engels, Revolution ... s. 97.

¹⁵⁵ Molisch s. 42.

¹⁵⁶ Cit. po Politisch-industrielle Tagszeitung, Nr. 24.

¹⁵⁷ Extrablatt, Celovec 20. 5. 1848, pr. arh. 1165.

rečnim, to je, z borbo v Frankfurtu samem, v parlamentu, preko kar največjega števila reakcionarnih, konservativnih ali desno liberalnih poslancev iz Avstrije, ki bi zastopali načelo integritete Avstrije in ki ne bi v nobenem primeru dopuščali kaj več kakor zvezo držav. Možnost prve poti je bila ob revolucionarnosti na Dunaju in ob vrsti drugih razlogov kaj kmalu izključena. Poslužiti se je je bilo mogoče šele v čisto izpremenjenih razmerah leta 1849, ko je, kot pravi Engels, »avstrijska vlada odvrгла svojo masko«. ¹⁵⁸ Ostala je tedaj druga pot. In to pot je avstrijska reakcija res ubrala. 15. aprila je vlada razpisala volitve v frankfurtski parlament, 21. aprila pa je objavila nekak »komentar« k razpisu, ki je pokazal njeno stališče: »Daleč od tega, da bi naznačevalo bližnjim volitvam v nemški narodni parlament določeno smer, ali da bi hotelo nanje vplivati, se čuti ministrstvo ob že zastavljenem vprašanju, ali naj bo Nemčija v bodoče zvezna država ali državna zveza, dolžnega, da izrazi svoje naziranje. Avstrija, polna želje po tesni naslonitvi na Nemčijo, se bo z veseljem oprijela vsake prilike, ki bo lahko pokazala njeno privrženost skupni nemški stvari. Nikdar pa ne bo mogla smatrati, da je popolna opustitev posebnih interesov njenih različnih, k nemški zvezi spadajočih ozemeljskih delov, brez-pogojna podreditev zvezni skupščini, odpoved samostojnosti notranje uprave združljiva z njenim položajem, in si mora brezpogojno pridržati posebno pritrditev vsakemu od zvezne skupščine sprejetemu sklepu. V kolikor zadnje ne bi bilo sprejeto za združljivo z bistvom zveze držav, ¹⁵⁹ bi Avstrija ne mogla k taki pristopiti.« ¹⁶⁰ Nemško nacionalno navdušenje je avstrijski reakciji prav tako pregrešno kakor slovansko: avstrijski opolnomočenec pri »državni osrednji oblasti« v Frankfurtu, Bruck, se pritožuje v pismu ljubljanskemu guberniju, da je v Frankfurtu iz Avstrije preveč »ultrademokratov in ultranemcev (Ultradeutschthümmer)«. ¹⁶¹

Ta tabor je tudi pri nas silno močan. Guverner in uradništvo, ki dela po njegovih navodilih, škofje in duhovščina, skratka, ves uradni in cerkveni aparat (kij seveda ni bil brez opozicije v svojih lastnih vrstah) dela po direktivah dunajskega dvora in vlade: proti protifrankfurtski agitaciji, za udeležbo pri volitvah — dasi seveda s povsem reakcionarnega stališča in pa v že označenem duhu »borbe proti Frankfurtu«.

11. aprila je napisal voditelj češke liberalne buržoazije Palacky svoj znameniti odgovor odboru petdesetih, v katerem je opredelil svoje znano protifrankfurtsko stališče in se zavzel za Avstrijo, ki bi jo bilo treba ustvariti, če bi je že ne bilo. ¹⁶² Palacky je stal v

¹⁵⁸ Engels, *Revolution...* s. 129.

¹⁵⁹ Naslednjega dne uradno popravljen v »zvezne države«!

¹⁶⁰ *Ib.* s. 109—110.

¹⁶¹ *Pr. arh.* 2505.

¹⁶² Za Palackega in Čeha sploh v letu 1848 prim. Udalcov, K voprosu o revolucionnom dvizeni v Čehii v 1848 godu, *Voprosy istorii* 1947, No 5 — Roubik, *Česky rok 1848*, Praha 1948.

začetku marčne revolucije v ozadju in z nezaupanjem in nezadovoljnostjo opazoval politiko čeških radikalno-demokratskih krogov. Ni torej slučajno, da je začel svoje politično delovanje šele 1. aprila v komisiji, ki jo je osnoval predstavnik avstrijske vlade na Češkem, grof Stadion, prav zato, da bi oslabil vpliv demokratičnega tabora. Ni torej slučajno, da je formuliral svoje pismo v globokem prepričanju, da gleda avstrijska vlada na frankfurtski problem prav tako kakor on. Ni torej slučajno tudi to, da je hotela avstrijska vlada 8. maja imenovati Palackega za ministra. Strah pred revolucijo, strah pred republiko, izražen tudi v pismu samem, je povsem skupen obema.

Toda protifrankfurtskega stališča na Češkem ni zastopal samo tabor Palackega. Proti Frankfurtu so stali tudi češki napredni, radikalnodemokratski krogi. V tem zunanjem odnosu do Frankfurta so si bili tedaj Čehi ob volitvah edini, toliko večje pa so bile notranje, vsebinske razlike med stališčem obeh taborov. Usodno za češki narod je bilo, da je po binkoštnem uporu prevladala smer Palackega, smer desnice, ki se je naslanjala na avstroslavizem, ki se je prav tako in bolj kakor konkurenčne nemške buržoazije bala delavskega razreda in kmečkih množic doma, ki se je prav tako kakor druge liberalne buržoazije zatekala pod okrilje monarhije, ki se je torej proti Frankfurtu borila z desne strani, ne revolucionarno, ampak protirevolucionarno.

Stališče Čehov je imelo, kakor vemo, velik vpliv pri Slovencih. Dunajska Slovenija je prva nastopila proti frankfurtskemu zboru in volitvam. Po vsem slovenskem ozemlju se je razvila močna propaganda. Protifrankfurtski program pa se je naslonil na glavni slovenski program 1848. leta, na program Zedinjene Slovenije, »edino pravo in zares ljudsko geslo«, »revolucionarno parolo«, ki jo je »diktilal zdrav narodni nagon«.¹⁶³ Toda sile, ki so sprejemale ta program, niso bile enotne.

Na eni strani je bil tabor uradnega vodstva dunajske Slovenije; tu je bila v glavnem malomeščanska inteligenca, mestna mladina, precejšnji del mlajše duhovščine in uradništva, torej dokaj heterogeni elementi, katerih politične pozicije pa bi v glavnem odgovarjale onim liberalne buržoazije na Češkem, pa tudi drugod. Tega tabora ne moremo imenovati naprednega kljub lepemu programu Zedinjene Slovenije. Zakaj ta tabor je sicer postavil geslo Zedinjene Slovenije, je pa iz njega, kakor pravi Kardelj, »izločil vso njegovo revolucionarno vsebino«.¹⁶⁴ Nazori tega tabora ne kažejo nikakega razumevanja za zahteve slovenskega kmeta, polni so le težnje po legalnosti, po ohranitvi dosedanjega stanja, vse dokler se z akonito ne ukrene drugače. In svojemu političnemu programu »Kaj bomo Slovenci cesarja prosili« pristavlja vodstvo dunajske Slovenije: »Odkritosrčno smo vam vse povedali, dragi

¹⁶³ Kardelj = Sperans, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, Ljubljana 1959, s. 124.

¹⁶⁴ Sperans 125.

Slovinci, kar je za našo domovino koristno in potrebno, pa ne smete misliti, da vas šuntamo, to se mora vse v miru zgoditi, mirna pot je za te reči najbolj gotova pot« (podčrtal V. M.). V znameniti polemiki z grofom Auerspergom pa izpoveduje dunajska Slovenija docela legitimistične, reakcionarne nazore glede borbe italijanskega in poljskega naroda, v kateri bi morala vendar videti naravnega zaveznika v borbi za Zedinjeno Slovenijo: »V nemškem predparlamentu se je zaslíšal glas, naj Avstrija izloči Galicijo iz svojega državnega telesa, da bi se, na ljubo neizvedljivi nemški ideji, ustvarila poljska država«¹⁶⁵ (podčrtal V. M.), ali »Nemci, ki bi si na stroške našega cesarstva radi zgradili poljsko kraljestvo, da bi imeli po svoji nesrečni brezumnosti in prekanjenih zagotovilih bojaželjnega poljskega plemstva predzid proti Rusiji«¹⁶⁶ in »Klika v Lombardiji, ki je pozabila svojo dolžnost in prelomila prisego, je zdaj očitvidno le iz ničemurnosti zločinsko poteptala pravice zakonitega monarha in pravilno razumljene koristi italijanskega naroda«.¹⁶⁷ Mnogo bolj široko, napredno in pravilno zvene v odgovor — dunajski Sloveniji v sramoto — Auerspergovе besede: »Vi, gospoda moja, vidite v dvigu Lombardije predvsem ničemurnost klike nezadovoljnežev te dežele: jaz vidim v tem večji svetovno-zgodovinski pomen, namreč povratak istega boja velikega naroda za enotnost in samostojnost, h kateremu se je dvignila Nemčija v osvobodilni vojni proti Napoleonu in ki naj zdaj na parlamentarnih tleh najde svojo mirno rešitev. Ne morem tam brezpogojno obsojati tega, kar me v domovini navdušuje«¹⁶⁸ — čeprav vrednost teh besed zmanjšuje dostavek, da sicer obsoja izdajo in da spremlja »našo hrabro pogumno armado z vsemi simpatijami svojega srca«¹⁶⁹ itd. Strah pred proletariatom, revolucionarnostjo, republiko je v tem taboru jasno izražena. Njegov zaveznik je zato vsaka desnica proti vsaki levici, vsaka reakcija proti vsaki revoluciji. In končna oblika take koncepcije graditve Zedinjene Slovenije je res mogla biti samo v izjavi: »Nam za zdaj obstojnost Austrijske države veliko više velja ko Slovensko.«¹⁷⁰ V svoji protifrankfurtski propagandi se opira ta tabor na mišljenje konservativnega in desno-liberalnega dela avstrijskega meščanstva, ki se bori za zvezo držav. Vodstvo graške Slovenije objavlja v svojem propagandnem letaku pismo Palackega, članek barona Buschmanna¹⁷¹ in izjavo avstrijske vlade z dne 21. aprila.¹⁷² Nič nam bolj jasno ne kaže bližine teh

¹⁶⁵ Offenes Sendschreiben des Vereines »Slovenija« in Wien an Herrn A. Grafen v. Auersperg, Wien 1848, s. 3.

¹⁶⁶ Prav tam s. 6.

¹⁶⁷ Prav tam s. 3.

¹⁶⁸ Auerspergov odgovor, *Stiria* No. 58, 16. 5. 1848, s. 234.

¹⁶⁹ Prav tam s. 235.

¹⁷⁰ M. Vodusek v pismu, F. Flešič, *Korespondenca* dr. Jos. Muršca. Zbornik znanstvenih in poučnih spisov, VI, Ljubljana 1904, s. 160.

¹⁷¹ Objavljen tudi v *Laibacher Zeitung* 27. aprila, s. 325.

¹⁷² *Grazen Zeitung*, 1848, priloga k št. 69.

treh naziranj kakor ta povezava. Protifrankfurtska propaganda tega tabora vodstva dunajske Slovenije torej ni bila napredna, ampak protirevolucionarna.

»Toda bilo bi napačno,« pravi Kardelj, »če ne bi videli tudi pozitivnih revolucionarno-demokratskih tokov v našem gibanju 1848. leta.«¹⁷³ Tak je bil drugi tabor v borbi za Zedinjeno Slovenijo, »radikalna in celo republikanska struja v okviru slovenskega narodnega gibanja.«¹⁷⁴ Že iz Malove zgodovine zvedemo lahko za vrsto posameznikov iz tega tabora. Naj opozorimo samo na jurista Verono, ki je vršil agitacijo za Zedinjeno Slovenijo, delil različne letake, napadal nemški nacionalni šovinizem, pa oktobra odobral dunajsko revolucijo in spodbujal graške meščane, naj pošljejo Dunaju pomoč zoper Jelačiča.¹⁷⁵ Ta smer je imela torej tudi svoje zastopnike med onimi, ki so delovali proti volitvam v Frankfurt, toda nastopali so z drugačnimi, bolj demokratičnimi gesli kakor vodstvo dunajske Slovenije in drugih uradnih slovenskih organizacij, znali so tudi povezovati — toda res iskreno, ne samo demagoško — te politične probleme z vprašanjem zemljiške odveze. Toda ta struja je bila, v skladu z razvojno stopnjo pri nas, »tako slaba, da ni ustvarila nobenega ideologa večjega stila, ki bi mogel uspešno nastopiti proti katastrofalni politiki Bleiweisovega kroga in postati voditelj množičnega gibanja. Ta revolucionarno-demokratska smer se nam kaže samo v odlomkih, komaj kot klica neke revolucionarne ideologije.«¹⁷⁶ Konservativno in desnoliberalno vodstvo je znalo speljati stvar slovenskega naroda na napačne, reakcionarne tračnice.¹⁷⁸

To sta oba tabora, ki se borita proti frankfurtskim volitvam. Njima nasproti pa stojе prištaši volivne udeležbe, ki prav tako ne pripadajo enemu samemu taboru.

Prvi na tej strani je konservativni Bleiweisov tabor, tabor »konservativnega, s fevdalizmom, zvezanega meščanstva, cerkvenih krogov ter cehovskega malomeščanstva.«¹⁷⁷ Povsem jasno je, da nima ta tabor za Frankfurt nobenega veselja, da se frankfurtskega parlamenta boji, ne toliko iz nacionalnih interesov kakor iz konservativnih, istih, ki mu branijo vsako navdušenje za Zedinjeno Slovenijo. Njegov odnos do Frankfurta je prav isti kakor odnos nemškega avstrijskega konservativnega meščanstva ali avstrijske vlade. In zato je povsem naravno, da se ta tabor tudi pri volitvah orientira tako, kakor ti njeni najbližji idejni sorodniki: to je, za volitve. Razdor zaradi Frankfurta, protifrankfurtska agitacija je temu taboru neprijetna, ne zaradi navdušenja za Frankfurt, ampak zaradi tega, ker slabi avstrijsko monarhijo, ker ogroža mir, red in varnost, ker utegne razplamteti revolucionarno razpoloženje. Poglejmo si

¹⁷³ Sperans 133.

¹⁷⁴ Mal, Zg. sl. nar. 174.

¹⁷⁵ Sperans 133.

¹⁷⁶ Sperans 125.

¹⁷⁷ Prav tam.

recimo vlogo Bleiweisa: bil je član posvetovalnega odbora, ki ga je imenoval guverner za izvedbo volitev, dasi je takrat nedvomno že vedel za stališče Palackega in dunajske Slovenije. Značilno je pisanje Novic. Razen kratkega »oglasa« o tem, da se bodo vršile volitve,¹⁷⁸ je edini pravi članek o Frankfurtu — ne poročilo o stališču dunajske Slovenije, ampak povzetek Auerspergovega poziva »Mojim slovenskim bratom«, obenem pa so pod vrsto objavljeni kandidati, ki jih je priporočal »ljubljski zbor«.¹⁷⁹ Šele po volitvah je objavljen Koseskega članek zoper volitve, z opravičilom, da ga je uredništvo prepozno prejelo,¹⁸⁰ in zdaj šele se začne, v skladu z vso preorientacijo Bleiweisove politike, uveljavljati protifrankfurtsko stališče. Bleiweisovo predvolivno naziranje pa karaktizira članek v številki z dne 26. aprila, ki govori o potrebi edinosti med vsemi narodi avstrijskega cesarstva, o edinosti, potrebni prav kot obramba pred revolucijo. »Dragi Slovenci! nikar ne mislite, da bi nam zdej mogel kdo našo narodnost vzeti, ako po bratovsko Nemcam roko podamo.«¹⁸¹ To stališče pa je isto, kakor smo ga videli zgoraj pri konservativnem nemškem avstrijskem meščanstvu, besede so iste kakor pri Frankensteinu, to je stališče avstrijske vlade. Bleiweis se je udeležil volitev, glasoval pa je v prvi volitvi (bil je volivni mož za šenklavsko faro) za Raimunda Melzerja, doktorja medicine in ravnatelja državnih in lokalnih zavodov v Ljubljani, kot poslanca,¹⁸² za Auersperga-Grüna kot namestnika. Pri drugi volitvi pa je, kakor večina, volil Auersperga za poslanca in Lukmanna za namestnika. Glasovanje za Auersperga pa je nedvomno moralo pomeniti glasovanje p r o t i dunajski Sloveniji.

Tudi med desnimi in levimi liberalnimi slovenskimi krogi agitacija Slovenije za abstinenco ni našla še malo ne popolnega priznanja in soglasja. Za volitve se je oglasil n. pr. Karel Lavrič. Ambrož, ki je pozneje kot poslanec v državnem zboru glasoval z levico, je bil od ljubljanskega volivnega odbora postavljen za kandidata, itd. In vendar se je Ambrož isti čas odločno zavzemal za slovenske nacionalne zahteve, polemiziral v Novicah za možnost takojšnje uvedbe slovenskega jezika v vse urade in podobno. Da se davna povezanost Slovenije z Avstrijo in preko nje z Nemčijo nadaljuje v ustavni nemški organizaciji, preurejeni po duhu novega časa, se zdi mnogim samo ob sebi umljivo in logično, pa marsikaterim tudi gospodarsko koristno. Nedvomno je pri opredelitvi za ali proti Frankfurtu tudi pri marsikaterem Slovencu vplivala diferenciacija, ki velja za nemško meščanstvo v Avstriji: kolikor bolj je kdo na levi, kolikor bolj je za demokratizacijo oblasti, toliko bolj je za močan in vpliven frankfurtski parlament — kolikor bolj

¹⁷⁸ Novice 1848, št. 17, s. 68.

¹⁷⁹ Prav tam, št. 18, s. 73, 74, 3. maja.

¹⁸⁰ Prav tam, št. 20, s. 85.

¹⁸¹ Prav tam, št. 17, s. 70.

¹⁸² Za Melzerja kot poslanca ni glasoval razen njega nihče drug, kot namestnik pa je dobil tudi en sam glas.

je kdo na desni, kolikor bolj je proti večjim omejitvam vladarjeve oblasti, toliko bolj je zoper vsako trdnejšo zvezo nemških držav, zoper vplivnost frankfurtskega parlamenta, pa naj potem že vanj voli — in to je storil celo avstrijski vladni tabor — ali ne. In gotovo je koga tudi na ožjem slovenskem ozemlju, kakor Fistra na Dunaju, odbijala konservativnost vodstva dunajske Slovenije, ton njegovih proklamacij in polemik, pa je odklanjal protifrankfurtsko stališče in v svoji miselnosti prav lahko prezrl levo krilo v slovenskem narodnem gibanju, ki je bilo vrhu vsega brez voditeljev, brez tiska in brez organizacije.

Treba pa je poudariti, da je v skladu s slabo razvito buržoazijo na Slovenskem pri domačih — slovenskih ali nemških — kandidatih in volivcih iz vrst meščanstva močno prevladovala koncepcija zveze držav nad koncepcijo državne zveze. Lavrič zaključuje svoj članek: »Naj živi nemška zveza, to se pravi, nemška zveza držav, kajti samo ta more zagotoviti našo narodnost.«¹⁸³ Dr. Ahačič postavlja v prvo točko svojega programa, »naj se enotna Nemčija ne organizira kot država, ampak kot združenje držav«.¹⁸⁴ Volivni oklic »odbora več rodoljubov« priporoča kandidate, o katerih je domnevati, da bodo v Frankfurtu delovali tako, »da bodo tam naši domovinski interesi in politična integriteta Avstrije častno in močno zastopani«.¹⁸⁵ Tem nasproti stoji manjšina: Auersperg v svojem drugem odgovoru Sloveniji se izraža, dasi ne docela brez pridržka, za zvezno državo.¹⁸⁶

Med meščanstvom (slovenskim in nemškim) po naših mestih, mestecih in trgih moremo zapaziti tudi mnogo apatije do volitev in abstinence, ki iz nje izvira. Volivna udeležba je bila mnogokje, kakor smo videli, zelo nizka, tako pri frankfurtskih kot pri dunajskih volitvah, ponekod se tudi niso vršile pravolitve ali so volivni poslanci ostali doma.^{186a} Nekaj je bilo tudi odklanjanja volitev iz konservativnosti, iz odpora zoper ustavnost, iz odpora zoper Frankfurt, odpora, ki se ni tako kakor vladni ali Bleiweisov skrival za politično taktiko in ki seveda ni imel nikake nacionalne (saj je šlo tu tudi za Nemce), ampak le konservativno podlago.

O stališču delavstva, ki je bilo revolucionarno, kakor nam najbolj dokazujejo dogodki v Ljubljani, pa se je politično, kakor v celi Avstriji, komaj začelo prebujati, do frankfurtskih volitev ne moremo govoriti, ker delavci niso imeli volivne pravice in zato iz volivnih zapiskov o njih nič ne zvemo.

Kakšno pa je bilo stališče kmečkih množic? »Spontana revolucionarna akcija kmetov, ki so prenehali izpolnjevati fevdalne

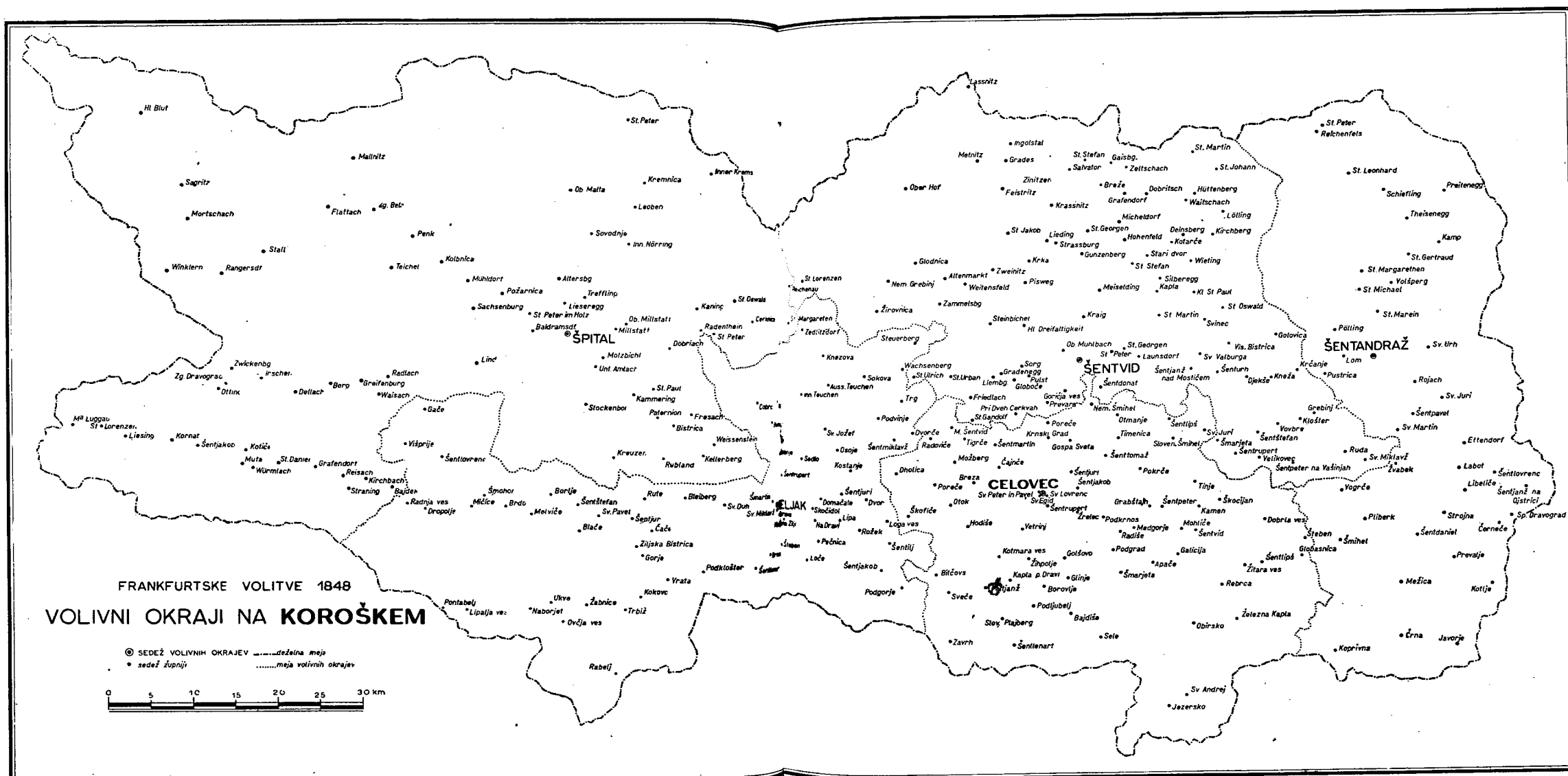
¹⁸³ Laibacher Zeitung 1848, s. 324.

¹⁸⁴ Prav tam s. 331.

¹⁸⁵ Prav tam s. 329.

¹⁸⁶ Stiria No. 58, s. 233.

^{186a} Na Kranjskem od 14 uradnih mest 5 ni volilo pri pravolitvah ali se je abstiniralo pri poslanskih: Kostanjevica, Črnomelj, Metlika, Višnja gora in Radovljica — od 17 trgov pa 4: Bela peč, Vače, Litija in Turjak.

obveze»,¹⁸⁷ ki so zahtevali takojšno zemljiško odvezo brez odškodnine — revolucionarno razpoloženje v času frankfurtskih in potem tudi še državnozborskih volitev — to je prvo in najbolj bistveno dejstvo. Ob vseh takih dogodkih, kakor so volitve, je to razpoloženje seveda še posebej prišlo do izraza. Naj opozorimo samo še enkrat n. pr. na pravolitve v Leskovcu ali v Laškem.

Povsem jasno je, da kmet v svoji borbi proti zemljiškemu gospodu ni zaupal duhovščini in uradništvu, pa meščanstvu v celem, skratka, v nobeno oblast in v nobenega »civilnega človeka«, kakor se izraža že citirano poročilo o volitvah v Vrbici, in kakor vidimo tudi iz nešteti drugih uradnih dokumentov. »Najznačilnejša poteza konservativne slovenske meščanske plasti je bila v tem, da je imela velika posestva s podložnimi kmeti.«¹⁸⁸ Liberalno meščanstvo pri nas kakor povsod se je pretežno navduševalo samo za zemljiško odvezo z odškodnino. Duhovščina je zahtevala svoje fevdalne prejemke še naprej in se je sklicevala na srednjeveške darovnice »pobožnega ljudstva«, ki da so nepreklicne. Znano je, kakšno okrožnico je napisal škof Šlomšek. Prav duhovščina je morala mnogokje bežati pred kmečkim srdom. Birokracija je bila ena glavnih opor Metternichovega sistema.¹⁸⁹ Ta birokracija se je sicer v obdobju pred revolucijo vedno bolj cepila v dva dela: »Kakor v Prusiji se je pridružil del birokracije buržoaziji. V tej dedni uradniški kastji tradicije Jožefa II. niso zašle v pozabljenje;¹⁹⁰ izobraženejši vladni uradniki, ki so si sami včasih razbijali glave nad vsemi mogočnimi imaginarnimi reformami, so imeli napredni razsvetljeni despotizem tega cesarja mnogo rajši kakor pa „očetovski“ despotizem Metternicha.«¹⁹¹ Med našim uradništvom na kmetih je bila cela vrsta takih, ki so zagovarjali kmečke interese in se leta 1848 zanje zavzemali. Tak je bil n. pr. gotovo smledniški okrajni komisar in sodnik Ambrož. Toda na drugi strani so bili uradniki izraziti predstavniki starega sistema, ne le političnega, ampak tudi gospodarskega. Neredki med njimi so bili taki, ki so poleg svoje uradniške službe posedovali manjše ali večje zemljiško gospodarstvo, ali pa so bili zemljiški gospodje njihovih najožji sorodniki. O enem takih, okrajnem komisarju Primicu v Krupi, pravi novomeški kresijski glavar, ko pošilja njegovo poročilo o stanju v okraju na gubernijsko predsedstvo: »Primic je s poroko prišel do posesti imenja Turn pri Črnomlju in njegovo poročilo ne vsebuje samo slike ljudskega razpoloženja, ampak še več grenkih tožba nad položajem dominijev, ki se smatrajo od dogodkov časa za prikrajšane in ogrožene v svojih pravicah in zahtevah.«¹⁹² Jasno je, da taki

¹⁸⁷ Sperans 127.

¹⁸⁸ Sperans 116.

¹⁸⁹ Glej Engels, *Revolution...* s. 68, Sperans s. 100.

¹⁹⁰ Ravno po marčni revoluciji se je začel med avstrijskim meščanstvom s len kult Jožefa II.

¹⁹¹ Engels, *Revolution...* s. 71, prim. Sperans 105.

¹⁹² Pr. arh. 1827.

ljudje, razen prav izjemoma, niso mogli biti naklonjeni kmetom in niso mogli vzbujati njihovega zaupanja. Še posebej velja to ravno za celo vrsto komisarjev raznih okrajev, ki niso bili »deželno-knežji«. Thaddäus von Lanner je bil n. pr. graščak v Krivi vrbi na Koroškem in prav tam okrajni komisar.

Z vseh strani je torej kmet slišal v glavnem samo opozorila, ukaze in grožnje, naj plačuje svoje zemljiške obveznosti, naj se ravna po zakonih itd. Jasno je, kakšen odziv je to moralo imeti. Toda ravno iz vrst teh ljudi so se rekrutirali vsi voditelji, organizatorji in izvrševalci volitev. Videli smo, kdo so bili volivni komisarji pri pravolitvah in poslanskih volitvah, videli smo, kako je duhovščina sodelovala pri pravolitvah. Torej je bilo dovolj vzroka za nezaupanje do volitev — in nezaupanje do volitev je značilna poteza kmečkega razpoloženja maja in junija 1848. To ni samo nerazpoloženje do frankfurtskih ali deželnozborskih volitev, ampak prav tako do državnoborskih, kakor nam kažejo rezultati pravolitev. Jasno je, da že indirektne volitve same niso mogle vzbujati navdušenja in da je že tak nedemokratski volivni sistem sam silno manjšal voljo do volitev in veselje do večje udeležbe. Saj vemo, da je sistem indirektnih volitev še prav v devetdesetih letih spravljal na Slovenskem na volišča le mnogo pod 40 % upravičencev. Saj je bilo, če v vasi sami niso obstajala ostra politična nasprotja, povsem vseeno, ali je prišlo k pravolitvi 5, 10 ali 100 ljudi: izvoljeno je bilo določeno število volivnih mož. Na ta način so indirektne volitve spravljele na volišče navadno le peščico premožnejših volivcev, tako na vasi kakor v mestih in trgih. Poleg tega pa so dajale vladajočemu razredu dvakratno možnost vmešavanja in vplivanja.

Upoštevajmo zraven tega še neznanje ali slabo znanje slovenščine pri uradništvu, ki je vodilo volitve, upoštevajmo še izredno važen moment politične neizkušenosti kmečkih množic. Videli smo, da je bilo politično neizkušeno meščanstvo, videli smo, da je bil politično neizkušen proletariat. »Delavci, obdani od nezaupanja, brez orožja, brez organizacije, ki so se šele komaj izkopavali iz duhovnega hlapčevstva starega režima, ki so se komaj prebujali, ne k zavesti ampak samo k instinktivnemu slutenju svojega socialnega položaja in odgovarjajočemu političnemu nastopu« — tako opisuje Engels dunajsko delavstvo.¹⁸³ Koliko bolj je morala ta politična neizkušenost veljati šele za kmečko prebivalstvo. »Jasno in po zgodovini vseh modernih dežel potrjeno je, da poljedelsko prebivalstvo zaradi svoje raztresenosti po velikem ozemlju in zaradi težav, doseči sporazum med omembe vrednim delom tega prebivalstva, ni sposobno uspešnejšega samostojnega gibanja: potrebuje uvodnega sunka od bolj koncentriranega, bolj razsvetljenega, bolj gibljivega prebivalstva mest.«¹⁸⁴ Pripravljenost voliti, resnična od-

¹⁸³ Engels, *Revolution* ... s. 109.

¹⁸⁴ Engels, *Revolution* ... s. 48.

daja glasu je dostikrat samo plod pregovarjanja volivnih komisarjev, ne pa delo prepričanja. Kakor vidimo iz volivnih zapisnikov, so bili eni vaščani odločni in trdni, drugi pa so začeli omahovati in so potem omahnili, to je, glasovali, ali pa ne, kakor je kje bilo. Nedvomno se je pri tem kazala tudi socialna diferenciacija kmečkega prebivalstva: razlika med velikimi, srednjimi in malimi kmeti pa kajžarji, ki pa je konkretno zaradi pomanjkanja pravolivnih zapisnikov ne moremo zasledovati.

Omahovanje med dvema parolama — iti na volitve ali ne iti — se kaže prav pri vseh volitvah leta 1848. Poglejmo si državno-zborske volitve: tu gre za temeljna vprašanja zemljiške odveze, in vendar je abstinenca pri pravolitvah in tudi še pri poslanskih volitvah tako močna. Značilen pri tem je izrek, ki smo ga navedli nekje za Notranjsko: »že zadnjič smo bili ogoljufanil«. Zadnjič — to je pri frankfurtskih volitvah. Geslo »ne volimo!« je moglo v taki situaciji samo uspevati. Mnogokrat se z njim povezuje želja ali sklep, poslati direktno odposlanstvo na Dunaj k cesarju, to naj bi doseglo več kakor pa volitev. Naši kmetje leta 1848 še zaupajo v cesarja in še pričakujejo prav od njega ugodne rešitve svojega zemljiškega problema. To ni čudno, če pomislimo, da je v začetku revolucije še n. pr. med berlinskim delavstvom prevladovalo monarhistično razpoloženje. Engels v svoji sliki predmarčne Avstrije popisuje, kako je znala Metternichova vlada izrabljati sovražnosti med razredi za to, da je »zgornje razrede napravila za orodje vseh tlačilnih ukrepov vlade in tako obrnila srd ljudskih množic proti njim«, ¹⁸⁵ dočim »je bilo nezadovoljstva s centralno vlado v splošnem malo ali pa prav nič opaziti« in se je šele počasi nabiralo. Cesarjeva oseba pa je stala še visoko nad centralno vlado in tudi po marčni revoluciji se ves buržoazni tisk z malimi izjemami trudi, prikazati Ferdinanda »Dobrotljivega«, »ki nam je dal svobodo in ustavo«, kot »najboljšega monarha vseh dežel in vseh časov«, ki je bil prej le pod vplivom in oblastjo slabih svetovalcev. Tudi skrb za bodočnost se kaže predvsem v bojazni, da bi ti »dobrotljivega cesarja« znova obkrožili.

Kjer pa so se volitve vršile, kjer je torej zmagalo geslo »volimo!«, tam se kaže zelo močna težnja po izvolitvi ljudi, ki se bodo res potegnili za kmečke interese. V tem pogledu kažejo državnozborske volitve že razmeroma precejšno politično zrelost. Na eni strani se kmet zaveda, da gre za njegove najvažnejše zahteve — tu je ravno ogromna razlika v primeri s Frankfurtom — na drugi strani pa gre tudi že za večji vpliv raznih stikov z levim revolucionarnim demokratičnim gibanjem. Ti stiki segajo prav do Dunaja.

Kaj moremo po vsem tem reči posebej o Frankfurtu? Pojasnjevati odpor do volitev in majhno udeležbo samo z nacionalnim odporom Slovencev, z nacionalnim odklanjanjem nemške zveze,

¹⁸⁵ Prav tam s. 70.

kakor so to delali buržoazni zgodovinarji, bi bilo popolnoma napačno. Zoper to govori ves volivni material. Na drugi strani pa bi bilo seveda tudi popolnoma napačno, odklanjati protifrankfurtski agitaciji vsak vpliv.

Med posameznimi pokrajinami so v tem oziru velike razlike. Kranjska, ali bolje, njen dolenski in gorenjski del, je vseskozi dežela z največjim odklanjanjem pravolitev, z najmanjšo volivno udeležbo pri pravolitvah in z največjo abstinenco pri poslanskih volitvah — pa naj gre potem za frankfurtske ali dunajske volitve. Pa tudi še posebej odpor proti Frankfurtu se je ravno tu prav tako najbolj pokazal. Slovenski del Štajerske ima za Kranjsko najbolj burne volitve: dokaj veliko odklanjanje pravolitev, ne prav veliko volivno udeležbo — in tudi tu se je protifrankfurtska akcija dobro uveljavila. Izrazito mirni sta v splošnem — dasi tudi tu seveda ni brez izjem — Koroška in Notranjska: tu je volivna udeležba pri pravolitvah velika (seveda za dobo indirektnih volitev), tu je malo odklanjanja pravolitev in malo abstinence pri poslanskih volitvah, tu je (po posameznih predelih Koroške) tudi več, kot je bilo takrat običajno, duhovnikov in zemljiških gospodov volivnih mož — in tu tudi protifrankfurtsko gibanje ne najde pravih tal. Povsod vidimo torej to zanimivo povezavo: odpor proti Frankfurtu se kaže najbolj tam, kjer je bilo razpoloženje že na splošno najbolj proti volitvam, kjer je bilo največ revolucionarnega vrenja. Meje tega odpora pa se ne drže nacionalnih meja, ampak gredo preko njih (tako na Koroškem kot na Kočevskem). Vse to nam kaže, da imamo opravka s čisto drugimi, globljimi vzroki, kakor pa je akcija dunajske Slovenije. Povsem jasno je, kaj je vzrok razlikam med posameznimi pokrajinami, ki se v drugačni obliki pojavljajo spet pri prvih naslednjih volitvah v šestdesetih letih: to je različen gospodarski in socialni razvoj posameznih pokrajin. Drugačna je agrarna struktura na Koroškem kot na Kranjskem ali Štajerskem, drugače se postavlja vprašanje zemlje, zemljiške odveze, drugačna je tradicija življenja, ki ima, kakor je poudarjal Marx, tako velik vpliv. Mala zemljiška gospostva na Dolenjskem dajejo n. pr. s silnim pritiskom na kmeta poseben značaj temu predelu. Toda šele bolj natančno preiskana in v podrobnostih izdelana slika gospodarskih in socialnih razmer na Slovenskem, v posameznih delih Slovenije v predmarčni dobi, bo mogla dati odgovor na vrsto posebnih vprašanj, ki se pojavljajo ob pregledovanju volivnih rezultatov. Mi se moramo tu omejiti za enkrat le bolj na splošne značilnosti.

Če govorimo o stališču kmeta do frankfurtskega parlamenta, moramo upoštevati, da ta nikakor ni imel namena, reševati na kakršen koli konkreten način vprašanje kmečke odveze. »V Frankfurtu ne bode govor od tlake, kazna, desetine in drugih gospodskih davkov, ktere reči bodo sdej preč. Za to in druge reči vam bo v kratkim rečeno na Dunej može poslati«, ¹⁹⁰ pravi volivni oklic

¹⁹⁰ Zakaj pa bomo poslanike (Deputirte) v mesto Frankfurt poslal? (v Auerspergovih zbirki letakov).

dr. Pongratza na Štajerskem. To je povsem jasno odvrčalo pozornost kmečkih množic od parlamenta in njegovega dela — ne samo slovenskih, ampak tudi nemških. Do kmeta in njegovih zahtev so brezbrizni poleg tega ne samo nemški liberalci, ampak razen izjemnih primerov tudi nemška demokratična levica. Naši frankfurtski kandidati v celem niso postavljali, kakor smo že videli, kakih revolucionarnih parol — več jih je bilo pri nekaterih dunajskih in graških kandidatih, ki se potegujejo za mandat tudi na Slovenskem. Le sem in tja je kak kandidat nastopal tudi z zahtevo po zemljiški odvezi.¹⁹⁷

Treba je tudi upoštevati, da je razredna diferenciacija mnogo- kje še posebno močno sovpadala z narodnostno in da ni malokje prišlo do tega, da so za frankfurtske volitve med slovenskim kmečkim prebivalstvom nastopali prav tisti Nemci, ki jih je kmet izpred revolucije dobro poznal kot svoje izkoriščevalce. To je nedvomno dalo že brez vsake akcije dunajske Slovenije predpogoj za odpor do Frankfurta. Lovro Vogrin piše Muršcu: »Nemški emiseri po Slovenskem hodijo, no naše ludstvo mešajo, ino moja žalost je telko vekša bivala, kader sem v kratkem slišal, ki so tiste osebe, katere si meni oglasil, resnično okoli hodile, no Slovence z vsoj siloj k nemški zavezi nagovarjale. Pa glej lubeznivi prijatelj, stranom tota okolšina, stranom pa, ki so tudi grajšine zvekšima to nameno imele, Slovence z Nemci zedinati, je med ludstvom dvomba nastala, jeli bi ta zaveza, ker njo Nemci tak silno želijo, nebila k njegovi pogibeli. Med tem pa so že od Slovenskega zhora iz Beča prišle pisme, katere so toto pogibel očitvidno dokaživale ino poslanike v Frankobrod zvoliti odsvetavale. Kedar pa se je to razglasilo, si je ludstvo za svojo narodnost tako pozdinalo, ki je vsakega gospoda, kater je nebil domorodec, htelo pregnati.«¹⁹⁸

Pozabiti ne smemo tudi tega, da so konservativno-liberalni agitatorji proti Frankfurtu znali izrabljati povezanost socialnih nasprotij z nacionalnimi, kakor so znali postavljati tudi nekatera učinkovita protifrankfurtska gesla. Taka je bila znamenita formulacija: »Plačeval boš doma tako precej dosti za svojega cesarja, ne pa da bi še v Frankfurt denarje pošiljal«,¹⁹⁹ ki se pojavlja v najrazličnejših enačicah vse leto 1848 in še 1849. Jasno je, da je bila to samo demagoška fraza, saj je bilo njenim avtorjem prav malo mar kmetovih davkov, sami so bili tisti, ki so zahtevali še nadaljnje plačevanje dajatev.

Povsem jasno je, da kmet ni imel prav nobenega razloga za to, da bi poslušal ali sledil protifrankfurtski akciji s tistega reakcionarnega in protirevolucionarnega stališča, s tistim pomanjkanjem vsakega razumevanja za kmečke zahteve, kakor je bilo to značilno

¹⁹⁷ Glej Extrablatt zur Grazer Zeitung No. 34, 7. 6. 1848, s. 2.

¹⁹⁸ Ilesič, Korespondenca dr. Jos. Muršca, Zbornik znanstvenih in poučnih spisov, VII, Ljubljana 1905, s. 64.

¹⁹⁹ Slovenija 1848, s. 47.

za vodstvo dunajske Slovenije. Če je tedaj ob frankfurtskih volitvah v čem sledil protifrankfurtski smeri, se to ni zgodilo zaradi tega vodstva, ampak zato, ker so bila gesla, s katerimi je nastopalo, v veliki meri revolucionarna in zato njemu bližnja, in v kolikor se je tedaj še utegnilo zdeti, da ima narodno gibanje revolucionaren značaj. Geslo Zedinjene Slovenije, revolucionarno in protifevdalno že samo po sebi, z zahtevo po slovenskem uradnem jeziku in slovenskih uradnikih, je bilo slovenskemu kmetu blizu, danj so bili vsi pogoji za njegov sprejem — pod pogojem, da se ta program poveže z zahtevo po takojšnji zemljiški odvezi brez odškodnine, z revolucionarnim in protifevdalnim programom kmeč-kih množic. »Jasno je,« pravi Kardelj, »da bi ta velika kmečka revolucionarna energija dala slovenskemu narodnemu gibanju toliko udarno silo, da bi mogel slovenski narod stopiti ob nemškega in madžarskega kot enakopraven revolucionarni faktor. Toda v tem primeru bi moralo narodno gibanje prevzeti kmečke revolu-cionarne zahteve v svoj program.«²⁰⁰ Na tej podlagi je bilo mogoče potem sodelovanje z vsemi naprednimi silami drugih narodov, je bila mogoča borba proti dvorski, plemiški in duhovski reakciji, borba za nacionalno osvoboditev in zoper nemški nacionalni šovi-nizem — toda ne z desne, ampak z leve strani. Pod to zastavo bi se bile naše kmečke množice nedvomno pripravljene boriti. »Vprašanje torej ni obstajalo v tem, da se prepereči združitve nemškega naroda, ampak v tem, kako naj se v novih okoliščinah dosežejo cilji slovenskega naroda. Toda, da bi mogel postaviti slovenski narod vprašanje na tak način, bi moral biti sam v revoluciji. V tem primeru bi lahko vodil boj na dve fronti: proti absolutistični reakciji in proti hegemonističnim tendencam nemškega meščanstva.«²⁰¹ Predpogoji za tako pot so bili v ljudstvu dani.

Revolucionarno demokratični elementi so šli po tej poti. To je bil pravi program Zedinjene Slovenije, in v takem naprednem okviru je mogla imeti tudi borba proti Frankfurtu, ki so jo vodili, napreden značaj.

Uspeh protifrankfurtske agitacije na kmetih je nedvomno uspeh takega postavljanja problema s strani teh demokratičnih elementov in takega razumevanja problema s strani kmečkih množic, saj je imela tudi agitacija desnih pristašev Slovenije v revolucionarnem vzdušju mnogokje revolucionaren učinek, vse drugače kakor pa so si mislili in želeli oni, ki so ga povzročili. Kakor nam frankfurtske volitve kažejo tedaj velik uspeh leve struje v slovenskem narodnem gibanju, nam obenem kažejo tudi veliko šibkost te struje. Kakor ni imela, kot smo že omenjali, organizacije, tiska, voditeljev itd., tako se tudi ni uveljavila v nobenem od protestov proti Frank-furtu, ki so bili zapisani ob volitvah. V niti enem teh protestov, ohranjenih v volivnih zapisnikih, niso izražena jasna napredna

²⁰⁰ Sperans 127.

²⁰¹ Sperans 129.

načela. Pri poslanskih volitvah v Kranju lahko zasledimo borbo med izrazito konservativno in liberalnejšo obliko protesta, pri čemer je zmagala zadnja — vendar pa tudi tu ne gre za napredno formulacijo. Ogromno lahko v celem zasledimo idejne zmede, nejasnosti in naivnosti. Ob vsem tem se je torej moglo na prvi pogled nekako postavljati desnico, uradno vodstvo Slovenije kot »zmagovalca« — toda dejanski položaj pri volitvah je kazal povsem drugačno sliko. Poglejmo, kaj pravijo malo po volitvah uradna poročila o stanju na Kranjskem:

»Doslej se je sicer v celem posrečilo na deželi obdržati mir, toda še vedno obstaja skrb, da ne bo razpoloženje ob tem ali onem povodu in ob nezadostnih obrambnih sredstvih prišlo do izbruha. Taki povodi so zdaj resnično in sicer z zaskrbljenimi simptomi nastopili. Volitve za nemško zvezno skupščino, o katerih bistvu in namenu si deželan, prav nič ali le malo ali napačno seznanjen z inozemskimi dogodki in prilikami, kljub poučevanju preko raznih načinov in organov, ni mogel ali ni hotel ustvariti pravega pojma, povezane s ščuvanjem in prišepetavanjem s strani tem volitvam sovražnega ultra-slovenizma, dajejo povod več obžalovanja vrednim, bolj ali manj v izgrede prehajajočim dogodkom, posebej v novomeškem okrožju, in so povzročile razburjenje in razdraženje razpoloženja v zelo veliki meri. To se ni le tu in tam sprevrglo v grozeče, resnične, celo dejanske izgrede proti uradnikom in duhovnikom, ampak daje povoda skrbem za še bolj grozeče in nevarne posledice. Kar to nevarno razpoloženje še povečuje, je okolnost, da so v sosednjih provincah, hrvatski, štajerski in koroški, najvišji sklepi o odpravi tlake in desetine že izdani in objavljeni; na Kranjskem pa tega še ni in ljudje mislijo, da dominirajo ali oblasti tak patent zadržujejo.«²⁰²

Taka revolucionarna situacija je seveda spravila konservativce in desno liberalno meščanstvo na eni, pa vlado na drugi strani v brezumen strah. V tem strahu so nevarni tudi zmernejši elementi — vse utegne sprožiti plaz. Tako piše novomeški kresijski glavar o nekem juristu, ki je agitiral za gesla Zedinjene Slovenije po Dolenjskem: »Delovanje omenjenega študenta ni tako, da bi ga mogli razkrinkati kot kršilca obstoječih kazenskih zakonov, čeprav vpliva vsako razpravljanje javnih zadev v sedanjem času med kmečkim ljudstvom vznemirjujoče.«²⁰³ V tem strahu nastopi 25. maja kranjski stanovski pomnoženi odbor pri predsedstvu gubernija s spomenico, v kateri opozarja »na tukaj nastalo vznemirjenje ob stremljenjih tukajšnjega slovenskega društva in stremljenjih odposlancev enakomenovanega društva na Dunaju, v katerih obeh sodelujejo večinomoma mladi ljudje, ki gredo, v nepremišljeni vnemi in ljubezni za deželni jezik, nemara predaleč. V tem vidijo tudi politične

²⁰² Pr. arh. 945.

²⁰³ Pr. arh. 657.

spletke, ki bi lahko motile mir v deželi, ki pa, kakor je upati, izhajajo le od poedinih zapeljanih, morebiti preveč eksaltiranih članov društva, ki pa vendarle vzbujajo nesporazumevanja in resnično nerazpoloženje v mestu in na deželi in opravičujejo veliko zaskrbljenost za mir in red«. »Visoko predsedstvo,« je rečeno v spomenici, »naj poskrbi, da neumestnega razburjenja podeželskega ljudstva ne bodo povzročala še nepravilna zaslepljevanja z dozdevnimi nacionalnimi interesi in da na ta način ne bodo težko ogroženi mir, red in varnost.«²⁰⁴ Nič nas ne bo začudilo, da je med podpisniki te spomenice tudi dr. Janez Bleiweis in gotovo ni slučajno, da je isti Bleiweis nekaj pozneje, 6. junija, sam stopil na čelo društva, ki so ga do tedaj vodili mlajši člani. Treba je bilo poskrbeti tudi v društvu za »mir, red in varnost«, moralo je priti pod varno »staro« vodstvo, da se odstrani iz njega vsaka revolucionarnost. Slovenski napredni tabor pa je bil v tem in drugih podobnih primerih prešibek, da bi se mogel in znal postaviti konservativnemu vodstvu po robu. »Tako se ta dva tokova, kmečki in narodni, tudi v tem odločilnem trenutku nista mogla spojiti. Politika konservativnega vodstva je torej uspela izolirati slovensko narodno gibanje od osnovnih slovenskih množic in ga v glavnem omejiti samo na malomeščanstvo po mestih.«²⁰⁵

Выборы в Франкфуртский парламент в 1848 году в Словении

(Краткое содержание)

Автор говорит о выборах в франкфуртский парламент, происходящих в 1848 году также на большой части словенской территории, которая в те времена входила — кроме Венецианской Словении и Прекмурья — формально в состав немецкого союза. Право голосования было на этих выборах формально общим, практически же его были лишены рабочие и крестьяне без собственной земли или ремесла. Таким образом выбирать могло только около 13% населения, к тому же посредственно через выборщиков по одному представителю на 500 человек, что сильно уменьшило участие в выборах и усилило влияние правительства на ход выборов. Единицы для выбора выборщиков были в некоторых провинциях приходы, а в других низшие административные единицы.

Отдельные политические группы смотрели на франкфуртский парламент с разной точки зрения. Австрийская реакция с двором и правительством во главе не могла быть искреннее на стороне идеи немецкого парламента и хотеть подчинить ему Ав-

²⁰⁴ Pr. arh. 1199.

²⁰⁵ Sperans 129.

стрию. Но в данный момент, в апреле и мае 1948-го года, у нее не было другого выхода, поэтому ей пришлось объявить выборы и попытаться послать в парламент как можно больше консервативных австрийских депутатов. В Словении губернаторы провинций и подчиненные им чиновники, епископы и духовенство, вкратце, весь государственный и церковный аппарат (не без оппозиции в собственных рядах), действовали по указаниям правительства для успеха выборов. Как и чешская буржуазия, так и большая часть рождающейся словенской буржуазии была против выборов. Правому либеральному крылу чешской буржуазии (под руководством Палацкого) соответствовала группа с официальным руководством венской «Словении» во главе. Она старалась согласовать свои стремления с стремлениями немецко-австрийских консервативов, стремелась к легальной борьбе, боялась революции, и не понимала стремления крестьян получить землю. Таким образом она вела свою борьбу против Франкфурта с консервативной, контрреволюционной точки зрения. Левое, революционное демократическое крыло словенского национального движения также выступало против выборов, но оно понимало борьбу революции и тесную связь политических проблем с вопросом упразднения феодальной системы. Но это крыло было слабо, без настоящего руководства, организации или печати. Но полного сочувствия против-франкфуртская агитация среди левых и правых словенских либералов не встретила: многие и выбирают и кандидуют во Франкфурт. Третий значительный словенский политический лагерь — консерваторы под руководством Блейвейса, следовал лагерю австрийского правительства, который был ему ближе остальных, и лояльно принял участие в выборах. Но конечно, на выборах 1948-го года еще нельзя говорить о тех лагерьях как о настоящих политических партиях, с ясными программами или о их борьбе как о борьбе между партиями. Так как на словенской территории буржуазия была еще слабо развита, то городские буржуазные кандидаты (словенские и немецкие) и избиратели скорее склонялись к правой ориентации (нпр. за *Staatenbund*) чем к левой (за *Bundesstaat*). На выборах было, конечно, тоже очень много политической неопытности, идейной неразберихи, неясности и наивности.

В деревнях во время выборов было очень беспокойно, так как выборы происходили во время сильных волнений в связи с требованием немедленного безвозмездного упразднения феодальной системы. Выборы еще усилили эти волнения. Крестьяне смотрели на всех некрестьян большим недоверием, так как буржуазия не чувствовала их требованиям и, очень часто, боролась против их. Поэтому крестьяне мало доверяли выборам, руководимым именно чиновниками при содействии духовенства, относясь одинаково недоверливо к франкфуртским выборам и к выборам в венский парламент или в провинциальные собрания. Во многих местах избиратели вообще не пришли на избирательные пункты,

или же прямо отказались от выборов. Выборщики также часто не участвовали в выборах депутатов. Очень часто крестьяне во время выборов выдвигали требования относительно упразднения феодальной системы, нападали на избирательных комиссаров, требуя указ об упразднении оброков и т. д. В двух местах в Словении где выборы в Франкфурт протекали особенно бурно, в Лашко и в Кршко, главную роль играли крестьянские требования относительно упразднения феодальной системы. Избирательные комиссары и священники должны были спасаться от взбунтовавшихся крестьян. Не только в словенских, но и в некоторых немецких приходах, нпр. в Каринтии и в Кочевье, крестьяне не хотели участвовать в выборах в Франкфурт. Нежелание, участвовать в франкфуртских выборах, таким образом нельзя объяснять исключительно национальным отпором Словенцев и работой «Словении», хотя было бы ошибочно отрицать какое-либо влияние против-франкфуртской агитации. В Крайне, например, было выбрано 78 % выборщиков на франкфуртских, и 80 % на венских выборах, т. е. до выборов первой степени не дошло в обеих случаях почти одинаковое количество раз, но на выборах депутатов в франкфуртский парламент участвовало только 64 %, а в венский 79 %, что ясно показывает влияние против-франкфуртской агитации. На некоторых местах количество участвующих в выборах падало от франкфуртских выборов до выборов в провинциальные собрания и государственный парламент (нпр. район Шкофья Лока и окрестность Любляны), а на других местах меньше выбирали в франкфуртский парламент. Между отдельными местностями была в этом вопросе большая разница. Меньше всего выбирали на всех выборах 1948-го года в гореньском и доленьском округах Крайны. Отпор против франкфуртских выборов был здесь особенно ясно выражен. Кроме Крайны самые бурные выборы были в словенской части Штирии: небольшое участие в выборах и ясно выраженное против-франкфуртское движение. Спокойно было — за некоторыми исключениями, конечно, — в Каринтии и в т. н. нотраньской части Крайны: здесь участие на выборах было сравнительно значительно; против-франкфуртское движение здесь не имело успеха. Всюду можно заметить, что отпор против франкфуртскому правительству был сильнее всего там, где население было против выборов вообще, на местах, где революционное брожение было сильнее. То, что франкфуртский парламент не был намерен решать каким-либо конкретным образом вопрос упразднения феодализма, было причиной незаинтересованности крестьянских масс в Словении и в других странах. Поэтому на выборах крестьяне голосовали за целый ряд кандидатов, которых они не знали, так как им было почти все равно кто их будет представлять; совсем иначе было на выборах в государственный парламент. Особенно в Словении надо считаться с тем, что во многих местах классовое расслоение совпадало с национальным и что во многих местах за выборы в

Франкфурт между словенским крестьянским населением выступали те самые немцы, которые до революции являлись эксплуататорами словенских крестьян. Словенский крестьянин, выступающий против выборов в Франкфурт, конечно не имел никакой причины следовать идеи правого руководства национального движения. Поэтому, если он присоединился к против-франкфуртскому движению, это был результат того, что левые демократические элементы в национальном движении подходили к проблемам с передовой, революционной точки зрения, как и вследствие того, что крестьянские массы понимали эти вопросы с той же точки зрения: ведь и агитация правых сторонников «Словении» в революционной атмосфере часто действовала революционно. Таким образом выборы в Франкфурт усилили революционность в стране и обострили положение, вследствие чего консервативными, праволибералами и правительством овладел безумный страх. Сделано было все, чтобы закрыть путь на лево и подчинить словенское национальное движение как можно более консервативному руководству, что и удалось вследствие слабости левого крыла.

Les élections pour le Parlement de Francfort de 1848 dans les pays slovènes

(Résumé)

L'auteur étudie les élections pour le Parlement de Francfort qui eurent lieu en 1848 aussi en Slovénie, car la plus grande partie des provinces slovènes — exception faite pour la Slovénie Vénitienne, l'ancienne Istrie Vénitienne et la région de Prekmurje — faisaient, en cette époque-là, formellement partie du Bund allemand. Bien que le suffrage fût officiellement universel, les ouvriers et les paysans qui ne possédaient pas de terre ou qui n'exerçaient pas leur métier pour leur propre compte, en étaient exclus. Seulement 13 % de la population avaient le droit de vote, et encore ils ne pouvaient l'exercer qu'indirectement, par intermédiaire d'électeurs (Wahlmänner) élus en proportion de 1 par 500 habitants, ce qui réduisit considérablement la participation aux élections et donna au gouvernement la possibilité d'influencer, dans une mesure très grande, les résultats des élections. Les unités électorales primaires étaient représentées par des paroisses, et, en d'autres cas, par des unités administratives d'ordre inférieur.

Les attitudes de divers groupes politiques envers le Parlement de Francfort différaient beaucoup entre elles. Les réactionnaires d'Autriche, avec la cour et le gouvernement en tête, ne pouvaient guère admettre, sincèrement et franchement, l'idée d'un parlement allemand à qui l'Autriche dût être subordonnée. Cependant, étant donnée la situation d'avril et de mai 1848, il n'y avait d'autre possi-

bilité que d'ordonner les élections et de tâcher d'envoyer à Francfort autant que possible de députés conservateurs autrichiens. En Slovénie, les gouverneurs provinciaux et les fonctionnaires à leur service, les évêques et le clergé, bref, toute la machine de l'Etat et de l'Eglise (non sans opposition dans leurs propres rangs), travaillaient selon les directives gouvernementales pour la réussite des élections. Pourtant, une grande partie de la bourgeoisie naissante slovène, à l'instar de la bourgeoisie tchèque, montra une forte opposition aux élections. A l'aile droite de la bourgeoisie libérale tchèque (dont le chef était Palacky) correspondaient ceux qui ce groupaient autour des dirigeants officiels du club viennois »Slovenija«. Ils essayèrent de lier cause avec la bourgeoisie conservatrice autrichienne, ne voulaient accepter aucune lutte qui n'eût été légale, craignaient la révolution et ne montraient aucune compréhension pour les revendications des paysans désireux de terre. Ainsi, ils se rangèrent sur les positions contra-révolutionnaires et conservatrices. L'aile gauche révolutionnaire démocratique du mouvement national slovène, de même, s'opposait aux élections pour Francfort, mais avait de la compréhension pour la lutte révolutionnaire et se rendait compte de l'étroite liaison des questions politiques avec le problème de l'abolition du régime féodal. Or, elle était faible, manquait de vrais chefs, n'était pas organisée et ne disposait pas de moyens de presse. — Mais tous les libéraux slovènes de gauche et de droite ne se rallièrent non plus à la propagande contre Francfort. Nombreux furent ceux qui et votèrent et posèrent leurs candidatures. — Le troisième important groupement politique slovène, les conservateurs avec Bleiweis en tête, suivait le parti gouvernemental autrichien dont les idées étaient les plus voisines des siennes. Il prit part aux élections d'un coeur fidèle et loyal. Il est, bien entendu, impossible de considérer tous ces groupements déjà comme de vrais partis politiques à programmes clairement définis, ou bien, leurs actions touchant les élections de 1848 comme des luttes de partis. La bourgeoisie en Slovénie était encore peu développée. Parmi les candidats et les électeurs des rangs de la bourgeoisie (de nationalité slovène ou allemande), l'orientation vers la droite (p. ex. pour le Staatenbund) et contre la gauche (qui était pour le Bundesstaat) était prédominante. Bien sûr, ces élections révèlent une grande inexpérience politique, une confusion d'idées, un manque de clarté et beaucoup de naïveté.

Au moment des élections qui coïncidaient avec le point culminant des troubles à la campagne où les paysans exigeaient une abolition immédiate du régime féodal sans rachat, les esprits étaient surexcités. Toutes élections en ce moment ne faisaient qu'inquiéter davantage le peuple. Les paysans se défiaient de tout non-paysan, car la bourgeoisie n'avait pas de la compréhension pour ses revendications et, très souvent, les combattait directement. C'est pour cela que le paysan se méfiait des élections dirigées par les fonctionnaires soutenus par les ecclésiastiques. Il se méfiait

également des élections pour Francfort comme de celles pour le Parlement de Vienne ou pour les Diètes provinciales. En maint endroit, les électeurs de premier degré n'arrivèrent même pas aux urnes pour élire les électeurs de second degré, ou bien, ils refusèrent, catégoriquement, de voter. Quant aux électeurs de second degré, il arriva la même chose: ils ne participèrent pas aux élections de députés. Très souvent, les paysans, à l'occasion des élections, exprimaient leurs revendications au sujet de l'abolition du régime féodal, interpelaient les commissaires d'élections quant à la patente sur l'abolition des redevances, etc. Ce furent les revendications des paysans touchant la terre qui jouèrent le plus grand rôle dans les deux circonscriptions (à Krško et à Laško) où les élections pour Francfort furent les plus agitées. Les commissaires d'élections et les prêtres y furent contraints de fuir les paysans furieux. Ce ne furent pas que des paroisses slovènes, mais aussi quelques unes des paroisses allemandes, p. ex. en Carinthie et dans la région de Kočevje, où les paysans refusèrent de voter aux élections de premier degré. Il est donc absolument impossible d'interpréter l'abstention aux élections pour Francfort par la seule résistance nationale des Slovènes et par l'activité politique du club Slovenija. Mais il serait également erroné de nier toute influence de la propagande contre Francfort. En Carniole, p. ex., furent élus 78% d'électeurs de second degré aux élections pour Francfort, et 80% à celles pour Vienne. Il s'ensuit que l'abstention aux élections de premier degré fut presque égale. Des électeurs de second degré élus, cependant, seulement 64% prirent part aux élections de députés pour Francfort, et 79% pour Vienne, ce qui démontre clairement l'influence de la propagande contre Francfort. Il y eut des circonscriptions où la participation aux élections de premier degré allait en diminuant des élections pour Francfort, par celles pour la Diète provinciale, à celles pour le Parlement de Vienne (p. ex. dans le district de Ljubljana et dans celui de Škofja Loka), et d'autres, où l'abstention était la plus grande aux élections pour Francfort. Le nombre de participants, dans des différentes régions, montre de considérables variations. La Basse et la Haute Carniole sont, en général, les deux régions, où les électeurs s'abstiennent dans la plus grande mesure de toutes les élections. Aussi la résistance contre Francfort y fut la plus éclatante. C'est la partie slovène de la Styrie où, après la Carniole, toutes les élections de l'an 1848 furent les plus agitées. Il s'y manifesta une participation assez faible à toutes les élections et aussi une résistance bien efficace contre Francfort. En Carinthie et en Carniole Intérieure, toutes les élections se passent en général d'une manière calme, avec, toutefois, quelques exceptions. La participation aux élections y est, proportionnellement, grande. De même, le mouvement contre Francfort n'y trouve pas de sol favorable. Il est évident que la résistance contre Francfort est la plus manifeste là où l'opinion publique en général était, au plus haut degré,

contraire aux élections quelconques, où l'effervescence révolutionnaire était la plus grande. Le fait que le Parlement de Francfort n'avait nulle intention de s'occuper d'une manière concrète quelconque du problème de l'abolition du régime féodal, diminuait l'intérêt des masses paysannes, en Slovénie et ailleurs. Ainsi, les paysans votèrent avec assez d'indifférence pour de nombreux candidats qu'ils ne connaissaient pas. Il leur importait donc peu qui dût être leur représentant à Francfort, tandis qu'aux élections pour le Parlement de Vienne, ils choisissaient avec soin leurs députées. En Slovénie, il faut spécialement tenir compte du fait que la distinction de classes, en maint endroit, coïncidait avec la distinction de nationalités et que ceux qui, parmi la population paysanne slovène, faisaient de la propagande pour Francfort, étaient les mêmes Allemands qui, avant la révolution, avaient exploité le paysan. Le paysan slovène qui montra une telle résistance aux élections pour Francfort n'avait, bien sûr, aucune raison d'adopter les idées de l'aile droite du mouvement national. S'il avait donc obéi à la propagande contre Francfort, ce fut parce que l'aile gauche, les éléments démocratiques du mouvement national, posait les problèmes d'une manière progressiste et révolutionnaire, ou parce que les masses paysannes étaient susceptibles de comprendre les problèmes de la même manière. En maint endroit, la propagande des partisans de l'aile droite de la Slovenija même avait, dans cette atmosphère de révolution, un effet révolutionnaire. Ainsi, les élections pour Francfort attisèrent l'esprit révolutionnaire à la campagne et aggravèrent la situation, ce qui remplit d'effroi les conservateurs, les libéraux de droite et le gouvernement. Tous les moyens furent employés pour enrayer le mouvement vers la gauche et pour soumettre le mouvement national slovène à une direction conservatrice autant que possible. Donné la faiblesse de l'aile gauche, on y réussit.